ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 2616-7778 (Online), ISSN 2616-7786 (Print)

СОЦІАЛЬНА РОБОТА 1(7)/2021

Засновано 2016 року

УДК 159.9; 316.4; 316.6; 364; 371; 376; 378

Наведено результати теоретичних та емпіричних досліджень, методологічних розробок з актуальних питань в українській і зарубіжній соціальній сфері, психології, освітніх та педагогічних науках.
Для соціальних працівників, викладачів, науковців, аспірантів, студентів.

There were presented the results of theoretical and empirical researches, the methodological drafting on current issues in Ukrainian and foreign social spheres, psychology, educational and pedagogical sciences.
This issue is for social workers, teachers, scientists, postgraduate students and students.

Приведены результаты теоретических и эмпирических исследований, методологических разработок по актуальным вопросам украинской и зарубежной социальной сферы, психологии, образования и педагогики.
Для социальных работников, преподавателей, научных работников, аспирантов, студентов.

Відповідальний за випуск А. А. Голотенко

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	**О. В. Чуйко, д-р психол. наук, проф.**
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	**Н. М. Чернуха, д-р пед. наук, проф. (заст. голов. ред.); А. А. Голотенко, магістр психол., магістр соц. роб., асп., (відп. секр.); Д. О. Александров, д-р психол. наук, проф.; М. В. Артюшина, д-р пед. наук, проф.; І. С. Бахов, д-р пед. наук, проф.; О. І. Власова, д-р психол. наук, проф.; О.Ф. Гук, канд. пед. наук, доц.; А. М. Льовочкіна, д-р психол. наук, проф.; Н. Ю. Максимова, д-р психол. наук, проф.; Н. С. Олексюк, д-р пед. наук, проф.; С. Ю. Пащенко, канд. пед. наук, доц.; О. П. Соснюк, канд. психол. наук, доц.**
	Іноземні члени редакційної колегії: **Людмила Рупшієне, д-р соціол. наук, проф., м. Клайпеда (Литва); Едіта Садовська, д-р гуманістич. наук в галузі педагогіки, проф., м. Ченстохова (Польща); Маріана Петрова, проф., м. Велико-Тирново, (Болгарія); Лета Дромантене, д-р гуманітар. наук, проф. у галузі соціальних наук, м. Вільнюс (Литва); Марія Гейтона, проф., м. Тріполі (Греція)**
Адреса редколегії	**кім. 412, просп. Академіка Глушкова, 2-а, м. Київ, Україна, 03680** **☎ (38044) 521 32 64, e-mail: socr.socp@gmail.com** **Web: http://visnyk.soch.robota.knu.ua**
Затверджено	**Вченою радою факультету психології** **21.10.21 року (протокол № 5)**
Зареєстровано	**Міністерством юстиції України.** **Свідоцтво про Державну реєстрацію КВ № 22511-12411 Р від 14.12.2016**
Засновник та видавець	**Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет".** **Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02**
Адреса видавця	**б-р Тараса Шевченка, 14, Київ, 01030** **☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28**
Журнал входить	**до переліку наукових фахових видань України (Категорія Б), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії для здобувачів за трьома спеціальностями: 231 "Соціальна робота", 053 "Психологія", 011 "Педагогіка", Наказ МОН України No 157 від 09.02.2021 року**

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2021

BULLETIN

OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 2616-7778 (Online), ISSN 2616-7786 (Print)

SOCIAL WORK **1(7)/2021**

Established in 2016

UDC 159.9; 316.4; 316.6; 364; 371; 376; 378

There were presented the results of theoretical and empirical researches, the methodological drafting on current issues in Ukrainian and foreign social spheres, psychology, educational and pedagogical sciences.
This issue is for social workers, teachers, scientists, postgraduate students and students.

Наведено результати теоретичних і емпіричних досліджень, методологічних розробок з актуальних питань в українській і зарубіжній соціальній сфері, психології, освітніх та педагогічних науках.
Для соціальних працівників, викладачів, науковців, аспірантів, студентів.

Приведены результаты теоретических и эмпирических исследований, методологических разработок по актуальным вопросам украинской и зарубежной социальной сферы, психологии, образования и педагогики.
Для социальных работников, преподавателей, научных работников, аспирантов, студентов.

Responsible for the issue is A. Holotenko

EDITOR-IN-CHIEF	**O. Chuiko, Dr. Sci. (Psychology), Professor**
EDITORIAL BOARD	**Ukrainian members:** **N. Chernukha, Dr. Sci. (Pedagogics), Prof. (Deputy Editor-in-Chief); A. Holotenko, Master of Psychology, Master of Social Work, PhD Student (Responsible Secretary); D. Aleksandrov, Dr. Sci. (Psychology), Prof.; M. Artiushyna, Dr. Sci. (Pedagogics), Prof.; I. Bakhov, Dr. Sci. (Pedagogics), Prof.; O. Vlasova, Dr. Sci. (Psychology), Prof.; O. Guk, PhD (Pedagogics), Associate Prof.; A. Lovochkina, Dr. Sci. (Psychology), Prof.; N. Maksymova, Dr. Sci. (Psychology), Prof.; N. Oleksiuk, Dr. Sci. (Pedagogics), Prof.; S. Paschenko, PhD (Pedagogics), Associate Prof.; O. Sosniuk, PhD (Psychology), Associate Prof.** **Foreign members of editorial board:** **L. Rupsiene, Dr. of Social Sciences, Prof., Klaipeda (Lithuania); E. Sadowska, Dr. humanistic sciences in the field of pedagogy, Prof., Czestochowa (Poland); M. Petrova, PhD, Veliko Tarnovo (Bulgaria); L. Dromantiene, Dr. humanistic sciences, Prof., Vilnius (Lithuania); M. Geitona, Prof., Trípoli (Greece)**
Editorial address	**off. 412, ave. Glushkov, 2-a, Kyiv, Ukraine, 03680** **☎ (38044) 521 32 64; e-mail: socr.socp@gmail.com** **Web: http://visnyk.soch.robota.knu.ua**
Approved by	**The Academic Council of the Faculty of Psychology** **September 30, 2020 (Minutes № 4)**
Registration	**Ministry of Justice of Ukraine** **State Certificate КВ № 22511-12411 P issued on 14.12.2016**
Founded and published by	**Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine** **Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University".** **DK №1103 of 31.10.02**
Address of publisher	**14, Taras Shevchenka blv., Kiev, 01030, Ukraine** **☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72; fax: 239 31 28**
The Jurnal is included	**in the list of scientific professional editions of Ukraine (Category B).** **The results of Dr. Sc. and Ph.D. dissertations of academic degree seekers in the field of 231 "Social work", 053 "Psychology", 011 "Pedagogy" can be published. Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine # 157 issued on 09.02.2021**

© Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2021

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Байдарова О., Михайловська О.
Організаційні форми професійного навчання працівників у галузі соціальної роботи в Україні 6

Бибик Д.
Становлення феномену соціального лідерства у науковому просторі соціальної роботи 14

Горбачевська О.
Використання медіазасобів для організації культурно-дозвіллєвої діяльності дітей
в умовах карантинних обмежень 19

Лях Т., Лехолетова М., Скіпальська Г.
Аналіз запитів населення щодо отримання соціально-психологічної допомоги
та підтримки в умовах COVID-19 22

Метелюк А.
Огляд програми замісної підтримувальної терапії для людей, які вживають ін'єкційні наркотики в Україні 29

Петрочко Ж.
Особливості оцінки потреб дитини, яка виховується в інтернатному закладі, та її сімейного оточення 33

Семигіна Т.
Дослідники як агенти змін (використання дослідження в дії у соціальній роботі) 37

Тохтамиш О., Зацепіна І.
Діяльність служб телефону довіри в період пандемії 42

Цінь Б.
Соціокультурна складова соціалізації іноземних студентів 47

ПСИХОЛОГІЯ

Булатевич Н., Селезньова О.
Вплив дитячо-батьківських стосунків на особливості прояву шкільної тривожності підлітків 51

Власова О., Потонська О.
Аналіз впливу дитячих страхів на формування стереотипів дорослої людини. 57

Чуйко О.
Психологічне благополуччя дитини: від методології оцінювання до прикладних практик....62

ОСВІТА/ПЕДАГОГІКА

Павлик Н.
Проблема організації та змісту неформальної освіти у зарубіжних наукових періодичних
виданнях (1960–2021 роки) 67

Додаток 1. Анотація та література (латинізація) 73

Додаток 2. Відомості про авторів 85

Додаток 3. Відомості про рецензентів 88

CONTENTS

SOCIAL WORK

Baidarova O., Mykhaylovska O.
Organizational Forms of Social Work Professional Training in Ukraine 6

Bybyk D.
The Emergence of the Phenomenon of Social Leader in the Scientific Space of Social Work 14

Horbachevska O.
Use of Media for Organization of Cultural and Leisure Activity of Children in Lockdown 19

Liakh T., Lekholetova M., Skipalska H.
Analysis of Inquiries for Psychosocial Counselling Services and Support in the Context of COVID-19 22

Meteliuk A.
Medication-Assisted Treatment Program as Means of Social Preventionof hiv
in People who Inject Drugs in Urkaine 29

Petrochko Z.
Features of a Child Needs Assessment, who is Educated in Boarding Institution, and its Family Environment 33

Semigina T.
Researchers as Agents of Change (Use of Action Research in Social Work) 37

Tokhtamysh O., Zatsepina I.
Hotline Services Functioning During a Pandemic 42

Qin B.
Socio-Cultural Component of Socialization of Foreign Students 47

PSYCHOLOGY

Bulatevych N., Seleznova O.
The Influence of Child-Parent Relations on the Peculiarities of Adolescents' School Anxiety 51

Vlasova O., Potonska O.
Analysis of the Influence of Childhood Fears on the Formation of Adult Stereotypes 57

Chuiko O.
Psychological Well-Being of a Child from Evaluation Methodology to Applied Practices 62

EDUCATION / PEDAGOGY

Pavlyk N.
The Problem of Organization and Content of Non-Formal Education
in Foreign Scientific Periodicals (1960–2021 years) 67

Annex 1. Extended abstract in English and References (in Latin) 73

Annex 2. Journal Authors 85

Annex 3. Journal Reviewer 88

СОДЕРЖАНИЕ

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА

Байдарова О., Михайловская О.
Организационные формы профессионального обучения работников в области социальной работы в Украине 6

Бибик Д.
Становление феномена социального лидерства в научном пространстве социальной работы 14

Горбачевская О.
Использование медиасредств для организации культурно-досуговой деятельности детей в условиях карантинных ограничений 19

Лях Т., Лехолетова М., Скипальская Г.
Анализ запросов населения по получению социально-психологической помощи и поддержки в условиях COVID-19 22

Метелюк А.
Обзор программы заместительной поддерживающей терапии для людей, употребляющих инъекционные наркотики в Украине 29

Петрочко Ж.
Особенности оценки потребностей ребёнка, который воспитывается в интернате, и его семейного окружения 33

Семыгина Т.
Исследователи как агенты перемен (использование исследования в действии в социальной работе) 37

Тохтамыш А. Зацепина И.
Деятельность служб телефонов доверия в период пандемии 42

Цинь Б.
Социокультурная составляющая социализации иностранных студентов 47

ПСИХОЛОГИЯ

Булатевич Н., Селезнева А.
Влияние детско-родительских отношений на особенности проявления школьной тревожности подростков 51

Власова Е., Потонская О.
Анализ влияния детских страхов на формирование стереотипов взрослого человека 57

Чуйко Е.
Психологическое благополучие ребёнка: от методологии оценивания к прикладным практикам 62

ОБРАЗОВАНИЕ/ПЕДАГОГИКА

Павлик Н.
Проблема организации и содержания неформального образования в зарубежных научных периодических изданиях (1960–2021 годы) 67

Приложение 1. Аннотация и литература (латинизация) 73

Приложение 2. Сведения об авторах 85

Приложение 3. Сведения о рецензентах 88

СОЦІАЛЬНА РОБОТА

УДК 37.09:364-4
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/1

О. Байдарова, канд. психол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-2332-1769
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
О. Михайловська, операційний директор
ORCID ID: 0000-0001-8462-6876
МГО "Міжнародний центр розвитку і лідерства", Київ, Україна

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПРАЦІВНИКІВ У ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ

Досліджено організацію професійного навчання працівників щодо здійснення соціальної роботи і надання соціальних послуг в Україні. Наведено результати аналізу документів, що розкривають основні напрями і суб'єктів такого навчання, а також розглянуто суперечності, які існують у нормативно-правовому регулюванні діяльності з підвищення професійної компетентності/кваліфікації працівників у галузі соціальної роботи.

Ключові слова: освіта дорослих, професійна підготовка, професійне навчання, підвищення кваліфікації, соціальна робота.

Постановка проблеми. Сьогодні соціальна робота як сфера практики охоплює численні напрями діяльності на різних рівнях втручання: від особистості, сім'ї до створення і розвитку соціальних послуг у громаді й стратегічного соціального управління на регіональному та загальнодержавному рівнях. До осіб, які безпосередньо вирішують завдання соціальної роботи на місцях, належать працівники як виконавчих органів місцевого самоврядування, так і надавачів соціальних послуг. На них покладаються функції щодо: проведення соціально-профілактичної роботи; виявлення осіб (сімей), які належать до вразливих груп населення або перебувають у складних життєвих обставинах і потребують соціальної підтримки; надання соціальних послуг; оцінювання потреб осіб (сімей) у соціальних послугах та соціальній допомозі; планування та виконання роботи клієнтом; моніторингу надання соціальних послуг, оцінювання їх якості, контролю за дотриманням законодавства, захисту прав уразливих груп та багато іншого. Наразі в Україні відбувається другий етап реформи децентралізації, основним завданням якого є підвищення спроможності територіальних громад, що здатні створювати і підтримувати повноцінне життєве середовище для своїх мешканців, надавати якісні і доступні публічні послуги, в тому числі соціальні.

Водночас серед надавачів соціальних послуг і спеціалістів виконавчих органів місцевого самоврядування, які здійснюють управління системою надання соціальних послуг сім'ям та дітям, що потребують допомоги, значна частка працівників не має базової професійної підготовки у сфері соціальної роботи. Відсутність фахової підготовки у працівників була звичайним явищем на початкових етапах інституціалізації та професіоналізації соціальної роботи в Україні. На актуальність проблеми перепідготовки працівників соціальних служб вказує Т. В. Матвійчук [1]. Однак навіть сьогодні доводиться констатувати суттєву невідповідність фахової підготовки соціальних працівників змісту їх практичної діяльності. Дослідження, проведене нами протягом 2018–2020 рр., засвідчує, що більшість (92,7 %) працівників сфери захисту прав дітей – співробітників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді та працівників служб у справах дітей – має вищу освіту, однак лише у третини з них (34,1 %) вона відповідає профілю діяльності, і лише 8,0 % працівників навчалися за спеціальністю "Соціальна робота" [2].

Подолання розриву між потребами професійної практики та змістом і рівнем підготовки працівників у сфері соціальної роботи тривалий час забезпечується найбільш доступними для них засобами у системі післядипломної освіти [3]: навчання фактично вже на робочому місці в поєднанні із додатковим розвитком професійно-значущих компетентностей шляхом проходження курсів підвищення кваліфікації різної тривалості, тренінгів, стажування, обміну досвідом роботи, самоосвіти, участі у постійно діючих семінарах, конференціях, нарадах тощо

Плинність кадрів, що підвищилася унаслідок реорганізаційних процесів, пов'язаних із реформою децентралізації, а також неефективність кадрової політики на місцях призводять до того, що фахівці із соціальної роботи в громадах, працівники реорганізованих міських, районних, районних у місті, селищних, сільських центрів соціальних служб, центрів надання соціальних послуг, територіальних центрів соціального обслуговування та посадові особи місцевого самоврядування потребують суттєвого підвищення власних професійних компетенцій, вдосконалення здатності здійснювати соціальну роботу та надавати якісні соціальні послуги. Та для більшості працівників постає питання щодо того, де і як вони можуть пройти відповідне навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ураховуючи, що соціальна робота в Україні поки що має досить нетривалу історію професіоналізації, питання підготовки фахівців у галузі соціальної роботи привертає увагу багатьох науковців. Водночас, якщо змісту та особливостям організації базової підготовки майбутніх соціальних працівників присвячено численні публікації [4–9], то професійна підготовка дорослих у галузі соціальної роботи досі залишається більше предметом практики, ніж наукового дослідження. Українські розвідки щодо системи підготовки фахівців у галузі соціальної роботи обмежуються вивченням зарубіжного досвіду [10; 11].

Реалізація ідеї освіти впродовж життя вимагає перегляду традиційних уявлень про підготовку фахівців у галузі соціальної роботи, впровадження принципу неперервності освіти і, відповідно, розвитку системи інститутів, які здатні дати відповідь на цей суспільний запит. Унаслідок відсутності "комплексної науково обґрунтованої системи організації професійної перепідготовки працівників" [12, с. 14] в Україні не розроблено закони, що регулюють освіту дорослих. Як вважає Л. І. Тимчук [13, с. 123], остання "наразі не функціонує як окрема, самостійна сфера освітніх послуг". До складу сучасної системи освіти входять ланки, які пов'язані з формальною освітою дорослих (загальна середня освіта в різних формах,

© Байдарова О., Михайловська О., 2021

професійно-технічна, базова і повна вища освіта, післядипломна освіта – аспірантура, докторантура, підвищення кваліфікації та перепідготовка). Існують програми підготовки соціальних працівників у межах ваучерної програми для осіб, старших за 45 років, що побудовані згідно з вимогами і традиціями формальної заочної форми навчання [14]. Також діє мережа закладів неформальної освіти дорослих – професійно спрямовані та загальнокультурні курси навчання найрізноманітніших форм. Однак, як справедливо зазначає. Л. І Тимчук, "усі форми навчання дорослих, що реально існують, організаційно й адміністративно перебувають у різних підпорядкуваннях, відірвані одна від одної і не об'єднані державною політикою, відповідними управлінськими та координуючими структурами й науково-методичними принципами організації навчання" [13, с. 123–124]. У галузі соціальної роботи впорядкування таких організаційних форм ускладнюється тим, що учасниками навчання виступають різні суб'єкти соціальної роботи: як безпосередні надавачі послуг, так і представники управлінської ланки (державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування).

Неформальна освіта дорослих останніми роками набула поширення та спрямована на розвиток додаткових умінь і навичок різних категорій дорослих [15]. Таку освіту надають освітні установи або громадські організації і, зазвичай, вона або взагалі ніяк не підтверджена або підтверджена наданням документа, щодо офіційного визнання якого відсутні чіткі критерії і правила.

Хоча додаткове навчання частково розв'язує проблему браку фахових знань і навичок, понад третина працівників не здобуває додаткової неформальної освіти, причому саме ті, хто не має профільної освіти, навчаються рідше [2].

Отже, в контексті трансформації системи надання соціальних послуг, оновлення підходів до реалізації соціальної роботи потребують вирішення питання підготовки працівників до виконання своїх посадових обов'язків на робочому місці, розвитку компетентностей, опанування необхідними для цього практичними навичками та системного організаційного забезпечення такої підготовки.

У статті досліджено діяльність різних суб'єктів з підвищення професійної компетентності/кваліфікації працівників щодо здійснення соціальної роботи і надання соціальних послуг у рамках проєкту "Розвиток спроможності обласних центрів соціальних служб Харківської, Дніпропетровської, Запорізької областей", що реалізується за підтримки Німецької федеральної компанії Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, Міжнародної громадської організації (МГО) "Міжнародний центр розвитку і лідерства", для досягнення цілей у галузі міжнародного співробітництва щодо сталого розвитку, а також у рамках проєкту GIZ "Зміцнення ресурсів для сталого розвитку приймаючих громад на сході України".

Метою статті є презентація результатів дослідження організаційних форм професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників у галузі соціальної роботи. Як основний метод дослідження використано аналіз документів, а саме нормативно-правових документів загальнодержавного і локального рівнів, актів глави держави, уряду, інших органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також кадрових документів. Документи локального рівня дії добирали з урахуванням географії реалізації проєкту. Аналіз документів передбачав:

1) установлення основних напрямів професійного навчання працівників у галузі соціальної роботи;

2) визначення суб'єктів діяльності з підвищення професійної компетентності та/або кваліфікації працівників щодо здійснення соціальної роботи і надання соціальних послуг, їх повноважень та правових меж діяльності;

3) з'ясування можливих суперечностей, що потребують розв'язання, стосовно впровадження організаційних форм професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників у перспективі формування системи професійного навчання в галузі соціальної роботи в Україні.

Аналізу підлягали такі нормативно-правові документи:

а) щодо освіти, професійного розвитку працівників та суб'єктів професійного навчання (закони України, постанови Кабінету Міністрів України, накази Національного агентства України з питань державної служби (НАДС), Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, указ Президента України – сім документів) [16–22];

б) щодо програм навчання, які впроваджують для підвищення компетентності працівників суб'єктів соціальної роботи і надання соціальних послуг (накази Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства соціальної політики України, НАДС та ін. – п'ять документів) [23–27];

в) щодо регулювання діяльності центрів соціальних служб як ключових організацій – надавачів соціальних послуг (Закон України "Про соціальні послуги", постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази Міністерства соціальної політики України, розпорядження голів обласних державних адміністрацій, Національний класифікатор України [28–37], а також посадові інструкції працівників регіональних центрів соціальних служб – 16 документів).

Додатковим методом дослідження був аналіз відкритих інтернет-джерел (вебсайтів) суб'єктів, діяльність яких пов'язана з підвищення професійної компетентності/кваліфікації працівників щодо здійснення соціальної роботи і надання соціальних послуг.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Як уже зазначалося, наразі немає окремого закону, який би регулював функціонування освіти дорослих в Україні. Міністерство освіти і науки України (МОН) у вересні 2020 р. оприлюднило для громадського обговорення проєкт Закону України "Про освіту дорослих".

Доступ до безперервного професійного навчання – право кожного працівника. У Законі України "Про освіту" вказано, що засади професійного навчання працівників визначаються законом [16]. Таким законом можна вважати Закон України "Про професійний розвиток працівників" [17], згідно з яким професійне навчання працівників – процес цілеспрямованого формування у працівників спеціальних знань, розвиток необхідних навичок та вмінь, що дають змогу підвищувати продуктивність праці, максимально якісно виконувати функціональні обов'язки, а також освоювати нові види професійної діяльності. Відповідно до закону професійне навчання включає як первинну професійну підготовку, так і перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників. Але з огляду на механізми реалізації цих двох типів навчання, а також реальний стан змісту та рівня підготовки працівників у галузі соціальної роботи пропонуємо розмежовувати професійну підготовку працівників, що забезпечує розвиток професійних компетентностей для виконання посадових обов'язків на робочому місці, та перепідготовку і підвищення кваліфікації, які безпосередньо залежать від фаху і наявного рівня кваліфікації.

Професійне навчання може здійснюватись як безпосередньо у роботодавця, так на договірній основі у професійно-технічних закладах та закладах вищої освіти (ЗВО), на підприємствах, в установах або організаціях і відбувається, як правило, не рідше ніж один раз на п'ять років. Курси підвищення кваліфікації проводяться для набуття здобувачем освіти нових компетентностей у межах

професійної діяльності або галузі знань. Заклади освіти, що провадять освітню діяльність з підвищення кваліфікації працівників, обов'язковість якої передбачена законом, мають отримати ліцензію на відповідну діяльність та/або акредитувати відповідні освітні програми.

Професійну підготовку працівника необхідно забезпечити для всіх, хто вперше приходить на робоче місце, опановує нові види діяльності. Така підготовка має відповідати актуальним навчальним потребам кожного спеціаліста. На противагу цьому підвищення кваліфікації – більш регламентований процес здобуття освіти на основі вже наявної кваліфікації за освітніми програмами, розробленими та затвердженими провайдерами освітніх послуг.

Вимоги щодо підвищення професійної компетентності/кваліфікації працівників з питань проведення соціальної роботи та надання соціальних послуг містяться в постановах Кабінету Міністрів України, наказах НАДС, а також Міністерства соціальної політики України (далі – Мінсоцполітики) (до 2010 р. – Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту). Ці документи регулюють питання професійного навчання двох ключових категорій працівників:

а) державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування і депутатів місцевих рад;

б) працівників центрів соціальних служб, закладів соціального обслуговування, фахівців із соціальної роботи, інших спеціалістів, які залучені до надання соціальних послуг сім'ям з дітьми.

Розглянемо особливості регулювання цих основних напрямів професійного навчання, перепідготовки та/або підвищення кваліфікації працівників у галузі соціальної роботи.

Державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування можуть підвищувати професійну компетентність шляхом проходження загальних або спеціальних професійних (сертифікатних) та короткострокових програм підвищення кваліфікації. Вимоги до змісту та організації професійного навчання державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, а також особливості розроблення, погодження і затвердження навчальних програм є досить чітко визначеними [27]. Усі державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування повинні набирати не менше від одного кредиту європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи (ЄКТС) протягом календарного року. Це означає, що вони мають щорічно проходити підвищення кваліфікації загальною тривалістю не менше від 30 академічних годин. Крім того, публічним службовцям раз на три роки потрібно проходити підвищення кваліфікації за професійними (сертифікатними) програмами, тривалість яких має становити не менше від двох кредитів ЄКТС (60 академічних годин). Таке саме навчання передбачено і для осіб, які щойно вступили на державну службу/службу в органах місцевого самоврядування.

Одним з ключових провайдерів послуг з професійного навчання державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування є Українська школа урядування (УШУ) (до 2020 р. – Центр підвищення кваліфікації працівників сфери управління Мінсоцполітики). Українська школа урядування є закладом післядипломної освіти, що належить до сфери управління НАДС. Наразі УШУ проводить навчання лише державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування вищих категорій (5–7-ї) на національному рівні, оскільки територіальні органи поки що не створені.

Національна академія державного управління при Президентові України (далі – НАДУ при Президентові України) тривалий час була головним державним ЗВО у загальнонаціональній системі підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, підзвітним Президентові України, з мережею регіональних інститутів, що виконували функції регіональних центрів підвищення кваліфікації. У кінці 2020 р. НАДУ при Президентові України та її регіональні інститути було передано до сфери управління МОН України.

Іншим важливим суб'єктом надання освітніх послуг у сфері професійного навчання є Державна установа (ДУ) "Державний інститут сімейної та молодіжної політики" (ДІСМП). Одним із напрямів діяльності цієї бюджетної неприбуткової науково-дослідної установи, яка належить до сфери управління Міністерства молоді та спорту України, є навчання та підвищення кваліфікації спеціалістів молодіжної сфери. ДІСМП має безстрокову ліцензію МОН на здійснення освітньої діяльності та реалізує численні навчальні програми з підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування з питань реалізації державної політики стосовно сім'ї, дітей та молоді, фахівців молодіжної сфери та спеціалістів, які працюють із сім'ями, дітьми та молоддю.

Ще одна цільова аудиторія професійного навчання – працівники центрів соціальних служб, закладів соціального обслуговування, фахівці із соціальної роботи, інші спеціалісти, які залучені до надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, – може підвищувати рівень професійної компетентності через різні форми навчання дорослих. Найбільш поширеними і регульованими із них є формальне професійне навчання працівників та курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації. Проте, на відміну від державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, працівники надавачів соціальних послуг не мають таких чітких керівництв щодо змісту та організації професійного навчання, що пов'язано, з одного боку, із досить нетривалою історією розвитку самої професії "соціальна робота" в Україні, а з другого – з реформуванням системи надання соціальних послуг та професійної підготовки фахівців у цій сфері.

В умовах загального реформування надання соціальних послуг, а також у зв'язку з адміністративно-територіальними реорганізаціями, що відбуваються в контексті децентралізації, обласні центри соціальних служб (далі – обласні ЦСС) переживають нині непростий період трансформації. Однією з таких змін є посилення функції обласних ЦСС з організації і проведення навчання з питань соціальної роботи та надання соціальних послуг для надавачів таких послуг, спеціалістів виконавчих органів місцевого самоврядування, які здійснюють управління системою надання соціальних послуг сім'ям та дітям [29]. Також обласний ЦСС забезпечує підготовку тренерів із реалізації соціальних проєктів і програм, проведення тренінгових навчань для фахівців соціальної сфери. "Положення про організацію та проведення підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді", затверджене Наказом Мінсоцполітики від 08.01.2014 № 1 [25], описує порядок, установлює норми та нормативи цієї діяльності. Зокрема з'ясовано, що термін навчання визначається програмами, обсягом навчального часу і встановлюється виконавцем відповідно до вимог законодавства за погодженням із замовником, загальна тривалість програм має не перевищувати 72 академічні години, а працівник, який пройшов підвищення кваліфікації, отримує свідоцтво про підвищення кваліфікації. Програми підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи центрів соціальних служб складають з урахуванням сучасних вимог щодо форм, методів і засобів

професійної діяльності фахівців, державних стандартів соціальних послуг, критеріїв якості соціальної роботи, визначених Мінсоцполітики, і мають включати два компоненти:

- базовий (нормативно-правове забезпечення, методичні та інші розпорядчі документи, що регламентують організацію соціальної роботи, соціально-правовий захист дітей, надання соціальних допомог та послуг, планування та звітність, організацію моніторингу та оцінку ефективності роботи, обсяг годин тощо);
- професійний (надання соціальних послуг, соціальний супровід різних категорій населення відповідно до чинного законодавства, методи, види та напрями соціальної роботи, види консультувань тощо).

До 2020 р. підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проводилося на центральному рівні – для працівників-тренерів Республіканського Автономної Республіки Крим (АРК), обласних, Київського та Севастопольського міських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і регіональному рівні – для фахівців міських, районних, районних у містах центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Таке навчання забезпечували Центр підвищення кваліфікації працівників сфери управління Мінсоцполітики та регіональні центри підвищення кваліфікації, ЗВО. Після реорганізації у березні 2020 р. УШУ перебрала на себе функції підвищення кваліфікації працівників сфери соціального захисту населення поряд з навчанням державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. Також підвищення кваліфікації на регіональному рівні можуть забезпечувати ЗВО. Обласні ж ЦСС можуть здійснювати професійне навчання працівників, і в примірній структурі обласного ЦСС передбачено відділ підвищення професійних компетенцій працівників надавачів соціальних послуг [32].

У серпні 2020 р. на зміну ліквідованої Державної соціальної службі було створено Національну соціальну сервісну службу України (далі – Нацсоцслужба) та визначено перелік її територіальних органів в обласних центрах і місті Києві. Нацсоцслужба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовує і координує Кабінет Міністрів України через Міністра соціальної політики. Цей орган реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей. З-поміж численних завдань Нацсоцслужби варто виокремити: координацію діяльності регіональних центрів соціальних служб; організацію та координацію підвищення професійної компетентності/кваліфікації працівників, які надають соціальні послуги. Станом на кінець 2020 р. Нацсоцслужба лише розпочала виконання своїх повноважень і функцій, фактично територіальні органи ще не створено, а перші навчання заплановано на другу половину 2021 р.

Заклади вищої та післядипломної освіти є ключовими провайдерами надання послуг з професійного навчання. Аналіз вебсайтів ЗВО, що функціонують на території, охопленій проєктом дослідження, засвідчив брак актуальних освітніх програм для працівників у галузі соціальної роботи й надання соціальних послуг. Водночас наявність окремих підрозділів (центрів, інститутів) у структурі ЗВО є потенційною можливістю для розробки і впровадження освітніх програм підвищення кваліфікації, сертифікатних програм, спеціалізованих довго- та короткотривалих курсів для працівників відповідно до актуальних навчальних потреб.

Аналіз, систематизація та узагальнення отриманих даних дали змогу розробити модель, що відображає основні напрями підвищення професійної компетентності/кваліфікації працівників у галузі соціальної роботи та визначити суб'єктів цієї діяльності (див. рис. 1). Ключовими параметрами аналізу були: цільові аудиторії навчання, вид навчання, розробники і провайдери навчання, а також вид документа, що видається за результатами проходження навчання.

Висновки. У цілому підвищення професійних компетенцій працівників у галузі соціальної роботи можливе у двох напрямах: професійне навчання та перепідготовка та/або підвищення кваліфікації. При цьому важливо розмежовувати підвищення кваліфікації та власне здобуття кваліфікації за фахом. Підвищення кваліфікації здійснюють суб'єкти надання освітніх послуг з відповідною акредитацією та ліцензуванням; професійне навчання працівників можуть здійснювати як надавачі освітніх послуг, так і організації державного та громадського сектору, які виконують відповідний вид економічної діяльності. Право на підвищення кваліфікації працівник отримує за наявності здобутої раніше професійної кваліфікації відповідного рівня Національної рамки кваліфікацій за професією. Однак на практиці багато працівників не має базової освіти у сфері соціальної роботи та не може скористатися такою опцією.

Одним із ключових суб'єктів професійного навчання є обласні ЦСС, які мають відповідати навчальним потребам працівників сфери соціальної роботи і надання соціальних послуг свого регіону, впроваджувати навчальні програми та проводити тренінгові навчання працівників закладів, установ, організацій, що надають соціальні послуги у відповідній адміністративно-територіальній одиниці, та інших осіб, залучених до соціальної сфери. Для проведення навчання обласні ЦСС можуть залучати окремих спеціалістів науково-дослідних установ, ЗВО, фахівців інших закладів, установ та організацій різних форм власності.

Отже, працівник може безпосередньо навчатися в обласному ЦСС, підвищувати свою професійну компетентність у державних або громадських організаціях, які пропонують навчання з актуальних тем, що відповідають навчальним потребам працівника, або ж навчатися в установах та закладах, які здійснюють освітню діяльність (розділ КВЕД 85 Освіта, Групи 85.4 Вища освіта та 85.5 інші види освіти).

У реалізації повноважень щодо організації та проведення професійного навчання, покладених на суб'єктів у галузі соціальної роботи, виявлені певні нормативно-правові суперечності, а також невідповідності положень нормативно-правових документів реальній практиці. Доступ до професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників ускладнюють такі ключові суперечності:

1. Суб'єкти, які відповідають за підвищення професійної компетентності/кваліфікації, підпорядковані різним міністерствам та не координують свої вимоги з програмами навчання. Регулярність, обсяг і частота навчання працівників відрізняються для різних цільових аудиторій – державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування та працівників центрів соціальних служб, закладів соціального обслуговування, фахівців із соціальної роботи, інших спеціалістів, які залучені до надання соціальних послуг сім'ям із дітьми.

2. Відсутнє фінансування на підвищення кваліфікації/компетентності фахівців із соціальної роботи та інших працівників системи соціального захисту, унаслідок чого немає освітніх програм з підвищення кваліфікації/компетентності, релевантних потребам працівників надавачів соціальних послуг.

3. Існує розрив між змістом програм професійного навчання та актуальними навчальними потребами працівників; відсутні процедури оцінювання потреб у навчанні та підбору оптимального провайдера навчання.

4. У зв'язку з трансформацією системи соціального управління та надання соціальних послуг в умовах децентралізації обласні ЦСС набули вагомих повноважень з професійного навчання, однак вони не мають достатнього ресурсного та методичного забезпечення для професійної підготовки всіх надавачів соціальних послуг у регіонах. Крім того, маючи повноваження щодо впровадження програм навчання та підвищення професійної компетентності/кваліфікації надавачів соціальних послуг, державних службовців, посадових осіб обласні ЦСС не можуть самостійно здійснювати відповідну освітню діяльність згідно з КВЕД, і, якщо йдеться про потребу у підвищенні кваліфікації, вони не можуть виступати провайдером навчання, який становить інтерес для працівника.

5. Ураховуючи, що до професійної підготовки працівники повинні мати регулярний, системний доступ, завдяки чому вони стають спроможними виконувати свої функції на робочому місці згідно з вимогами професії, слід констатувати, що розподіл кількості суб'єктів, відповідальних за професійну підготовку та підвищення кваліфікаці, є нерівномірним: перший, більш актуальний запит має менші можливості для його задоволення.

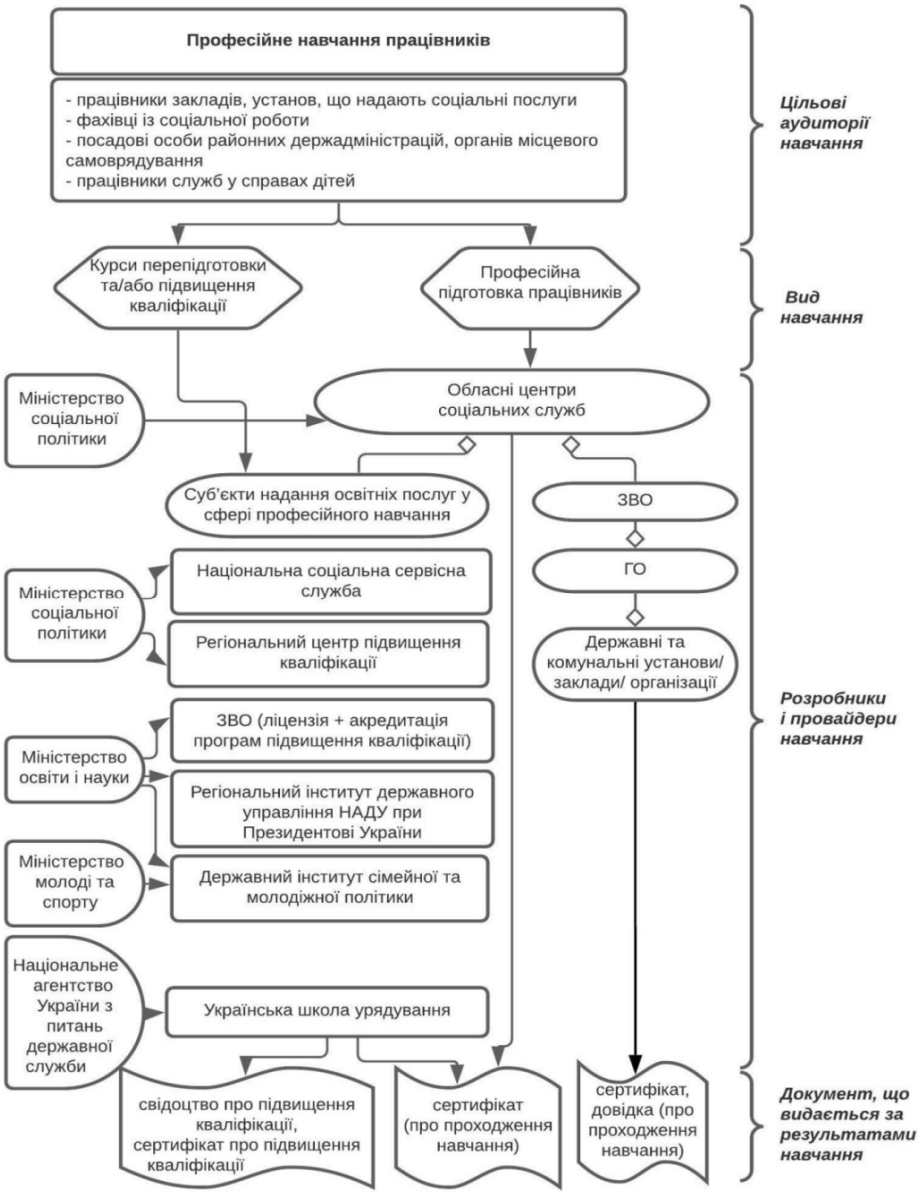

Рис 1. Напрями та суб'єкти підвищення професійної компетентності/кваліфікації працівників у галузі соціальної роботи

Перспективи дослідження. Дослідження, здійснене в межах статті, є однією з перших спроб пошуку науково обгрунтованих шляхів, які необхідні для розбудови в Україні системи професійного навчання працівників у галузі соціальної роботи. Перспективами подальшого дослідження є: аналіз пропозицій щодо профільного навчання та вивчення змісту навчальних програм, спрямованих на професійну підготовку і підвищення кваліфікації; вивчення механізмів та інфраструктури надання професійного навчання і забезпечення його якості; емпіричне дослідження потреб у професійному навчанні. У контексті впровадження компетентнісного підходу необхідним є створення моделей базових та спеціальних компетентностей працівників у галузі соціальної роботи, що є передумовою формування системи професійного оцінювання та ліцензування працівників.

Список використаних джерел

1. Матвійчук Т. В. Особливості професійної підготовки соціальних працівників: регіональний аспект / Т. В. Матвійчук // Збірник наук. пр. Хмельниц. Ін-ту соці технологій Ун-ту "Україна". – 2014. – № 1. – С. 82–86.

2. Байдарова О. О. Освітні характеристики фахівців сфери захисту прав дітей в Україні / О. О. Байдарова, В. Ю. Федченков // Неформальна та інформальна освіта як ресурс розвитку особистості : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., Київ, 22 трав. 2020 р. – К.: Таврійськ. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського, 2020. – С.7–11.

3. Тимошенко Н. Є. Етапи професійного зростання соціальних працівників в системі неперервної освіти / Н. Є. Тимошенко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2014. – № 4. – С. 155–164.

4. Карпенко О. Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти : автореферат дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Карпенко Олена Георгіївна ; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 44 с.

5. Файчук О. До питання професійної підготовки майбутніх соціальних працівників / О. Файчук // Витоки педагогічної майстерності. Серія : Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 10.– С. 299–302.

6. Савіцька В. В. Аналіз проблеми підготовки майбутніх соціальних працівників до практичної професійної діяльності / В. В. Савіцька // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія. : Педагогічні та психологічні науки. – 2014. – № 1. – С. 136–146.

7. Савельчук І. Б. Підготовка соціальних працівників за сучасних умов: інноваційні тенденції / І. Б. Савельчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. – 2016. – Вип. 1. – С. 120–125.

8. Голубенко Т. О. Формальна та неформальна освіта майбутніх соціальних працівників / Т. О. Голубенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11 : Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. пр. – К. : Вид-во НПУ ім. .М. П Драгоманова, 2017. – Вип. 23. – С. 153–158.

9. Слозанська Г. І. Теорія і практика підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у територіальних громадах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Слозанська Ганна Іванівна ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2019. – 687 с.

10. Романовська Л. І. Система підготовки фахівців з соціальної роботи за кордоном на прикладі розвинених країн [Електронний ресурс] / Л. І. Романовська // Вісник Нац. акад. Держ. прикордон. служби України. – 2013. – Вип. 3. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_3_21.

11. Шепелюк С. В. Організація професійної підготовки майбутніх соціальних працівників: міжнародний досвід / С. В. Шепелюк // Наукові праці [Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили комплексу "Києво-Могилян. акад."]. Серія : Педагогіка. – 2011. – Т. 153.– Вип. 141. – С. 84–88.

12. Концепція освіти дорослих в Україні / Укл. : Л. Б. Лук'янова. – Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2011. – 24 с.

13. Тимчук Л. І. Система освіти дорослих в Україні (50–80-ті роки ХХ ст.) / Л. І. Тимчук // Освіта дорослих : теорія, досвід, перспективи. – 2015. – Вип. 1. – С. 123–134.

14. Пожидаєва О. Як вчити дорослих соціальній роботі? (з досвіду ваучерної програми професійного навчання осіб старше 45 років) / О. Пожидаєва, Т. Семигіна // Вісник Акад. праці, соц. відносин і туризму. – 2017. – № 3. – С. 78–90.

15. Тимчук Л. Потенціал освіти дорослих у сфері соціальної роботи / Л. Тимчук, Х. Микитейчук // Social Work and Education. – 2019. – Vol. 6. – № 3. – P. 316–329.

16. Про освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 05.09.2017 № 2145-19 (ред. від 01.01.2021). – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

17. Про професійний розвиток працівників [Електронний ресурс] : Закон України від 12.01.2012 № 4312-17 (ред. від 27.12.2019). – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text

18. Про регіональний центр підвищення кваліфікації [Електронний ресурс]: Постанова Каб. Міністрів України від 16.12.2004 № 1681. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1681-2004-%D0%BF#Text

19. Про затвердження Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад [Електронний ресурс] : Постанова Каб. .Міністрів України від 6.02.2019 №106. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#n14

20. Про реорганізацію Центру підвищення кваліфікації працівників сфери управління Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]: Наказ Нац.агентства України з питань держ. служби від 30.03.2020 № 57-20. – Режим доступу : https://nads.gov.ua/npas/pro-reorganizaciyu-centru-pidvishchennya-kvalifikaciyi-pracivnikiv-sferi-upravlinnya-ministerstva-socialnoyi-politiki-ukrayini

21. Про затвердження Положення про Державний інститут сімейної та молодіжної політики (нова редакція) [Електронний ресурс] : Наказ М-ва освіти і науки, молоді та спорту України від 13.11.2012 № 1265. – Режим доступу : https://ips.ligazakon.net/document/MUS19480

22. Про внесення змін до Положення про Національну академію державного управління при Президентові України [Електронний ресурс] : : Указ Президента України від 18.02.2014 № 81/2014. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/81/2014#Text

23. Про затвердження Програми підготовки спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах [Електронний ресурс] : Наказ М-ва України у справах сім'ї, молоді та спорту від 30.10.2007 № 3880.

24. Про затвердження Примірного галузевого стандарту надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах [Електронний ресурс] : Наказ М-ва України у справах сім'ї, молоді та спорту від 29.12.2009 № 4569. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v4569643-09?find=1&text=3880#w1_2

25. Про затвердження Положення про організацію та проведення підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [Електронний ресурс] : Наказ М-ва соц. політики України від 08.01.2014 р. № 01. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001739-14#Text

26. Програма підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) : Лист Департаменту сім'ї та дітей М-тва соц. політики України 24.12.2013 № 4508/0/205-13/57.

27. Про затвердження Вимог до змісту і структури програм підвищення кваліфікації державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад [Електронний ресурс] : Наказ Нац. агентства України з питань держ. служби від 10.10.2019 № 185-19. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1159-19#Text

28. Про соціальні послуги [Електронний ресурс] : Закон України. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

29. Деякі питання діяльності центрів соціальних служб ("Типове положення про республіканський Автономної Республіки Крим, обласний, Київський та Севастопольський міський центр соціальних служб") [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 01.06.2020 р. № 479. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020-%D0%BF#Text

30. Деякі питання утворення Національної соціальної сервісної служби України [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 26.08.2020 № 783. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text

31. Питання Національної соціальної сервісної служби [Електронний ресурс] : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 23.12.2020 р. № 1619-р. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1619-2020-%D1%80#Text

32. Про затвердження Примірної структури та штатного нормативу чисельності працівників республіканського Автономної Республіки Крим, обласного, Київського та Севастопольського міських центрів соціальних служб [Електронний ресурс] : Наказ М-ва соц. політики України від 22.09.2020 № 644. – Режим доступу : https://www.msp.gov.ua/documents/5819.html?PrintVersion

33. Про затвердження Положення про Дніпропетровський обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у новій редакції [Електронний ресурс]. Розпорядж. голови Дніпропетр.обл. держ. адмін. від 23 листоп. 2015 р. № Р-672/0/3-15. – Режим доступу : https://adm.dp.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-dnipropetrovskiy-oblasniy-tsentr-sotsialnikh-sluzhb-dlya-simi-ditey-ta-molodi-u-noviy-24f4c7ab0a1d53d4c2257f080031bf49

34. Про затвердження Положення про Запорізький обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [Електронний ресурс] : Розпорядж. голови Запоріз.обл. держ. адмін. від 19.09.2017 № 493. – Режим доступу : https://www.zoda.gov.ua/news/37943/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-zaporizkiy-oblasniy--tsentr-sotsialnih-sluzhb-dlya-simji,-ditey-ta-molodi.html

35. Про затвердження Положення про Харківський обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді[Електронний ресурс] : Розпорядж. голови Харків обл.держ. адмін.від 23.12.2013 № 518. – Режим доступу : http://xocsssdm.org.ua/wp-content/uploads/2014/ 02/XODA.pdf

36. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 : Національний класифікатор України (чинний від 01.01.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text

37. Про затвердження Випуску 80 "Соціальні послуги" Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників [Електронний ресурс] : Наказ М-ва соц.і політики України від 29.03.2017 № 518. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0518739-17#Text

References

1. Matviichuk T. V. Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky sotsialnykh pratsivnykiv: rehionalnyi aspekt / T. V. Matviichuk // Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu "Ukraina". – 2014 – № 1. – S. 82-86.

2. Baidarova O. O. Osvitni kharakterystyky fakhivtsiv sfery zakhystu prav ditei v Ukraini / O. O. Baidarova, V. Yu. Fedchenkov // Neformalna ta informalna osvita yak resurs rozvytku osobystosti : materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m.Kyiv, 22 travnia 2020 roku. – K. : Tavriiskyi natsionalnyi universytet imeni V. I. Vernadskoho, 2020. – S.7–11.

3. Tymoshenko N. Ye. Etapy profesiinoho zrostannia sotsialnykh pratsivnykiv v systemi neperervnoi osvity / N. Ye. Tymoshenko // Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky. – 2014. – № 4. – S. 155–164.

4. Karpenko O. H. Profesiina pidhotovka maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv v umovakh universytetskoi osvity : avtoreferat dys. d-ra ped. nauk : 13.00.04 – teoriia ta metodyka profesiinoi osvity / Karpenko Olena Heorhiivna ; Nats ped. un-t im. M. P. Drahomanova. – K., 2008. – 44 s.

5. Faichuk O. Do pytannia profesiinoi pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv / O. Faichuk // Vytoky pedahohichnoi maisternosti. Seriia : Pedahohichni nauky.– 2012.– Vyp. 10. – S. 299–302.

6. Savitska V. V. Analiz problemy pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do praktychnoi profesiinoi diialnosti / V. V. Savitska // Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Ser. : Pedahohichni ta psykholohichni nauky. – 2014. – № 1. – S. 136–146.

7. Savelchuk I. B. Pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv za suchasnykh umov: innovatsiini tendentsii / I. B. Savelchuk // Visnyk Zhytomyrskoho

derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky. – 2016. – Vyp. 1. – S. 12–125.

8. Holubenko T. O. Formalna ta neformalna osvita maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv / T. O. Holubenko // Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 11 : Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika : zb. nauk. prats. – K. : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2017. – Vyp. 23. – S. 153–158.

9. Slozanska H. I. Teoriia i praktyka pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do roboty u terytorialnykh hromadakh : dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.05 / Slozanska Hanna Ivanivna ; Ternopilskyi nats. ped. un-t im. V. Hnatiuka. Ternopil, 2019. – 687 s.

10. Romanovska L. I. Systema pidhotovky fakhivtsiv z sotsialnoi roboty za kordonom na prykladi rozvynenykh krain [Elektronnyj resurs] // L. I. Romanovska // Visnyk Nats. Akad. Derzh. prykordonnoi sluzhby Ukrainy. – 2013. – Vyp. 3. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_3_21.

11. Shepeliuk S. V. Orhanizatsiia profesiinoi pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv: mizhnarodnyi dosvid / S. V. Shepeliuk // Naukovi pratsi [Chornomor. derzh.un-tu im. Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylian.akad."]. Ser. : Pedahohika. – 2011. – T. 153, – Vyp. 141. – S. 84–88.

12. Kontseptsiia osvity doroslykh v Ukraini / Ukl. : L. B. Lukianova. – Nizhyn : PP Lysenko M. M., 2011. – 24 s.

13. Tymchuk L. I. Systema osvity doroslykh v Ukraini (50-80-ti roky XX st.) / L. I. Tymchuk // Osvita doroslykh : teoriia, dosvid, perspektyvy. – 2015. – Vyp. 1. – S. 123–134.

14. Pozhydaieva O. Yak vchyty doroslykh sotsialnii roboti? (z dosvidu vauchernoi prohramy profesiinoho navchannia osib starshe 45 rokiv) / O. Pozhydaieva, T. Semyhina // Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu. – 2017. – № 3. – S. 78–90.

15. Tymchuk L. Potentsial osvity doroslykh u sferi sotsialnoi roboty / L. Tymchuk, Kh. Mykyteichuk // Social Work and Education. – 2019. – Vol. 6. – № 3. – R. 316-329.

16. Pro osvitu [Elektronnyj resurs] : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-19 (redaktsiia vid 01.01.2021). – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

17. Pro profesiinyi rozvytok pratsivnykiv [Elektronnyj resurs] : Zakon Ukrainy 12.01.2012 № 4312-17 (redaktsiia vid 27.12.2019). – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text

18. Pro rehionalnyi tsentr pidvyshchennia kvalifikatsii [Elektronnyj resurs] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.12.2004 № 1681. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1681-2004-%D0%BF#Text

19. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro systemu profesiinoho navchannia derzhavnykh sluzhbovtsiv, holiv mistsevykh derzhavnykh administratsii, yikh pershykh zastupnykiv ta zastupnykiv, posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia ta deputativ mistsevykh rad [Elektronnyj resurs] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 6.02.2019 № 106. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#n14

20. Pro reorhanizatsiiu Tsentru pidvyshchennia kvalifikatsii pratsivnykiv sfery upravlinnia Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy [Elektronnyj resurs] : Nakaz Natsionalnoho ahentstva Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby vid 30.03.2020 № 57-20. – Rezhym dostupu : https://nads.gov.ua/npas/pro-reorganizaciyu-centru-pidvishchennya-kvalifikaciyi-pracivnikiv-sferi-upravlinnya-ministerstva-socialnoyi-politiki-ukrayini

21. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky (nova redaktsiia) [Elektronnyj resurs] : Nakaz Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy vid 13.11.2012 № 1265. – Rezhym dostupu : https://ips.ligazakon.net/document/MUS19480

22. Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro Natsionalnu akademiiu derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy [Elektronnyj resurs] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18.02.2014 № 81/2014. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/81/2014#Text

23. Pro zatverdzhennia Prohramy pidhotovky spetsialistiv tsentriv sotsialnykh sluzhb dlia simi, ditei ta molodi shchodo sotsialnoho suprovodu simei, yaki opynylysia u skladnykh zhyttievykh obstavynakh : Nakaz Ministerstva Ukrainy u spravakh simi, molodi ta sportu vid 30.10.2007 № 3880.

24. Pro zatverdzhennia Prymirnoho haluzevoho standartu nadannia sotsialnykh posluh simiam z ditmy, yaki perebuvaiut u skladnykh zhyttievykh obstavynakh [Elektronnyj resurs] : Nakaz Ministerstva Ukrainy u spravakh simi, molodi ta sportu vid 29.12.2009 № 4569. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v4569643-09?find=1&text=3880#w1_2

25. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu ta provedennia pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv iz sotsialnoi roboty tsentriv sotsialnykh sluzhb dlia simi, ditei ta molodi [Elektronnyj resurs] : Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 08.01.2014 r. № 01. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001739-14#Text

26. Prohrama pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv iz sotsialnoi roboty tsentriv sotsialnykh sluzhb dlia simi, ditei ta molodi shchodo vyiavlennia simei (osib), yaki perebuvaiut u skladnykh zhyttievykh obstavynakh, nadannia yim sotsialnykh posluh ta zdiisnennia sotsialnoho suprovodu takykh simei (osib) : Lyst Departamentu simi ta ditei Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy 24.12.2013 № 4508/0/205-13/57.

27. Pro zatverdzhennia Vymoh do zmistu i struktury prohram pidvyshchennia kvalifikatsii derzhavnykh sluzhbovtsiv, holiv mistsevykh derzhavnykh administratsii, yikh pershykh zastupnykiv ta zastupnykiv, posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia ta deputativ mistsevykh rad [Elektronnyj resurs] : Nakaz Natsionalnoho ahentstva Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby vid 10.10.2019 № 185-19. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1159-19#Text

28. Pro sotsialni posluhy [Elektronnyj resurs] : Zakon Ukrainy. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

29. Deiaki pytannia diialnosti tsentriv sotsialnykh sluzhb ("Typove polozhennia pro respublikanskyi Avtonomnoi Respubliky Krym, oblasnyi, Kyivskyi ta Sevastopolskyi miskyi tsentr sotsialnykh sluzhb") [Elektronnyj resurs] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.06.2020 r. № 479. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020-%D0%BF#Text

30. Deyaki pytannia utvorennia Natsionalnoi sotsialnoi servisnoi sluzhby Ukrainy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.08.2020 № 783. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text

31. Pytannia Natsionalnoi sotsialnoi servisnoi sluzhby [Elektronnyj resurs] : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.12.2020 r. № 1619-r. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1619-2020-%D1%80#Text

32. Pro zatverdzhennia Prymirnoi struktury ta shtatnoho normatyvu chyselnosti pratsivnykiv respublikanskoho Avtonomnoi Respubliky Krym, oblasnoho, Kyivskoho ta Sevastopolskoho miskykh tsentriv sotsialnykh sluzhb [Elektronnyj resurs] : Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 22.09.2020 № 644. – Rezhym dostupu : https://www.msp.gov.ua/documents/5819.html?PrintVersion

33. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Dnipropetrovskyi oblasnyi tsentr sotsialnykh sluzhb dlia simi, ditei ta molodi u novii redaktsii : [Elektronnyj resurs] Rozporiadzhennia holovy Dnipropetrovskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii vid 23 lystopada 2015 roku № R-672/0/3-15. – Rezhym dostupu : https://adm.dp.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-dnipropetrovskiy-oblasniy-tsentr-sotsialnikh-sluzhb-dlya-simi-ditey-ta-molodi-u-noviy-24f4c7ab0a1d53d4c2257f080031bf49

34. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Zaporizkyi oblasnyi tsentr sotsialnykh sluzhb dlia simi, ditei ta molodi [Elektronnyj resurs] : Rozporiadzhennia holovy Zaporizkoi oblasnoi derzhavnoi administratsii vid 19.09.2017 № 493. – Rezhym dostupu : https://www.zoda.gov.ua/news/ 37943/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-zaporizkiy-oblasniy--tsentr-sotsialnih-sluzhb-dlya-simji,-ditey-ta-molodi.html

35. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Kharkivskyi oblasnyi tsentr sotsialnykh sluzhb dlia simi, ditei ta molodi [Elektronnyj resurs] : Rozporiadzhennia holovy Kharkivskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii vid 23.12.2013 № 518. – Rezhym dostupu : http://xocsssdm.org.ua/wp-content/uploads/2014/02/XODA.pdf

36. Klasyfikatsiia vydiv ekonomichnoi diialnosti DK 009:2010 [Elektronnyj resurs] : Natsionalnyi klasyfikator Ukrainy (chynnyi vid 01.01.2012 r.). – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text

37. Pro zatverdzhennia Vypusku 80 "Sotsialni posluhy" Dovidnyka kvalifikatsiinykh kharakterystyk profesii pratsivnykiv" [Elektronnyj resurs] : Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 29.03.2017 № 518. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0518739-17#Text

Надійшла до редколегії 25.05.21
Рецензовано 05.06.21

O. Baidarova, PhD (Psychology), Associate Prof.
ORCID ID: 0000-0002-2332-1769
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
O. Mykhaylovska, Director of Operations,
ORCID ID: 0000-0001-8462-6876
NGO "International Leadership and Development center", Kyiv, Ukraine

ORGANIZATIONAL FORMS OF SOCIAL WORK PROFESSIONAL TRAINING IN UKRAINE

Organizing professional training of the workers for social work practice and providing social services is poorly studied aspect of professional training for adults in Ukraine. This article presents the results of the desk study focused on systematic analysis of documents that define the particularities of organization of professional training of the workers in the field of social work.

Two directions of professional social work training were identified: 1) advanced qualification training that suggests that a person takes professional educational courses with certain frequency on certain positions and receives approved certification document; 2) preservice, on-job training of the workers that is focused on developing professional competences the workers need to perform their functions. The categories of the workers for professional training, their rights and conditions for receiving a certain type of professional training were defined. The list of entities operating in advanced competence and/or qualification development for social work practice and providing social services, key providers of professional training services, their organizational forms, their subordination and authority were identified. Also, criteria and requirements for educational programs that are used for professional training were defined.

It was observed that there is a big number of professional training providers that are responsible for development and implementing programs of advanced competence and/or qualification development and at the same time there is a lack of relevant available programs for workers in the field of social work. At the time when majority of workers do not have basic professional qualification in the field of social work and need forming and developing professional competencies necessary for effective work based on best practices, the actual providers of educational services position themselves as entities of advanced qualification training and still do not offer programs that are needed by practitioners.

It was detected that legislative regulations of advanced professional competence or qualification training of the social workers need improvement: functions and powers coordination of entities of professional training, implementation of procedures of training needs assessment, developing the content of educational programs and providing the mechanisms of funding of training. Separate attention needs to be paid to reviewing the priorities in the work of professional training provides to increase the access of the social workers to regular preservice, on-job training for performing their on-job functions that correspond to the training needs of those specialists.

Keywords: adult education, advanced qualification training, preservice training, on-job training, professional training, social work.

О. Байдарова, канд. психол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-2332-1769
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина
О. Михайловская, операционный директор
ORCID ID: 0000-0001-8462-6876
МГО "Международный центр развития и лидерства", Киев, Украина

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ФОРМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ РАБОТНИКОВ В ОБЛАСТИ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ В УКРАИНЕ

Исследуется вопрос организации профессионального обучения специалистов в области социальной работы и предоставления социальных услуг в Украине. Приведены результаты анализа документов, раскрывающих основные направления и субъектов такого обучения, а также рассмотрены противоречия, которые существуют в нормативно-правовом регулировании деятельности по повышению профессиональной компетентности/ квалификации работников в области социальной работы.

Ключевые слова: образование взрослых, повышение квалификации, профессиональная подготовка, профессиональное обучение, социальная работа.

УДК 316-46:364.4
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/2

Д. Бибик, д-р філософії у галузі соціальної роботи, старш. викладач
ORCID ID: 0000-0001-9947-8503
Researcher ID: ABD-3677-2020
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, Україна

СТАНОВЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА У НАУКОВОМУ ПРОСТОРІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Аакцентовано увагу на актуальності вивчення соціального лідерства як соціального феномену. Розкрито специфіку становлення феномену лідерства в контексті різних підходів і концепцій, структуровано та узагальнено найбільш важливі теорії лідерства як необхідність їх урахування при вивченні теоретико-методологічних засад соціального лідерства в теорії та практиці соціальної роботи.

Ключові слова: концепції лідерства, лідерство, соціальна робота, соціальне лідерство, теорії лідерства.

Постановка проблеми. В умовах динамізму соціальних процесів і глибинних перетворень у різних сферах життєдіяльності суспільства змінюються вимоги до фахівця соціальної сфери, що здатний реалізовувати лідерський потенціал у професійній, громадській та суспільно корисній діяльності. Проблема лідерства загалом та вивчення прояву лідерських якостей особистості зокрема мають давню історію. Сьогочасні уявлення про лідерство надають сучасним дослідникам невичерпні можливості використовувати різні варіанти співвідношення теорій і концепцій лідерства. Внаслідок цього з'являються дослідження, присвячені аналізу розвитку соціального лідерства, становлення лідерства соціального працівника. Видається очевидним те, що минулий досвід становлення лідерства є важливим для дослідників у сфері соціальної роботи, оскільки дає змогу усвідомити наявність чинників та процесів, що стали першопричиною появи феномену "соціальне лідерство". Разом з тим аналіз спадщини теорії лідерства застерігає від помилок минулого і дає змогу винайти методологічні можливості для подальшого становлення підходів до вивчення згаданого вище феномену

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження феномену лідерства не втрачає актуальності та посідає чільне місце серед наукових пошуків, зокрема вітчизняних (Д. Волківська, Н. Горішна, С. Калашнікова, Л. Карамушка, Л. Романовська, О. Пономарьов, С. Нестуля, О. Собчишин, Г. Слозанська, О. Сорока, Т. Фенкель), та зарубіжних учених (L. Bolman, T. Deal, R. Fisher, S.Haworth, R.Miller& J.Schaub, M.Holosko). У науковому просторі представлено велику кількість напрямів щодо розгляду феномену "лідерства", серед яких домінують дослідження в контексті спільної групової діяльності (Л. Карамушка, Т.Фенкель) розвитку лідерських якостей особистості (С. Калашнікова, С. Нестуля) або їх поєднання з певним типом взаємовідносин людей у групі для досягнення загальної мети й реалізації спільної діяльності (С. Філонович), у яких лідерство визначається як положення (стан) особистості або як процес залучення послідовників до певної діяльності.

Проте основні характеристики зазначеного терміна залишаються нерозкритими або їх розглядають у досить вузькому, поверховому контексті, зокрема трактують за аналогією визначення термінів "соціальна активність" та "соціальна позиція", а тому вони характеризують лідера як найбільш авторитетну особистість, яка регулює групову взаємодію та приймає найважливіші рішення (А.Петровський, М.Ярошевський) [1], має ідеї та здійснює управління (Н. Дудко) [2 с. 138]; бачить шляхи досягнення конкретної мети, розподілу ресурсів та наявних можливостей (Janinks) [3, p.16]; має лідерський світогляд, який дає можливість удосконалювати знання і приймати правильні рішення для уникнення соціальних проблем та запобігання їм у суспільстві (І. Савельчук, Д. Бибик [4]. Проте проблема дослідження феномену соціального лідерства, його становлення у контексті розвитку соціальної роботи потребує подальшого вивчення.

Мета статті полягає у виокремленні динаміки становлення феномену "соціальне лідерство" відповідно до суспільних змін і потреб, особливостей сталого розвитку сучасного суспільства, що актуалізує ресурсні можливості для розширення наукового простору соціальної роботи в Україні на засадах лідерства.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. В умовах динамізму соціальних процесів і глибинних перетворень у різних сферах життєдіяльності суспільства змінюються вимоги до особистості, що здатна проявляти та реалізовувати лідерський потенціал у професійній, громадській та суспільно корисній діяльності. Особливо гострим стає питання соціального лідерства у площині існування великої кількості теорій та їх поліваріантного застосування до конкретних завдань досліджень, зокрема в галузі соціальної роботи. У межах різнобічного теоретичного підґрунтя формується традиція наукового пізнання феномену "соціальне лідерство", вивчення його суттєвих ознак, що характеризують особистість як соціального лідера, який сприяє досягненню спільної мети і результату, спрямованому на здійснення позитивних змін у суспільстві (табл. 1).

При цьому можна зазначити, що практично відсутня загальна інтегративна теорія соціального лідерства, в межах якої можна було б пояснити основну концептуальну ідею та сутнісні ознаки прояву соціального лідерства, зокрема в галузі соціальної роботи. Виникнення численних наукових теорій і концепцій лідерства свідчить про необхідність окреслення принципів і перспектив співіснування різноспрямованих теорій лідерства, які дають змогу виробити єдині орієнтири розуміння феномену "соціальне лідерство" та його різноманітних аспектів прояву в суспільстві.

Складність і суперечливість інтерпретації феномену соціального лідерства вимагає його певного аналізу в контексті відтворення"організації системи суспільних взаємовідносин сталого розвитку, де вирішальна роль належить людині" [5 с.70]. *Саме тому соціально-філософські засади сталого суспільного розвитку стають методологічними засадами трансформації цінностей лідерства та усвідомлення значущості феномену соціального лідерства для забезпечення реалізації основних принципів розвитку суспільства: соціальної справедливості, соціальної рівності, соціальної відповідальності.* Зрозуміло, що такому суспільству необхідні універсальні та гнучкі лідери, які є творцями та аналітиками, які можуть переосмислити минулий досвід для відкриття нових можливостей [6], не тільки справляти сильний вплив на оточення, а й брати на себе відповідальність, демонструвати стратегічний характер мислення і рішучість щодо власних рішень та дій [7, с. 19].

© Бибик Д., 2021

Таблиця 1

Генеза теорій лідерства як підґрунтя становлення феномену соціального лідерства

Теорія	Основна ідея	Сутнісні ознаки
Теорії великої людини Фундатор теорії: Т. Карлейль	Розвиток особистості залежить від вродженої якості з урахуванням розуміння того, що великими лідерами народжуються	Високий інтелект, харизма, товариськість, сміливість
Теорії особистісних якостей Фундатори теорії: Р.Стогділл, С.Кіркпатрік, Е.Лок, Дж.Нефф, Дж.Сітрін	Розвиток особистості залежить від виховання особистісних якостей та їх значення для прояву лідерства	Висока енергія, цілеспрямованість, активність, мотивація лідерства, чесність та прямота, впевненість у собі, когнітивні здібності, ґрунтовні знання своєї справи
Ситуаційна теорія лідерства Фундатори теорії: Ф.Фідлер, П.Херсі, К.Бланшар	Розвиток особистості залежить від передбачення ефективності робочої групи, яку веде лідер	Взаємовідносини між лідером та членами групи, авторитет, посадові обов'язки, структурованість роботи, атмосфера в групі; людина, ставши лідером один раз, може виявити лідерські здібності
Ситуаційна теорія лідерства Фундатори теорії: Ф.Фідлер, П.Херсі, К.Бланшар	Розвиток особистості залежить від передбачення ефективності робочої групи, яку веде лідер. Ця теорія є доповненням до теорії системи, яка заповнює її прогалини	Взаємовідносини між лідером та членами групи, авторитет, посадові обов'язки, структурованість роботи,атмосфера в групі; людина, ставши лідером один раз, може виявити лідерські здібності
Системна теорія лідерства Фундатор теорії: М. Х'юстон	Розвиток особистості залежить від спільної діяльності, що сприяє виникненню і формуванню лідерства	Взаємовідносини між лідером та членами групи, авторитет, колективне прийняття рішень
Трансакційне лідерство Фундатор теорії: Дж. Бернс	Розвиток особистості залежить від потреб та інтересів групи, які задовольняють їхні запити в обмін на досягнення специфічних цілей	Установлення взаємозв'язку між лідером і послідовниками, формування впевненості в собі
Теорії вертикального подвійного зв'язку між лідером та членами Фундатор теорії: Г. Грайєн	Розвиток особистості залежить від урахування особливостей особистості лідера, послідовників і відносин між ними	Довіра, повага, підтримка, лояльність
Теорія внутрішнього стимулювання лідерства Фундатор теорії: К. Кешман	Розвиток особистості залежить від лідерських навичок "ізсередини"	Самопізнання, цілепокладання, управління змінами, міжособистісними відносинами, буття, знаходження рівноваги та вміння діяти
Теорія опосередкованого лідерства Фундатори теорії: Р. Фішер, А. Шарп	Розвиток особистості залежить від мотивації до лідерської поведінки та визначається переліком необхідних якостей	Чітке формулювання бажаних результатів; вироблення бачення перспективи; встановлення відносин співпраці; освоєння нових форм навчання, креативність
Теорія "двигуна лідерства" Фундатор теорії: Н. Тічі	Розвиток особистості залежить від досвіду лідерів вищого рівня, які мають виховувати лідерів на нижчих рівнях управління	Бізнес-ідеї, цінності та емоційна енергія, рішучість, володіння методикою виховання нових лідерів, вміння "передавати точку зору"
Трансформаційне лідерство Фундатор теорії: Б. Басса	Розвиток особистості залежить від уявлень і цінностей: довіра – натхнення – особистісний розвиток – креативність. Лідерство шляхом розвитку людей, стимулювання мислення, натхнення людей або таке, що базується на харизмі	Здатність до створення майбутнього, бачення якого надихає; мотивація людей щодо перейняття цього бачення, управління процесом досягнення цього бачення, створення команди, мотивація до дії, соціальне згуртування, здатність управляти змінами
Теорія сполучного лідерства та "гарячих груп" Фундатор теорії: Дж. Ліпман Блюмен	Розвиток сучасної особистості залежить від вміння встановлювати зв'язки між своїми бажаннями й цілями, а також цілями та бажаннями інших людей	Особиста відповідальність; навички побудови суспільства однодумців; орієнтація на довгострокову перспективу; лідерство за допомогою очікувань: довіра, надання можливостей і піднесення, пошук сенсу життя
Ціннісна теорія лідерства Фундатори: Р. Грінліф, С. і Т. Кучмарські, К. Ходжкінсон, Г. Фейрхольм	Розвиток особистості залежить від засвоєння ціннісних принципів	Побудова ціннісної моделі на основі двох базових положень: розвиток цінностей і норм окремих учасників групи й організації в цілому; лідерству, що базується на цінностях, необхідно навчатися в процесі діяльності
Теорія організаційного лідерства Фундатор теорії: П. Сенге	Розвиток особистості залежить від здатності певної спільноти визначати своє майбутнє та підтримувати процес необхідних для цього змін	Досконале розуміння особистості, розвиток ментальної моделі, формування спільного бачення організації, групове навчання і розвиток системного мислення, творче напруження та енергія
Теорія розподіленого лідерства Фундатори теорії: Д.Бредфорд, А.Коен	Розвиток особистості залежить від глибокого почуття задоволеності від досягнутого та спільного результату	Схильність до навчання, високий рівень емоційного інтелекту, навички ефективних комунікацій, лідерська поведінка
Теорії лідерства-служіння Фундатор теорії: Р. Грінліф	Розвиток особистості залежить від служіння людям, можливості бути корисним суспільству і ставити інтереси спільноти вище від власних; піклуватися, щоб потреби людей були задоволені	Уміння слухати та розуміти інших; прийняття та емпатія; вміння аналізувати ситуацію і передбачати проблеми; усвідомленість і проникливість; уміння переконувати й організовувати інших
Теорія емоційного лідерства Фундатор теорії: Д. Гоулман	Розвиток особистості залежить від здатності спрямовувати емоції своїх послідовників, змінюючи негативні емоції на позитивні	Компоненти емоційного інтелекту: самосвідомість, емпатія, саморегуляція, мотивація, соціальні навички, вміння управляти собою та відносинами з іншим людьми

Нагальною потребою XXI ст. є розвиток філософії лідерства через реалізацію конкретних "концептуальних понять: філософія, модель, стиль" [8, с.21]. На думку Т. Сергеєвої, Д.Фестеу, Г. Роунтраса, використання цих трьох категорій дає змогу краще зрозуміти різні уявлення і вчення про лідерство [8, с. 19–21], а отже, забезпечує розуміння й феномену соціального лідерства. Таке складне і водночас актуальне поняття соціального лідерства вимагає методологічної визначеності й теоретичного обґрунтування його філософських засад. Так, шляхи розв'язання проблеми соціального лідерства перебувають у площині взаємодії "філософії лідерства – моделі лідерства – стилю лідерства" [8], оскільки: *"філософія лідерства"* визначається набором цінностей і переконань, яким можна навчити або які можна передати через навчання та досвід для досягнення цілей, що лідер ставить і відповідно до яких діє; *"модель лідерства"* як ідеальний стиль поведінки концентрує увагу на більш ефективних інструментах керування та зростання лідера і виступає структурою або процесом, які можуть бути використані для вивчення, застосування та адаптації лідерства; *"стиль лідерства"* розкриває конкретне застосування певної поведінки в реальному житті для досягнення рівня керівництва в межах визначеної моделі лідерства; саме по собі поняття "*стиль лідерства*" досить складне для застосування та адаптації методів керівництва, а також для навчання [8, с. 19–21].

Зрозуміло, що філософія лідерства розкриває орієнтири соціального лідерства, яке може базуватися на цінностях та переконаннях, тоді як сама модель лідерства виступає інструментом, який може розкрити структуру лідерства, зокрема соціального, визначить межі його застосування на практиці, результатом якого стає особистісне та професійне зростання лідера. При цьому стиль лідерства характеризує поведінку лідера в його реальних життєвих ситуаціях, [8, с.21].

Як теоретичне підґрунтя для розуміння соціального лідерства обрано загальновідому концепцію лідерства-служіння, відповідно до якого відображено подвійний зміст нерозривності й безпосереднього взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних вимог до лідерства у всіх проявах життєдіяльності суспільства та професійної діяльності, зокрема в галузі соціальної роботи. Адже лідер, на думку Д. Волківської, – передусім слуга, що хоче бути корисним суспільству і ставить інтереси спільноти вище від власних, а лідерство – це практична філософія людей, які обирають спочатку служіння і лише потім – лідерство як ще один спосіб служіння [9, с. 23–24]. Такі лідери намагаються дати відповідь на суспільні виклики соціальної несправедливості та соціальної нерівності, оскільки гостро відчувають проблему великого розриву між необхідною та можливою якістю суспільства [10, с. 98].

Тому серед усього різноманіття теорій та концепцій лідерства саме "теорія лідерства-служіння" на засадах "допомоги та служіння людям" [11]. є важливим підґрунтям для досягнення взаєморозуміння щодо сутності понять "*соціальне лідерство – соціальне лідерство соціальних працівників"*. Тому зроблено припущення, що саме соціально-філософські засади сталого суспільного розвитку, методологія філософії лідерства визначають провідні ідеї та цінності лідерства-служіння, які утворюють визначальну і базову систему прояву принципів соціального лідерства.

На засадах теорії лідерства-служіння Р.Грінліфа [11] дослідники Р.Рассел та А.Стоун [12] обґрунтували та визначили 10 базових принципів: слухання як інструмент комунікації, необхідний для активної демонстрації поваги до інших; емпатія – проєктування власної свідомості на основі переживань інших; зцілення – прагнення допомогти досягти цілісності не лише собі, а й іншим; поінформованість – умова усвідомлення соціальної реальності; переконання – основа впливу на послідовників; концептуалізація – основа прийняття ефективних рішень; передбачення – основа побудови привабливого для послідовників образу майбутнього; опікунство – засіб розширення впливу суспільства на організацію і навпаки; підтримка й заохочення зростання людей; формування партнерської взаємодії людей на принципах служіння один одному [12, p.146].

Як бачимо, визначення сутності соціального лідерства, передусім зумовлює потребу в узагальненні функціональних характеристик теорії "лідерства-служіння" [11], які умовно можна розділити на функціональні напрями лідерства: "допомагати та служити людям – діяти творчо та управляти інноваціями – вести людей за собою". Адже лідер свідомо розвиває себе, робить індивідуальний творчий внесок у професійну діяльність, знаходить своє призначення, свою місію шляхом ініціювання інновацій та інтересу до результатів її професійної діяльності [13;14]. Хессельбайн вважає справою лідера "ідентифікувати критично важливі проблеми, а потім побудувати ефективні партнерства, які б базувалися на місії, інновації та різнорідності" [14, с. 64].

З урахуванням цього основою лідерства-служіння має бути ефективна взаємодія соціальних працівників щодо розв'язання актуальних проблем теорії та практики соціальної роботи, оскільки:

- складність розв'язання суспільних проблем вимагає залучення засобів і ресурсів соціальної роботи для професійної діяльності;
- практика соціальної роботи передбачає прояв соціальної активності соціальних працівників, здатних активно діяти, розробляти ініціативні рішення та впроваджувати зміни в суспільстві, втілювати їх у життя та вдосконалювати;
- створення ефективних партнерських мереж потребує спільної команди однодумців, які вміють адаптуватися, здатні до швидкої реорганізації залежної від стрімких глобальних змін у нашій країні.

Отже, основні принципи "творчого та ефективного управління інноваціями в умовах соціальних викликів та структурних змін" [15] можуть бути деякою мірою враховані для кращого розуміння особливостей соціального лідерства та їх співвідношення з лідерством для впровадження інновацій, зокрема в практику соціальної роботи. Це: колективне сприймання інновацій, демонстрація чесного, конструктивного вирішення завдань, визнання і схвалення інноваційної діяльності, використання механізмів сприяння й стимулювання інноваційної діяльності в галузі соціальної роботи; стимулювання інноваційній діяльності, кар'єрне зростання новаторів, нейтралізація негативних впливів з боку окремих осіб; доступність матеріалів, засобів та інформації як умова пріоритетності інноваційної діяльності в соціальній роботі; відсутність жорстких часових обмежень та інших перешкод, право вибору творчих ідей та способів реалізації завдань; результативність інноваційної діяльності щодо розв'язання суспільних проблем засобами підтримки такої діяльності в соціальній роботі; формування партнерських зв'язків, відкритість та взаємна підтримка колективної діяльності щодо обміну інноваційними ідеями [15]. Ці принципи мають бути сформульовані та узагальнені для подальшої реалізації в процесі професійної підготовки до соціального лідерства.

Саме тому взаємозв'язок між лідерством-служінням та лідерством для інновацій підтверджує те, що соціальне лідерство як соціальне явище тільки формується, набуває розвитку через необхідність своєчасного реагування на актуальні проблеми теорії та практики соціальної

роботи, які виникають. Доцільно представити соціальну роботу як інституціалізацію професійної діяльності фахівців державних соціальних закладів і установ, громадських та благодійних організацій і фондів, які надають соціальні послуги вразливим категоріям населення. Отже, "*соціальне лідерство" як соціальне явище характеризується спільною організацією та управлінням суспільно значущою діяльністю щодо ініціювання соціальних змін, знаходження оптимальних засобів їх досягнення для розв'язання актуальних проблем теорії та практики соціальної роботи в межах сталого розвитку суспільства.*

Зрозуміло, що соціальна сфера потребує фахівців зі сформованими професійними організаторськими навичками, які мають внутрішнє прагнення до соціальних змін заради досягнення спільних цілей шляхом упровадження нестандартних ідей та інновацій. З огляду на це "*соціальне лідерство соціальних працівників"* можна визначити *як інтегроване особистісне утворення, що виявляється в прагненні й здатності фахівців до реалізації лідерського потенціалу в різних сферах життєдіяльності суспільства для покращання якості надання соціальних послуг уразливим категоріям населення.*

Висновки. Отже, аналіз вітчизняних та зарубіжних теоретичних концепцій лідерства дає змогу визначити як традиційні, так і інноваційні напрями вивчення феномену "соціальне лідерство". Незважаючи на те, що існують глибокі теоретичні розробки теорій лідерства, нами не виявлено завершеної наукової концепції, що охоплює всі теоретико-методологічні аспекти соціального лідерства. Тому найбільш перспективним напрямом подальшого вивчення вважаємо розгляд соціального лідерства як ресурсу підвищення ефективності соціальної роботи в Україні.

Перспективи дослідження. Залишаються невизначеними питання формування особистості соціального працівника як соціального лідера в галузі соціальної роботи, шляхів ініціювання ним соціально конструктивних змін з реалізації реформи місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні, розширення системи надання соціальних послуг, які зможуть відповідати орієнтації практичної соціальної роботи на сталий розвиток суспільства, що, передусім, посилює потребу в організації процесу підготовки майбутніх фахівців на основі нової парадигми – лідерства в соціальній роботі.

Список використаних джерел

1. Петровский А. В. Основы теоретической психологии / А .В. Петровский, М .Г. Ярошевский. – М .: ИНФРА-М, 1998. – 528 с.

2. Дудко Н. В. Експлікація поняття "соціальна активність студентської молоді": соціально-педагогічний аспект / Н. В. Дудко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород, 2018. – Вип. 2 (43). – С. 83–88.

3. Janinks D. On Becoming a Leader / D. Janinks. – Cambridge, 1995. – 254 с.

4. Савельчук І. Б. Соціальне лідерство як підґрунтя для розвитку партнерської взаємодії в освітньому середовищі університету / І. Б. Савельчук, Д. Д. Бибик // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – К., 2018. – Вип. 25. – С.119– 125.

5. Нерсесян Г. А. Сталий розвиток починається в головах людей: соціально-філософські аспекти. / Г. А. Нерсесян // Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право. – К. : ІВЦ "Політехніка", 2011. – Вип. 4. – С. 68–75.

6. Bolman L. Reframing Organizations: Artistry, Choice and Leadership / L. Bolman, T. Deal. – San Francisco : Jossey-Bass, 2003. – 544 p.

7. Пономарьов О. С. Моделювання діяльності фахівця / О. С. Пономарьов, Н. В. Середа , М. К. Чеботарьов. – Х. : НТУ "ХПІ", 2015. – 58 с.

8. Сергеєва Т. В. Лідерство і командна робота : навч. посіб. / Т. В. Сергеєва, Д. Фестеу, Г. Роунтрі. – Х. : ХНУБА, 2014. – 124 с.

9. Волківська Д. А. Розвиток лідерського потенціалу студентського активу в університетському середовищі : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.05 / Волківська Діана Анатоліївна ; Київ. Ун-т ім. Бориса Грінченка. – К., 2016. – 22 с.

10. Калашнікова С. А. Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства : монографія / С. А. Калашнікова. – К. : Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2010. – 380 с.

11. Гринлиф Р. К. Слуга в роли лидера / Р. К. Гринлиф. – М. : Рубин. луч, 1970. –124 с.

12. Russell R. A reviero of servant leadership attributes: developing a practical model / R. Russell, A. Stone // Leadership Organization Development journal. – 2002. – Vyp. 23 (3). – S. 145–157.

13. Ошуркова П. Л. Концепция формирования лидеров. [Электронный ресурс] / ОАО "Магнитог. металлург .комбинат", 2018. – Режим доступа : http://www.trainings.ru/labrary/articles/?id=8277.

14. Хессельбайн Ф. О лидерстве / Ф. Хессельбайн ; пер. с англ. В. И. Супруна. – Н. : ФСПИ "Тренды", 2004. – 184 с.

15. Horth D. Innovation Leadership [Електронний ресурс] / D. Horth, D. Buchner. – Режим доступу: www.ccl.org/leadership/.../Innovation Leadership.pdf

References

1. Petrovs'kij A. V Osnovy teoreticheskoj psihologii / A. V. Petrovs'kij, M. G. Jaroshevs'kij. – M. : INFRA-M. – 1998. – 528 s.

2. Dudko N. V. Eksplikaciya ponyattya "social'na aktyvnist" students'koyi molodi": social'no-pedahohichnyj aspekt / N. V. Dudko // Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho nacional'noho universytetu. Seriya: Pedahohika. Social'na robota. – Uzhhorod, 2018. – Vyp. 2 (43). – S. 83–88.

3. Janinks D. On Becoming a Leader / D. Janinks. – Cambridge, 1995. – 254 c.

4. Savel'chuk I. B. Social'ne liderstvo yak pidgruntya dlya rozvytku partners'koyi vzayemodiyi v osvitn'omu seredovyshhi universytetu / I. B. Savel'chuk, D. D. Bybyk // Naukovyj chasopys Nacional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 11. Social'na robota. Social'na pedahohika. – K., 2018. – Vyp. 25. – S.119–125.

5. Nersesyan H. A. Stalyj rozvytok pochynayet'sya v holovax lyudej: social'no-filosofs'ki aspekty. / H. A. Nersesyan // Visnyk NTUU "KPI". Politolohiya. Sociolohiya. Pravo. – K. : IVC "Politexnika", 2011. – Vyp. 4. – S. 68–75.

6. Bolman L. Reframing Organizations: Artistry, Choice and Leadership / L. Bolman, T. Deal. – San Francisco : Jossey-Bass, 2003. – 544 p.

7. Ponomar'ov O. S. Modelyuvannya diyal'nosti faxivcya / O. S. Ponomar'ov, N. V. Sereda, M. K. Chebotar'ov. – X. : NTU "XPI", 2015. – 58 s.

8. Serheyeva T. V. Liderstvo i komandna robota : navch. posib. / T. V. Serheyeva, D. Festeu, H. Rountri. – X. : XNUBA, 2014. – 124 s.

9. Volkivs'ka D. A. Rozvytok liders'koho potencialu students'koho aktyvu v universytets'komu seredovyshhi : avtoref. dys. … kand. ped. nauk : 13.00.05 / Volkivs'ka Diana Anatoliyivna ; Kyiv. un-t im. Borysa Hrinchenka. – K., 2016. – 22 s.

10. Kalashnikova S. A. Osvitnya paradyhma profesionalizaciyi upravlinnya na zasadax liderstva : monohrafiya / S. A. Kalashnikova. – K. : Kyivs'k. un-t imeni Borysa Hrinchenka, 2010. – 380 s.

11. Hrynlyf R. K. Sluha v roly lidera / R. K. Hrynlyf. – M. : Rubynovij luch, 1970. –124 s.

12. Russell R. A reviero of servant leadership attributes: developing a practical model / R. Russell, A. Stone // Leadership Organization Development journal. – 2002. – Vyp. 23 (3). – S. 145–157.

13. Oshurkova P. L. Koncepcija formirovanija liderov [Elektronnyj resurs] / OAO "Magnitogorskij metallurgicheskij kombinat", 2018. – Rezhim dostupa : http://www.trainings.ru/labrary/articles/?id=8277.

14. Hessel'bajn F. O liderstve / F. Hessel'bajn ; per. s angl. V. I. Supruna. – N. : FSPI "Trendy", 2004. – 184 s.

15. Horth D. Innovation Leadership [Elektronnyj resurs] / D. Horth, D. Buchner. – Rezhim dostupu: www.ccl.org/leadership/.../Innovation Leadership.pdf

Надійшла до редколегії 01.07.21
Рецензовано 06.09.21

D. Bybyk, PhD (Social Work), Senior Lecturer
ORCID ID: 0000-0001-9947-8503
Researcher ID: ABD-3677-2020
National Pedagogical Dragomanov University
Institute of Education Problems of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE EMERGENCE OF THE PHENOMENON OF SOCIAL LEADER IN THE SCIENTIFIC SPACE OF SOCIAL WORK

The focus is on the relevance of the study of social leadership as a social phenomenon. It is determined that joint organization and management of socially significant activities on initiation of social changes and finding optimal means of their achievement are necessary to solve actual problems of theory and practice of social work within the framework of sustainable development of society. The specifics of the formation of the phenomenon

of leadership in the context of different approaches and concepts are revealed, the most important leadership theories are structured and generalized as the need to take them into account in the study of theoretical and methodological principles of social leadership.

In the course of covering the main aspects of the researched issue, the author concludes that the most promising direction for further study is the consideration of social leadership as a resource for improving the efficiency of social work in Ukraine.

The interpretation of social leadership of social workers as an integrated personal formation is shown in the aspiration and ability of specialists to realize leadership potential in various spheres of social activity to improve the quality of social services provision to vulnerable categories of the population. The value and importance of practical use of the concept of social leadership for the most important key to the success of society.

In the context of the study, the existence of the influence on the change of many educational benchmarks of professional training for the formation of social leadership in future specialists is revealed, since the modern practice of social work requires the involvement of social workers in the process of developing effective models of social work, providing innovative social services to vulnerable categories of the population, the introduction of administrative services of a social nature, interaction with the community.

Keywords: leadership concepts, leadership, social work, social leadership, leadership theory.

Д. Бибик, д-р философии в области социальной работы, ст. преподаватель
ORCID ID: 0000-0001-9947-8503
Researcher ID: ABD-3677-2020
Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова
Институт проблем воспитания НАПН Украины, Киев, Украина

СТАНОВЛЕНИЕ ФЕНОМЕНА СОЦИАЛЬНОГО ЛИДЕРСТВА В НАУЧНОМ ПРОСТРАНСТВЕ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

Акцентируется внимание на актуальности изучения социального лидерства как социального феномена. Раскрыта специфика становления феномена лидерства в контексте различных подходов и концепций, структурированы и обобщены наиболее важные теории лидерства как необходимость их учёта при изучении теоретико-методологических основ социального лидерства в теории и практике социальной работы.

Ключевые слова: концепции лидерства, лидерство, социальная работа, социальное лидерство, теории лидерства.

УДК 37.06:004.387
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/3

О. Горбачевська, канд. пед. наук, викладач
ORCID ID: 0000-0003-0591-9035
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна

ВИКОРИСТАННЯ МЕДІАЗАСОБІВ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ

Досліджено форми та види культурно-дозвіллєвої діяльності дітей в умовах карантинних обмежень. Виявлено особливості впливу карантинних обмежень на організацію дозвілля дітей, а також переваги та недоліки використання медіазасобів під час проведення заходів з дітьми. Розкрито роль батьків та опікунів у проведенні ігрових і розважальних дитячих заходів. Наголошено на необхідності розгляду і формування нових вимог та умов Міністерством охорони здоров'я України з використання медіазасобів для навчання та організації дозвілля дітей.

Ключові слова: дозвілля дітей, карантинні обмеження, медіаграмотність, медіазасоби.

Постановка проблеми. Культурно-дозвіллєва діяльність є однією з найважливіших форм виховної роботи з дітьми. Це зумовлено тим, що діти, особливо дошкільного віку, інформацію переважно отримують саме через різноманітні ігри. Більшість ігрових занять дітей присвячена моделюванню життєвих ситуацій. Це приготування їжі, ігри з ляльками, моделювання будівництва і конструювання та багато іншого. Така ігрова практика, як правило, проводиться разом із однолітками та вихователями або батьками. Але останнім часом зростає роль медіазасобів у культурно-дозвіллєвій діяльності дітей, що визначається їх розвитком та доступністю.

Ігрова робота з дітьми зазнає суттєвих змін в умовах карантину, при цьому значно обмежується комунікація з однолітками. Адже ігрові заняття частіше за все проводять у дитячих садках або на дворових дитячих майданчиках. А в умовах карантину таке спілкування зводиться до мінімуму і діти замикаються на спілкуванні з батьками або опікунами. І саме в цьому разі дорослі мають застосовувати нові форми та засоби для проведення вільного часу з дитиною.

Однією з форм пізнавальної роботи з дітьми в умовах обмеження спілкування із однолітками можуть стати ігрові заняття з використанням комп'ютерної та медіатехніки. Зрозуміло, що, насамперед, варто наголосити на необхідності методичного підходу до роботи із цими засобами, оскільки в побутовій практиці це зводиться до безконтрольного перегляду мультфільмів або комп'ютерних ігор. Як відомо, норми контакту дитини з комп'ютером установлені Міністерством охорони здоров'я (МОЗ) України. Звичайно, цих норм не дотримують, що завдає шкоди здоров'ю дитини. Тому настав час розробити методичні рекомендації щодо застосування медіа та комп'ютерних засобів для проведення культурно-дозвіллєвих заходів з дітьми в умовах карантинних обмежень.

Важливо зауважити, що інформаційні засоби навчання також сприяють розвитку освіти дітей та дорослих. Тому виникає необхідність підготовки генерації медіакультурних майбутніх фахівців, що дасть змогу розвивати освітню галузь в Україні [1]. Інформаційні засоби дають змогу проводити наукові експерименти, налагоджувати виробництво товарів, надання соціальних послуг населенню, розвивають можливості ознайомлення зі змістом світової культури (демонстрація світових шедеврів у дистанційному режимі тощо). У статті зазначено, що інформаційні ресурси, а саме телевізор, комп'ютер, смартфон та планшет, можуть бути носіями та інструментом для розповсюдження медіазасобів в організації культурно-дозвіллєвої діяльності дітей в умовах карантинних обмежень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У публікації В. Іванова і Т. Іванової [2] показано, що медіаосвіта є освітнім процесом, який спрямований на формування медіакультури особистості та навчання, що приводить до ефективної взаємодії з медіазасобами. Автори аналізують традиційні медіазасоби (газети, кіно, телебачення тощо) та новітні (інтернет, комп'ютер, смартфон тощо). Медіаграмотність визначається рівнем медіакультури, що формується під час використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі життєдіяльності людини. Це спонукає до критичного мислення, формує вміння спілкуватися у віртуальному світі та свідомо приймати рішення в реальності. Отже, метою медіаосвіти є формування медіакультури в особистості та пристосування її до особливостей поведінки в медіасередовищі.

Сучасне суспільство, що перебуває в нових умовах існування та розвитку, потребує специфічних форм роз'вязання соціальних, психологічних проблем у дорослих та дітей. При цьому дитині належить важливе місце в соціумі. Її правовий статус визначається Конституцією України та низкою інших законопроєктів, які забезпечують розвиток дітей.

У молодшому віці у дітей активно розвиваються функції головного мозку (здатність до сприйняття масиву інформації; аналізу фактів; відчуття "Я" в суспільстві, прагнення до спілкування з однолітками, інтерес до гри). Тому бажання ознайомитися з навколишнім світом підкріплює розвиток емоційно-вольових сфер дитини та інтерес до нових явищ. Медіазасоби є поширеним та доступним джерелом для надходження будь-якої інформації, а саме: освітньої, пізнавальної, розважальної тощо, яка міцно ввійшла в життя кожної родини. Оскільки цей ресурс є у кожного вдома, то вважаємо за необхідне розкрити можливості використання медіазасобів для дітей в організації культурно-дозвіллєвої діяльності під час карантинних обмежень та роз'яснити шкоду, якої вони завдають у разі надмірного користування.

Дослідники неодноразово зазначали, що культурно-дозвіллєва діяльність дітей має відбуватися у формі гри. Саме процес гри є невід'ємною частиною активного компонента діяльності дітей. Під час гри у дітей розвиваються комунікативні здібності, формується соціальна адаптивність, наслідком чого є активна участь дитини в навчальному процесі [3].

У науковій роботі О. Качури [4] досліджується організація навчально-виховного процесу дошкільнят з використанням медіазасобів у вигляді гри. Наголошено на тому, що елементарні інформаційні об'єкти (аудіозапис, картинка, фотокартка, анімація тощо) слугують інноваційним середовищем, яке розвиває творчий потенціал, навчально-пізнавальну діяльність дітей у процесі навчання. Медіазасоби розглянуто як могутній потік інформації, що необхідний для всебічного розвитку дитини у сучасному інформаційному просторі.

Класифікацію культурно-дозвіллєвої діяльності дітей запропоновано в публікації [3]. Автори розрізняють дві форми організації дозвілля (колективна та індивідуальна); організаційні методи (музичні, художні, танцювальні, спортивні тощо); за емоційним забарвленням (відчуття радості, захоплення – для відновлення психологічного фону після напруження, втоми); фізичні навантаження відновлення фізичного здоров'я). Завдання батьків, опікунів, педагогів (вихователів) – бути наставниками, що супроводжують дитину на шляху розвитку, пізнання навколишнього світу. У дослідженні показано, що саме під час культурно-дозвіллєвої діяльності у дітей розвивається пізнання, яке зосереджується на активному розвитку морально-позитивного стану, що виник завдяки дозвіллю та задоволенню своїми результатами у процесі гри.

Слід зазначити, що організацію культурно-дозвіллєвої діяльності дітей дошкільного віку покладено на батьків та вихователів (психологів) оскільки дитині дошкільного віку (5–6 років) складно самостійно задовольнити потреби, а ось школярі вже більш самостійні, тому вони можуть самі організовувати гру без втручання батьків. Батьки, вихователі відіграють роль спостерігачів, аналізують вид діяльності дитини, поведінку тощо.

Мета статті полягає у висвітленні проблеми організації культурно-дозвіллєвої діяльності дітей з використанням медіазасобів в умовах карантинних обмежень.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. В умовах карантинних обмежень батьки та їхні діти зіштовхуються з труднощами психоемоційного навантаження та напруженням, у результаті яких можуть виникати порушення психоемоційного стану дитини в соціумі. Тому доцільно

© Горбачевська О., 2021

звернути увагу на процес організації культурно-дозвіллєвої діяльності дітей в умовах карантину, а саме батькам дітей дошкільного віку пропонується організувати такі форми дозвілля:

- ігрова (моделювання сценаріїв з дорослого життя, приготування їжі, одягання ляльки); рольові сюжетні лінії стимулюють дитину до розвитку навичок одягання, прибирання тощо);
- трудова (посильний сектор трудової діяльності для дитини певної вікової категорії);
- художньо-творча діяльність (малювання, ліплення, моделювання, конструювання, читання казок, віршів) [5].

Аналіз літератури показує, що на цей час недостатньо визначені умови використання медіазасобів у процесі організації культурно-дозвіллєвої діяльності дітей в умовах карантинних обмежень, тому ця проблема є новим викликом для сучасного суспільства. Серед останніх результатів досліджень культурно-дозвіллєвої діяльності дітей відзначимо опубліковані у 2015 р. [3], тобто до карантинних обмежень населення. Автори виділяють окремо види гри (творча, спортивна) як частини дозвіллєвої діяльності дітей та вплив на стан дитини. Ігрова діяльність покликана стимулювати у дітей процеси розвитку, активності, пізнання залучення до соціального життя суспільства. Соціальна адаптація стає пріоритетною у всіх вікових категоріях дітей. У процесі дозвілля граючи, дитина переживає "інше мініжиття", що дає змогу ще нестабільним психологічним станам швидше відновлюватися та пережити наступну вікову кризу.

Тому вважаємо за доцільне більш детально описати організацію дозвілля дітей в умовах карантинних обмежень.

Розглянемо ситуацію, коли під час карантинних обмежень діти майже цілком позбавлені спілкування з однолітками у грі, і тому завдання батьків та опікунів полягає в організації дитячої гри вдома. У такій досить непростій ситуації складно змоделювати весь сценарій культурного дозвілля дітей в ізоляції від соціальних установ. Основною функцією проведення дозвілля під час карантину є залучення дитини до діяльності, а саме: творчої, пізнавальної, культурної, освітньої тощо. Тому використання медіазасобів для організації культурно-дозвіллєвої діяльності дітей стає чи не єдиним засобом для розваги дітей удома. Звичайно, від батьків, опікунів вимагається більше уваги, допомоги, взаємодії з дітьми, ніж у звичайних умовах життя, які були раніше. Під час перегляду медіазасобів (картинок, мультфільмів тощо) у дитини формується особливий вид мислення – аудіовізуальне, для якого характерне швидка реакція на аудіовізуальний текст та сприйняття динамічних змін екранних епізодів, сцен, героїв [6].

Отже, організація культурно-дозвіллєвої діяльності під час карантину цілком покладається на батьків, опікунів. Карантинні обмеження не дають можливості дітям повною мірою спілкуватися з однолітками, грати. Тому сім'я стає чи не єдиним джерелом всебічного розвитку особистості, носієм моральних і духовних цінностей дитини. На допомогу батькам публікуються методичні вказівки, як діяти в умовах карантинних обмежень, тому на відкритих сайтах можна знайти приклади організації культурно-дозвіллєвої діяльності для дітей. Під час організації дозвілля в умовах карантинних обмежень виявлено, що позитивно-емоційний стан дитини та її заохочення до діяльності зумовлені сприятливим, доброзичливим психологічним фоном сім'ї.

Залежно від батьківської грамотності у дитини формується ставлення до Батьківщини, тому і розвиток мовленнєвих комунікацій цілком залежить від того, якою мовою спілкуються батьки з дитиною, чи до вподоби батькам українські інформаційні ресурси, чи намагаються вони прищепити дитині морально-етичні цінності, що спрямовані на патріотичне виховання, та цінності українського суспільства.

Батьківське ставлення до дитини є запорукою розвитку гармонійної, психічно стабільної особистості в соціумі. Дитина повинна відчувати зацікавленість батьків її справами, а також підтримку, щоб установився чуттєвий та емоційних контакт з обох сторін [7].

Проблема використання медіазасобів дітьми може мати негативні наслідки як для фізичного здоров'я (недостатня активність, погіршення гостроти зору тощо), так і для психологічного стану. Діти легко піддаються негативним впливам через надмірне використання медіазасобів [8].

Перш ніж входити з дитиною до світового простору інтернету, важливо проговорити правила поведінки в мережі та встановити регламентований час сидіння біля гаджету. Зосередимо увагу на дослідженні, в якому приділено увагу використанню інформаційних технологій для формування соціальної компетентності у дітей з особливими освітніми потребами [9, с. 42–46]. Авторка слушно зауважила, що інформаційні технології є ресурсом для навчання та виховання учнів з особливими освітніми потребами. Окреслені види сучасних інформаційних засобів є найкращим способом для соціалізації дітей цієї категорії, а саме:

- Web 1.0 –інтернет-технології;
- Web 2.0 – обробка, пошук інформаційних даних;
- Web 3.0 – мобільні додатки.

Зауважимо, що МОЗ України рекомендувало використання інтернет-засобів для дітей шкільного віку у певному часовому обмеженні, а саме: діти 1–2-го класів – 45 хв на тиждень; 3–6-го класів – 2 год на тиждень; 7–9 –го класів – 2,5 год; учні 11-го класу – 7 год на тиждень [10].

Тому пропонуємо такий алгоритм використання медіазасобів для організації дитячого дозвілля, а саме:

- визначення інтересів;
- постановка завдання;
- визначення мети;
- з'ясування способу реалізації вибраної форми дозвілля.

Під час соціальної ізоляції в умовах карантину складно урізноманітнити форми дозвілля дітей, але заперечити його необхідність неможливо. З огляду на це можна вважати, що планування дозвілля в сімейному колі є обов'язковим. Домашнє дозвілля сім'ї майже повністю сфокусовано на перегляді телепередач, мультфільмів, що може значно вплинути на настрій дитини. Наприклад, у казці І. Франка "Лис Микита", яка сама по собі несе дуже багато інформації, дитині дошкільного віку було б складно уявити всі сюжетні лінії героя. Однак відображення життя (картинки), вчинків головних героїв значно спрощує розуміння ситуації дитиною. Тому необхідно проводити з нею бесіди, наприклад, варто запитати дитину, як би вона вчинила на місці героя, що їй сподобалося, а що не сподобалося.

Наведемо основні правила використання медіазасобів дітьми:

- не можна вмикати будь-який електронний прилад (техніку) без дозволу дорослих;
- забороняється тривалий час дивитися програми по телевізору, комп'ютерні відеозаписи;
- переглядати медіапродукцію слід під наглядом батьків, опікунів або старших родичів;
- не дозволяється близько сидіти біля монітору;
- не можна лежачи дивитися гаджети;
- читати, малювати, писати можна тільки сидячи за столом;
- після перегляду телепередачі потрібно провести бесіду з дитиною;
- необхідно дотримуватися режиму гучності під час перегляду.

Висновки. Використання медіазасобів міцно ввійшло в життя сучасного суспільства. З огляду на це перед батьками, опікунами постали нові складні завдання батьківства. Соціалізувати дитину в умовах соціальної ізоляції є новим складним завданням для суспільства. Уперше було виявлено, що гра дитини з використанням медіазасобів під час карантинних обмежень необхідна (в обмеженому обсязі), але має відбуватися під наглядом або із супроводом батьків, старших родичів. На нашу думку, потрібно визначити способи використання медіазасобів для залучення дітей до гри. На сучасному етапі необхідно діагностувати та оновити форми використання батьками медіазасобів в організації культурно-дозвіллєвої діяльності дітей. Варто зазначити, що непомірне використання дітьми медіазасобів спостерігалося і до карантинних обмежень населення, але в ситуації, що склалася, необхідно проводити освітньо-просвітницьку діяльність, насамперед батьків, опікунів, що забезпечують дитині мікросоціум. Батьки для дітей є зразковими носіями культури, зразками поведінки для наслідування в суспільстві та використання медіазасобів в організації культурно-дозвіллєвих заходів всієї сім'ї.

Перспективи дослідження. Результати дослідження будуть використані в курсі лекцій для студентів зі спеціальності 231 "Соціальна робота". Плануються подальші методичні розробки організації та проведення культурно-дозвіллєвої діяльності у вигляді гри з використанням медіазасобів як дітей дошкільного віку, так і школярів, особливо під час карантинних обмежень або канікул.

Список використаних джерел

1. Типова програма з дисципліни "Інформаційні технології в професійній діяльності вчителя іноземних мов" для спеціальності 6.02033 "Філологія" ("Мова та література") /Укл. Л. А. Карташова. – К. : КНЛУ, 2011. – 38 с.

2. Іванов В. Ф. Медіаосвіта та медіа грамотність як актуальні тенденції виховання сучасної молоді / В. Ф., Іванов, Т. В. Іванова // Наукова

рефлексія викликів, практик, перспектив : зб.ст. методолог. семінару медіаосвіта в Україні, Київ, 13 квіт. 2013 р. – К. : Ін-т соц. та політ. психології. НАПН України, 2013 –. С. 25 – 45.

3. Варнава У. В. Особливості організації дозвілля дітей дошкільного віку / Варнава Уляна, Смокова Людмила // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Психологія. – 2015. – Т. 20. – Вип. 1 (35). – С. 6–13.

4. Качура О. Інтеграція медіаосвіти в навчально-виховний процес дошкільного навчального закладу / Качура О. // Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи : зб. ст. Четверт. міжнар. наук.-метод. конф. – К. : Центр Вільної Преси, Акад. укр. преси, 2016. – С. 53 – 63.

5. Медіа культура особистості: соціально-психологічний підхід : навч. посіб. / О. Т. Боришполець, Л. А. Найдьонова, Г. В. Мироненко та ін.; за ред. Л. А. Найдьонової, О. Т. Боришпольця. – К. : Міленіум, 2009. – 440 с.

6. Методична розробка: консультація для батьків "Як організувати дозвілля дитини під час карантину" [Електронний ресурс] . – Режим доступу : https://vseosvita.ua/library/metodicna-rozrobka-konsultacia-dla-batkiv-ak-organizuvati-dozvilla-ditini-pid-cas-karantinu-225964.html

7. Показники та соціальний контекст формування здоров'я підлітків : монографія / О .М. Балакірєва, Т .В. Бондар, Д .М. Павлова та ін. ; наук. ред. О.М. Балакірєва. – К. : ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2014. – 156 с.

8. Кузьма І. І. Формування медіаграмотності дітей старшого дошкільного віку: теорія і технологія : монографія /І. І. Кузьма; за наук. ред. проф В. М.. Чайки. –Тернопіль : Осадца Ю.В., 2019. – 188 с.

9. Токарчук Л. Формування соціальної компетентності у дітей з особливими освітніми проблемами / Токарчук Л. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія "Соціальна робота". – 2020. – Т. 1. – № 6. – С. 42–46.

10. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі / І. В. Литовченко, С. Д. Максименко, С. І. Болтівець та ін. – К. : ТОВ "Видавн. будинок «Аванпост-Прим»", 2010. – С.48.

References

1. Typova prohrama z dystsypliny "Informatsiini tekhnolohii v profesiinii diialnosti vchytelia inozemnykh mov" dlia spetsialnosti 6.02033 "Filolohiia" ("Mova ta literature") / Ukl. L. A. Kartashova. – K. : KNLU, 2011. – 38 s.

2. Ivanov V. F Mediaosvita ta media hramotnist yak aktualni tendentsii vykhovannia suchasnoi molodi / Ivanov V. F., Ivanova T. V. // Metodolohichnoho seminaru mediaosvita v Ukraini // Naukova refleksiia vyklykiv, praktyk, perspektyv: zb.st., In-t sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy,Kyiv, 13 kvitnia 2013 r. – K., 2013. – S. 25–45.

3. Varnava U. V.Osoblyvosti orhanizatsii dozvillia ditei doshkilnoho viku / Varnava Uliana, Smokova Liudmyla // Visnyk ONU imeni I. I. Mechnykova. Psykholohiia. – 2015. – T. 20. – Vyp. 1 (35). – S. 6–13.

4. Kachura O. Intehratsiia mediaosvity v navchalno-vykhovnyi protses doshkilnoho navchalnoho zakladu / Kachura O. // Zbirnyk statei Chetvertoi mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii. Praktychna mediahramotnist: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski perspektyvy. – K. : Tsentr Vilnoi Presy, Akademiia ukrainskoi presy, 2016. – S. 53–63.

5. Media kultura osobystosti: sotsialno-psykholohichnyi pidkhid: Navch.pos. / O. T. Boryshpolets, L. A. Naidonova, H. V. Myronenko, O. Ye. Holubeva, V. V. Rizun ta in.; za red. L. A. Naidonovoi, O. T. Boryshpoltsia. – K. : Milenium, 2009. – 440 s.

6. Metodychna rozrobka: konsultatsiia dlia batkiv "Iak orhanizuvaty dozvillia dytyny pid chas karantynu" [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://vseosvita.ua/library/metodicna-rozrobka-konsultacia-dla-batkiv-ak-organizuvati-dozvilla-ditini-pid-cas-karantinu-225964.html

7. Pokaznyky ta sotsialnyi kontekst formuvannia zdorovia pidlitkiv : monohr. / O. M. Balakirieva, T. V. Bondar, D. M. Pavlova ta in. ; nauk. red. O. M. Balakirieva. – K. : YuNISEF, Ukr. in-t sots. doslidzh. im. O. Yaremenka, 2014. – 156 s.

8. Kuzma I. I. Formuvannia mediahramotnosti ditei starshoho doshkilnoho viku: teoriia i tekhnolohiia: monohrafiia / za nauk. red. prof. Chaiky V. M. // Ternopil : Osadtsa Yu.V., 2019. – 188 s.

9. Tokarchuk L. Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti u ditei z osoblyvymy osvitnimy problemamy / L. Tokarchuk // Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenko. Seriia "Sotsialna robota". – 2020. – T. 1. – № 6. – S. 42–46.

10. Dity v Interneti: yak navchyty bezpetsi u virtualnomu sviti / I. V. Lytovchenko, S. D. Maksymenko, S. I. Boltivets, M. A. Chepa, N. M. Buhaiova. – K. : TOV "Vydavnychyi Budynok «Avanpost-Prym»", 2010. – S. 48.

Надійшла до редколегії 08.06.21
Рецензовано 15.09.21

O. Horbachevska, PhD (Pedagogy), Lecturer
ORCID ID: 0000-0003-0591-9035
Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, Ukraine

USE OF MEDIA FOR ORGANIZATION OF CULTURAL AND LEISURE ACTIVITY OF CHILDREN IN LOCKDOWN

The purpose of the study is to determine the form and types of cultural and leisure activities of children under quarantine restrictions. It is established that in the conditions of lockdown the parents and their children face difficulties of psycho-emotional load and stress, as a result of which there may be violations of the child's psycho-emotional state in society. Therefore, it is advisable to pay attention to the process of organizing cultural and leisure activities of children in the lockdown namely - parents of preschool children are invited to organize the following forms of leisure: games, labor and artistic activities. It is established that during the organization of leisure in the conditions of quarantine restrictions the positive emotional state of the child and its motivation to activity are caused by a favorable, benevolent psychological origin of a family. The peculiarities of the influence of quarantine restrictions on the organization of children's leisure, as well as the advantages and disadvantages of using the media in activities with children are identified. The need to identify ways to use the media to involve children in play is shown. At this stage, it is necessary to diagnose and update the forms of use of media by parents in the organization of cultural and leisure activities of children. The role of parents and guardians in conducting play and entertainment activities for children is revealed. There are negative consequences for children of using the media for both their physical health and their psychological state. The need to consider and submit new requirements and conditions of the Ministry of Health of Ukraine regarding the use of mass media for education and leisure of children has been determined.

Keywords: children's leisure, lockdown,media literacy, media.

О. Горбачевская, канд. пед. наук, преподаватель
ORCID ID: 0000-0003-0591-9035
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, Одесса, Украина

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕДИАСРЕДСТВ ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИИ КУЛЬТУРНО-ДОСУГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ В УСЛОВИЯХ КАРАНТИННЫХ ОГРАНИЧЕНИЙ

Исследованы формы и виды культурно-досуговой деятельности детей в условиях карантина. Выявлены особенности влияния карантина на организацию досуга детей, а также преимущества и недостатки использования медиасредств в организации этой работы. Раскрыта роль родителей и опекунов в проведении игровых и развлекательных мероприятий с детьми. Обоснована необходимость рассмотрения и представления новых требований и условий Министерством здравоохранения Украины по использованию медиасредств для обучения и организации досуга детей.

Ключевые слова: досуг детей, карантинные ограничения, медиаграмотность, медиасредства.

УДК 364.63-027.553:343.8]:616.98-036.22COVID-19
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/4

Т. Лях, канд. пед. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-8807-0497;
М. Лехолетова, канд. пед. наук, старш. викладач
ORCID ID: 0000-0003-4055-991X
Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна
Г. Скіпальська, виконавча директорка
ORCID ID: 0000-0002-5215-5480
Міжнародний благодійний фонд
"Українська фундація громадського здоров'я", Київ, Україна

АНАЛІЗ ЗАПИТІВ НАСЕЛЕННЯ ЩОДО ОТРИМАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА ПІДТРИМКИ В УМОВАХ COVID-19

Проаналізовано запити щодо соціально-психологічної допомоги та підтримки кризових категорій населення в найуразливіших до COVID-19 регіонах України, зокрема з питань протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі. За результатами дослідження виявлено зростання кількості конфліктів у сім'ях; збільшення кількості осіб, які звертаються за соціально-психологічною підтримкою та допомогою через жорстоке поводження в сім'ї; переважання індивідуальних консультаційних послуг над іншими видами соціальних послуг. Дослідження проводилося в межах проєкту "Гендерно-чутлива екстрена допомога з подолання наслідків кризи COVID-19 та посилення гендерної рівності в Україні", реалізованого МБФ "Українська фундація громадського здоров'я" протягом 2020 р. за підтримки Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні.

Ключові слова: COVID-19, домашнє насильство, підтримка, складні життєві обставини, соціальні послуги, соціально-психологічна допомога, територіальні громади.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена всесвітньою пандемією COVID-19 та адаптивним карантиом на території України, який триває з 12 березня 2020 . За цей час населення України, зокрема ті групи, які перебувають у складних життєвих обставинах, має обмежений доступ до соціальних послуг, а перебування в тривалій самоізоляції може породжувати та поглиблювати певні проблеми , виникнення потреб таких груп населення.

Пандемія COVID-19 кардинально змінює життя людей у всіх сферах діяльності. Через карантинні обмеження не тільки сфера бізнесу потребує корективів, а й державний та громадський сектори мають внести численні зміни у свою роботу, щоб і надалі реалізовувати соціальні проєкти та ініціативи. За таких обставин слід розробляти нові маркетингові стратегії для втілення їх у життя громадян та забезпечувати успішний розвиток територіальних громад в Україні.

За період пандемії в українців не тільки знизився рівень доходів, що призвело до економічних проблем у сім'ях, а й змінилися сімейні взаємостосунки, збільшилася кількість конфліктів, які подекуди переростали в прояви жорстокого поводження, тощо. Відповідно під час пандемії COVID-19 збільшилася і кількість звернень щодо проявів домашнього насильства, про що свідчать результати звернень до відповідних органів, структур та надавачів послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі надання соціально-психологічної допомоги та підтримки в умовах COVID-19 присвячені численні розвідки з різних наукових напрямів: психології, соціології, соціальної роботи, соціальної політики тощо. Варто особливу увагу звернути на українських науковців, якы у своїх дослідженнях і намагаються розв'язати проблеми щодо задоволення потреб населення в умовах COVID-19, серед них: Л. Анищенко [1], М. Великодна, І. Франкова [2], О. Радзімовська [3], В. Стеценко, Ю. Березова [4] та ін. Проблеми і потреби населення в умовах COVID-19 вивчали Ю. Горемикіна [5], О. Нечосіна [6], Т. Хлівнюк [7], Л. Коробка [8], Т. Лях, М. Лехолетова, А. Котелевець, Т. Спіріна, О. Швед [9] та ін.

Мета статті – проаналізувати запити кризових категорій населення в найуразливіших до COVID-19 регіонах України, зокрема з питань протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, соціально-психологічної допомоги та підтримки.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Міжнародні дослідження підтверджують, що в кризові періоди, коли зростають загрози життю та здоров'ю, а також економічній та фінансовій безпеці, поширюється домашнє та ґендерно зумовлене насильство [10]. Україна опинилася на межі кардинальних соціально ризикованих змін. По-перше, це пандемія COVID-19, яка вже має низку негативних наслідків, що вплинули на економічні та соціальні показники [11], по-друге, децентралізація, що змушує органи місцевої влади працювати у новому форматі, а нові зміни завжди спричиняють невпевненість та страх. За таких обставин усі суб'єкти соціальної сфери мають сформувати стратегію щодо подолання негативних наслідків, спровокованих пандемією COVID-19, насамперед з питань протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі [12].

Важливо наголосити на значущості організацій громадянського суспільства і під час пандемії COVID-19, адже саме громадським та благодійним організаціям вдається активно співпрацювати у сфері підтримки вразливих груп населення та медичних працівників, замінюючи деякі ключові аспекти діяльності державних служб та їхніх обов'язків. Завдяки діяльності цих служб визначають верстви населення, найбільш вразливі до пандемії COVID-19, відповідно й ті, які потребують соціально-психологічної підтримки та допомоги чи додаткових соціальних послуг [13; 14]. Саме громадські організації та благодійній фонди сьогодні дають можливість державним соціальним установам надавати жертвам насильства соціально-психологічну підтримку та допомогу, зокрема послуги соціального характеру.

Відповідно до нового територіального поділу за областями України виникає необхідність налагодження суспільної взаємодії між структурними одиницями створених громад, зокрема розподілу відповідних послуг, що можуть надаватися в кожній територіальній громаді. Запит на соціальні послуги формується з урахуванням потреб жителів громади, хоча на практиці, як показали результати дослідження, ці послуги надаються хаотично або залежно від можливостей місцевої влади. Відсутність взаємодії організацій громадянського суспільства з державними установами значно вплинула на якість надання соціально значущих послуг. Так, виникає необхідність проведення дослідження щодо реальних запитів населення на соціально-психологічну допомогу та підтримку в умовах COVID-19, особливо, коли йдеться про осіб, які постраждали від насильства, що є основним етапом нашого дослідження.

Дослідження проводилося в межах проєкту "Гендерно-чутлива екстрена допомога з подолання наслідків кризи COVID-19 та посилення гендерної рівності в Україні", реалізованого Міжнародним благодійним фондом (МБФ) "Українська фундація громадського здоров'я" протягом 2020 р. за підтримки Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні.

Дослідження було побудовано відповідно до аналізу динаміки захворюваності на COVID-19 в Україні, зокрема в найбільш вразливих регіонах. Аналіз статистичних даних дослідження охоплював період з 31 березня 2020 р. по 31 грудня 2020 р., усі дані стосувалися виключно цього періоду та не враховували зміни, що відбулися на початок 2021 р. У вибірку увійшли ті області України і, відповідно, громади, в яких було виявлено та зафіксовано високі показники захворювання на COVID-19: Черкаська область (Черкаська та Смілянська міські громади), Полтавська область (Полтавська та Кременчуська міські громади), Чернівецька область (Чернівецька та Кіцманська міські громади, Мамаївська сільська громада), Львівська область (Львівська міська громада та Зимноводівська сільська громада),

© Лях Т., Лехолетова М., Скіпальська Г., 2021

Івано-Франківська область (Івано-Франківська та Тисменицька міські громади), Закарпатська область (Ужгородська та Тячівська міські громади), Рівненська область (Рівненська міська громада та Клеванська селищна громада), Херсонська область (Херсонська та Олешківська міські громади), Миколаївська область (Миколаївська міська громада та Первомайська селищна громада), Вінницька область (Вінницька міська громада та Стрижавська селищна громада), Харківська область (Харківська міська громада та Пісочинська селищна громада), Одеська область (Одеська та Ізмаїльська міські громади).

За результатами опитування отримувачів соціальних послуг, представників неурядового та державного секторів здійснено аналіз впливу пандемії на соціальну сферу, надання і доступність послуг та участь громадянського суспільства в наданні відповідних послуг.

Так, було розроблено анкету для осіб, які є клієнтами соціальних служб та організацій громадянського суспільства за напрямом "домашнє насильство". Таке анкетування дало можливість з'ясувати, які послуги надаються зазначеній категорії населення, і які з них переважають; наскільки ситуація з COVID-19 вплинула на сімейну ситуацію клієнтів; яких послуг потребують наразі жителі громад та хто здебільшого надає соціально-психологічну підтримку в зазначених громадах.

Вибірку нашого дослідження становили особи, які отримують соціальні послуги в державних та громадських організаціях у різних містах України, зокрема в різних територіальних громадах. Кількість опитаних респондентів становила 357 осіб. За вибіркою статі 91,3 % становили жінки, 8,7 – чоловіки. 64,1 % осіб мають повний склад сім'ї (заміжні/одружені), 20,2 – незаміжніх/неодружених, розлучені особи в цій вибірці становили 13,4 % і 2,3 % осіб є вдівцями. Варто зауважити, що лише у 26,3 % осіб немає дітей, у решти сімей (73,7 %) є діти.

Дослідження було проведено з дотриманням усіх правил конфіденційності. Ті аспекти, які передбачали запис розмови, було записано за згодою учасників опитування.

Соціально-психологічну допомогу отримують здебільшого молоді сім'ї, адже їхній середній вік становить 21–30 та 31–40 років (по 25,4 %). 22,4 % респондентів – це сім'ї віком від 41–50 років, 16,4 % – віком від 51–60 років, і сім'ї старше від 61 року становлять лише 5,9 % від нашої вибірки. Варто зауважити, що в дослідженні брали участь і дуже молоді сім'ї, а саме віком від 18–19 років, що становить 4,5 % від загальної вибірки.

Результати дослідження показали, що ситуація з COVID-19 значно вплинула на економічному складову українців (37,8 %), зокрема на сім'ї, які отримують соціальні послуги в установах соціального значення. Але для багатьох сімей (62,2 %) така ситуація вплинула і на взаємовідносини в сім'ї, зокрема, у 35,6 % сімей почастішали прояви жорстокого поводження, 26,6 % респондентів почали відчувати психологічний тиск з боку чоловіка/дружини.

Відповідно збільшилася частота конфліктів та певних непорозумінь у сім'ях під час пандемії. 20,7% респондентів зазначили, що чоловік/дружина постійно проявляють агресію, і навіть до дітей. Бувають випадки, коли чоловік чи дружина застосовують фізичну силу (18,5 %). У 25,8 % респондентів конфлікти відбуваються на побутовому рівні і не є загрозливими для сім'ї, але такі конфлікти відбуваються щодня. У 35 % респондентів конфлікти виникали час від часу.

Зазвичай у 36,7 % респондентів (рис. 1) конфлікти відбуваються через зайнятість (втрату роботи, зниження заробітку тощо) або через психоемоційну нестійкість одного із подружжя (депресії, злість тощо) – 31,9 %.

Така ситуація спричинена тривалою самоізоляцію сімей, але варто зауважити, що постійне перебування вдома всіх членів сім'ї призводить і до проявів домашнього насильства (31,4 %), що характеризується жорстоким ставленням чоловіка/дружини до партнера або через залежність одного із членів сім'ї, що також призводить до насильницьких дій.

У разі конфліктів чи наявних ознак насильства лише 7,6 % респондентів викликають правоохоронні органи, а 23,8 % – тоді, коли є конкретні прояви застосування фізичної сили. Велика частина респондентів (68,6 %) викликає їх лише в тому разі, коли відчуває загрозу для дітей, чи коли розуміє, що проти них може застосуватися фізична сила (побиття).

За соціально-психологічною допомогою через прояви насильства в сім'ї звернулися 36,7 % респондентів (рис. 2): психологічного характеру – 22,7, фізичного – 14 %.

Варто зауважити, що у респондентів простежується підвищений рівень особистісної тривожності, що впливає на їхній психоемоційний стан (рис. 3). У 41,2 % респондентів саме особисті переживання (страх, невпевненість, депресивні прояви тощо) призвели до того, що особа звернулася за допомогою. Також у респондентів переважає страх за дітей, адже 22,1 % бояться, що фізична сила з боку чоловіка чи дружини може бути застосована і щодо дитини.

Отже, на підставі аналізу даних дослідження можна констатувати, що під час пандемії COVID-19 зросла кількість сімей, де є прояви домашнього насильства. Здебільшого це спровоковано матеріальною залежністю одного із подружжя, його агресією або психологічними особливостями. Найбільше простежуються страхи респондентів щодо власних дітей, які можуть бути побиті одним із членів подружжя. Варто зауважити, що культура викликати правоохоронні органи під час загрози життю у респондентів перебуває на низькому рівні. Адже правоохоронні органи вони викликають лише тоді, коли є реальна загроза життю або самій особі, або дитині. Саме економічні показники значно вплинули на збільшення частоти конфліктів у сім'ї, що є наслідками пандемії COVID-19, з якими не всі респонденти можуть справлятися самостійно.

Велика частка респондентів (65 %) звернулася по допомогу під час карантину, з них 31,7 % звернулися нещодавно. Слід зазначити, що лише 18,8 % респондентів отримували допомогу ще до початку пандемії, і 16,2 % звернулися безпосередньо перед її початком. Це підтверджує дані, що саме під час карантину потреба в соціальних послугах зросла у жителів громад. Насамперед сукупність різних проблем (економічна криза в сім'ї, конфлікти, проблеми з дітьми тощо) спровокувала потребу звернутися за соціально-психологічною підтримкою та допомогою. Водночас більшість звернень (52,1 %) стосуються проявів насильства, а саме: психологічного тиску в сім'ї (постійні нарікання з боку чоловіка/дружини, приниження тощо), постійні суперечки, конфлікти, які переходять у побиття або спричиняють жорстоке ставлення одного із подружжя.

Консультації соціально-психологічного характеру є найбільш актуальним видом допомоги під час пандемії (рис. 4): 66,4 % респондентів отримували саме цей вид допомоги. 18,8 % вказали, що їм було надано тимчасовий притулок, 11,5 – що отримували соціально-економічні послуги (гуманітарна допомога, засоби першої необхідності, продукти харчування тощо) та лише 3,3 % потребували соціальних виплат.

Розподіл відповідей респондентів щодо пріоритетності вибору соціальних послуг (рис. 5) показав, що 46,2 % з них отримували комплекс соціальних послуг (соціально-економічні, соціально-психологічні, соціально-медичні, юридичні, соціально-педагогічні, інформаційні), а послуги консультування – лише 33,6 % респондентів. 10,4 % респондентів були охоплені соціальним супроводом, що передбачає надання комплексу соціальних послуг та підтримки сім'ї протягом тривалого періоду, 5,0 отримували послуги соціально реабілітації та адаптації, 3,6 – послуги профілактики, 1,2 % – послуги представництва інтересів.

Варто зауважити, що послуги посередництва (медіація) не надавали обраній категорії респондентів протягом карантинного періоду.

Значущими є результати дослідження і стосовно того, що в сім'ях отримують допомогу здебільшого жінки, і саме вони звертаються за соціально-психологічною допомогою. Важливо наголосити на тому, що аж 26,9 % респондентів отримують допомогу таємно, адже вони бояться покарання з боку чоловіка чи дружини. 29,1 % жінок отримують соціально-психологічну допомогу разом з дітьми, 25,2 % – індивідуально, адже інші члени сім'ї не хочуть отримувати належної допомоги. І лише 18,8 % респондентів вказали, що всім членам сім'ї надають соціально-психологічну підтримку.

Соціально-психологічну підтримку та допомогу (рис. 6.) надають здебільшого центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (48,7 %) і громадські організації (37,8 %). До останніх належать громадські організації, які спеціалізуються на наданні допомоги тим, хто постраждав від домашнього насильства. Водночас допомогу надають і кризові центри (центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб) (6,5 %) та притулки для осіб, які постраждали від домашнього насильства (7,0 %).

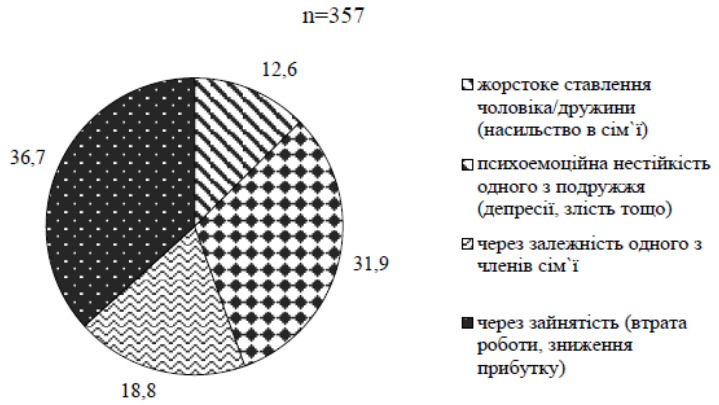

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів щодо причин конфліктів та непорозумінь у сім'ї, %

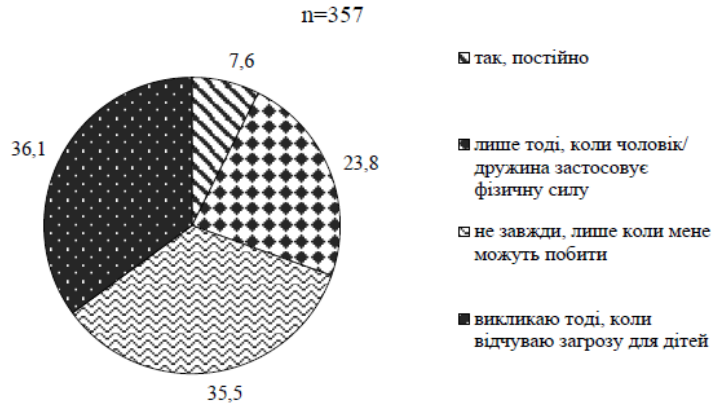

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів щодо виклику правоохоронних органів під час конфліктів, %

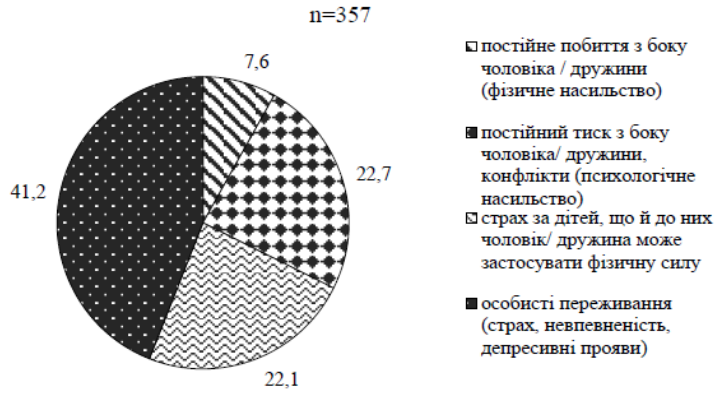

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів щодо запиту на соціально-психологічну допомогу, %

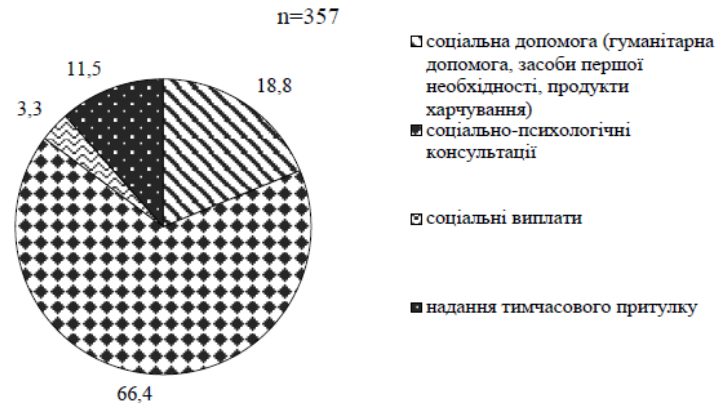

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів щодо наданих видів соціально-психологічної підтримки, %

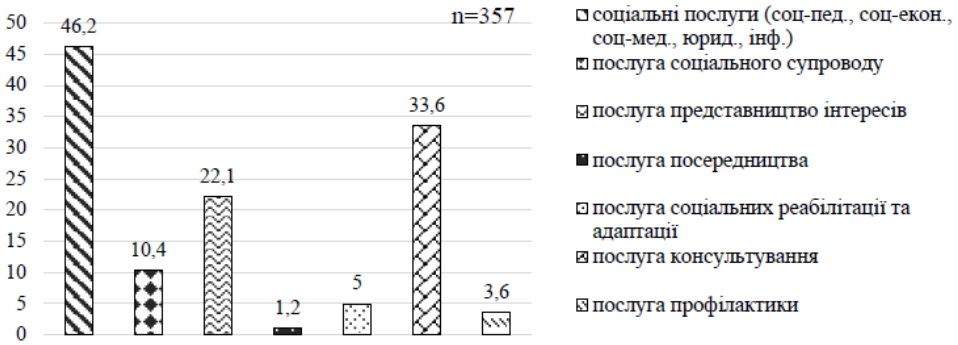

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів на запитання "Які послуги переважають при отриманні соціально-психологічної підтримки?", %

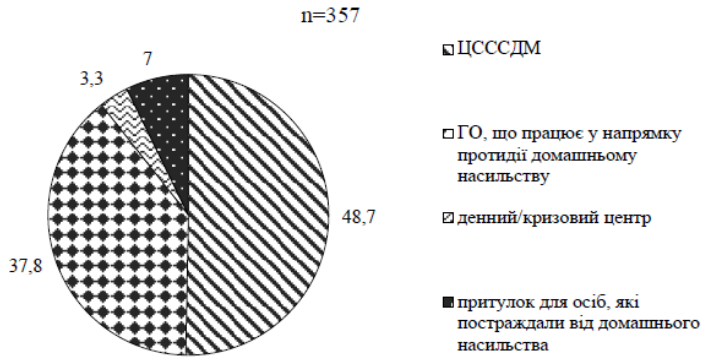

Рис. 6. Розподіл відповідей респондентів щодо організацій, які надають соціально-психологічну допомогу, %

За результатами дослідження було виявлено, що під час пандемії, спровокованої COVID-19, у жителів громад підвищилася потреба в отриманні деяких видів соціально-психологічної допомоги. Психологічні консультації стали актуальними саме під час пандемії, 30,3 % респондентів відчувають потребу в такому виді соціальних послуг. Крім психологічної допомоги (психологічних консультацій), з'явилася потреба і в інших соціальних послугах, на що вказали 33,3 % респондентів. 12,6 % осіб стали потребувати притулку. Решта респондентів (23,8 %) отримують базові соціальні послуги, як отримували їх і раніше, додаткових потреб у такої частини респондентів виявлено не було.

Суттєвих обмежень у наданні соціально-психологічної допомоги виявлено не було, адже кожна з установ: чи то громадська організація, чи організація державного значення під час карантину дотримується всіх відповідних норм захисту та безпеки. Водночас організації створили належні умови, щоб клієнти мали можливість повною мірою отримувати пакет відповідних послуг на належному рівні. Усі організації змогли адаптуватися до жорстких умов карантину та надають свої послуги як онлайн, так і офлайн. Але разом з тим 16,0 % респондентів зауважили, що консультативних послуг стало надаватися значно більше, зокрема, це стосується роботи з психологом, що є важливим показником роботи з незахищеними верствами населення, в тому числі з тими, хто постраждав від домашнього насильства чи насильства за ознакою статті. Значущими є показники і щодо зменшення кількості спеціалістів, адже, за словами респондентів (7,8 %), через це стало надаватися менше послуг. А вони важливі для підтримки жителів громади, оскільки цей показник значно впливає на загальний рівень надання соціально-психологічної підтримки.

Найбільш вдалим форматом надання соціально-психологічної підтримки в умовах COVID-19 для опитаних є індивідуальні консультації (76,5 %). Для 10,1 % тренінгові заняття виявилися теж одним із кращих варіантів взаємодії під час отримання соціально-психологічної підтримки. Групові заняття, в яких беруть участь особи, що теж постраждали від домашнього насильства, є зручними для 7,3 % респондентів, і лише 6,2 % вказали, що медико-соціальне консультування для них є найбільш вдалим форматом для отримання соціально-психологічної допомоги (рис. 7).

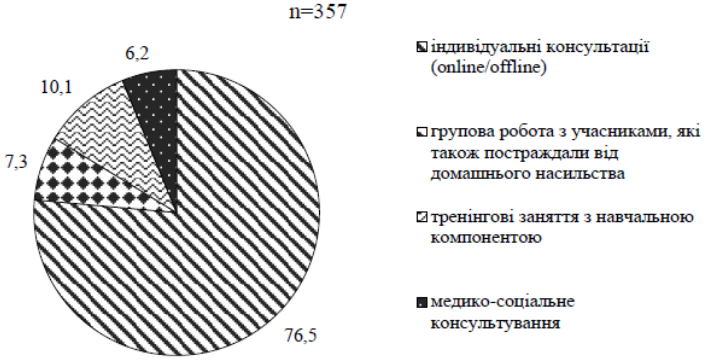

Рис. 7. Розподіл відповідей респондентів щодо формату отримання соціально-психологічної підтримки, %

Загалом результати дослідження показали, що збільшення кількості звернень щодо соціально-психологічної допомоги та підтримки спровоковано підвищенням частоти конфліктів у сім'ї та жорстокого поводження, що містять ознаки насильства. Під час пандемії ці показники значно змінювалися і підвищилася потреба в індивідуальних психологічних консультаціях серед клієнтів державних та громадських організацій. Для осіб, які постраждали від домашнього насильства, послуги щодо

соціальних виплат не є значущими. Для таких осіб важливо, щоб надавалися тимчасові притулки, а також наявність спеціалістів, які могли б з ними працювати. Слід зазначити, що саме послуги соціального супроводу, що передбачають комплексне надання соціально-психологічних послуг, є актуальними під час роботи з такою категорією клієнтів. Здебільшого таку соціально-психологічну підтримку надають центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, громадські ж організації забезпечують послуги консультування. Варто зауважити, що послугами охоплена невелика кількість сімей, здебільшого послуги отримує один із членів сім'ї, і це переважно жінки.

За результатами дослідження встановлено, що специфіка надання соціальних послуг особам, які постраждали від домашнього насильства, полягає: в наданні психологічної допомоги постраждалому (40,1 %); у сімейному консультуванні, в якому увагу потрібно акцентувати на профілактиці насилля в сім'ї (35,3 %); у наданні притулку (денного або тимчасового) – 18,2; та у медико-соціальній реабілітації особи, що постраждала – 6,4 %.

Одним із основних блоків дослідження було виявлення недоліків щодо надання соціально-психологічної допомоги та підтримки громадськими і державними організаціями. Так, за результатами дослідження було виявлено, що для надання якісних послуг у громаді відповідним організаціям (службам) не вистачає певних ресурсів, зокрема інформаційної реклами (35,3 %). Адже громади хочуть знати більше про організації, які здійснюють свою діяльність на їхній території. 23 % респондентів зазначили, що у їхній громаді люди просто не знають, куди можна звернутися у випадку насилля та хто може надати їм соціально-психологічну підтримку та допомогу. Для 22,7 % респондентів бракує відповідної кількості спеціалістів, адже запитів на соціальну підтримку з кожним днем стає дедалі більше, а громада не забезпечена кваліфікованими фахівцями. Важливо також зазначити, що 19 % респондентів вказали, що громада потребує збільшення кількості громадських організацій, які надають допомогу особам, які постраждали від домашнього насильства. З огляду на результати дослідження можна констатувати, що для жителів громад є важливим розвиток громадського та державного секторів з питань протидії насильству в сім'ї, адже ця проблема набула ще більшої актуальності саме під час пандемії COVID-19.

Велика частина респондентів (75,1 %) зазначила, що представникам громадських та державних організацій варто проводити в умовах COVID-19 заходи, спрямовані на профілактику протидії домашньому насиллю. Адже, на їхню думку, такі заходи є вкрай необхідними (33,9 %) саме в період пандемії, оскільки кількість жертв насилля збільшилася, тому в населення є потреба в просвітницькій діяльності (рис. 8).

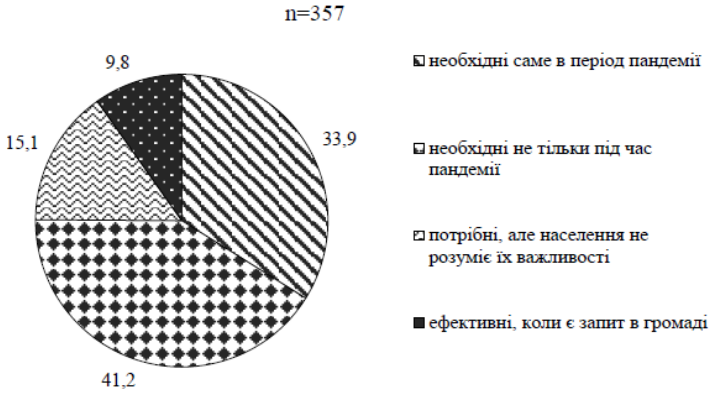

Рис. 8. Розподіл відповідей респондентів щодо доцільності проведення профілактичних заходів, спрямованих на протидію домашньому насильству, представниками державних та громадських організацій в умовах COVID-19, %

Також у громадах проводиться недостатньо соціальних заходів щодо профілактики негативних явищ, зокрема щодо протидії домашньому насильству. Разом з тим 41,2 % респондентів указали, що такі заходи необхідні не тільки під час пандемії, їх слід проводити й на постійній основі, адже проблема насилля є актуальною не тільки саме сьогодні, ця проблема в нашій державі існує дуже давно і вона потребує обговорення і розв'язання. На думку 15,1 % респондентів, такі заходи потрібно проводити, але ставлення населення до такої проблематики не є серйозним. І лише 9,8 % вважають, що вказані заходи ефективні лише тоді, коли в певній громаді є запит на таку тематику.

Висновки. На підставі дослідження запитів щодо соціально-психологічної допомоги та підтримки кризових категорій населення в умовах COVID-19, зокрема з питань протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, можна констатувати, що: збільшилася кількість конфліктів у сімейному середовищі, а також кількість осіб, які звертаються за соціально-психологічною підтримкою та допомогою через жорстоке поводження в сім'ї (домашнє насильство); відсутня культури звернень до правоохоронних органів у разі жорстокого поводження, насильства; рівень психоемоційної тривожності підвищений в осіб, які зазнають насильства; переважають послуги консультативного характеру, які спрямовані на індивідуальні консультації; низькими є показники щодо сімейного консультування та групової роботи з усіма членами сім'ї; соціальний супровід розглядається як дієвий вид соціальної послуги під час роботи з постраждалими особами; існує потреба у збільшенні кількості спеціалістів, які надають соціально-психологічну допомогу особам, що постраждали від домашнього насильства, в активізації профілактичних заходів та просвітницької діяльності щодо профілактики негативних явищ і водночас у профілактиці протидії домашньому насильству як у маленьких громадах, так і на регіональному рівні, а також потреба у збільшенні кількості організацій, які надавали б соціально-психологічну підтримку та допомогу постраждалим унаслідок домашнього насильства.

Перспективи дослідження. З огляду на результати дослідження щодо соціально-психологічної допомоги та підтримки кризових категорій населення в умовах COVID-19 постає необхідність більш детального емпіричного дослідження мультидисциплінарної взаємодії організацій громадянського суспільства з органами державної влади з метою розширення можливості громадського сектору, збільшення соціального замовлення на соціальні послуги в кожній окремій громаді.

Список використаних джерел

1. Анищенко Л. О. Психологічні наслідки впливу короновірусної хвороби. Психосоматичний аспект / Л. О. Анищенко. – К. : [б. в.], 2020. – 30 с.

2. Великодна М. Психологічна та психотерапевтична допомога під час пандемії COVID-19: сучасні виклики [Електронний ресурс] / М. Великодна, І. Франкова // Психосоматична медицина та загальна практика. – 2020. – Т. 5. – № 1. – Режим доступу: https://doi.org/10.26766/pmgp.v5i1.213 (дата звернення: 27.05.2021)

3. Радзімовська О. В. Особливості взаємодії дорослих з дітьми в умовах перебування в зоні пандемії / О. В. Радзімовська // Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19 : інтернет-посібник / ред. В. Кремень. – К. : [б. в.], 2020. – С. 64–70.

4. Стеценко В. А. Корпоративна соціальна відповідальність підприємств в умовах пандемії [Електронний ресурс] / В. А. Стеценко, Ю. В. Березова // Галицький екон. вісн. – 2020. – Т. 63, № 2. – С. 243–250. – Режим доступу: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.02.243 (дата звернення: 27.05.2021).

5. Горемикіна Ю. В. Моніторинг і оцінювання якості та ефективності соціальних послуг: прикладний аспект / Ю. В. Горемикіна // Демографія та соц. економіка. – 2016. – № 3. – С. 120–132.

6. Нечосіна О. Функціонування системи соціальних послуг в Україні: короткий опис [Електронний ресурс] / Олена Нечосіна. – К. : [б. в.], 2019.

– 16 с. – Режим доступу: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/510/3._ (дата звернення: 27.05.2021).

7. Хлівнюк Т. П. Зміна завдань соціальної політики на тлі викликів глобальної пандемії COVID-19 / Т. П. Хлівнюк // Міжнародна спільнота в умовах змін: багатовимірний підхід : монографія / Т. П. Хлівнюк; ред.: О. Кордонська, Р. Кордонський. – Ольштин – Львів: [б. в.], 2020. – С. 191–202.

8. Коробка Л. Стигматизація осіб із COVID-19 в умовах поширення пандемії коронавірусу: соціально-психологічний аспект [Електронний ресурс] / Лариса Коробка // Проблеми політ. психології. – 2020. – Т. 23. – Режим доступу: https://doi.org/10.33120/popp-vol23-year2020-57 (дата звернення: 27.05.2021).

9. Liakh, T., Lekholetova, M., Kotelevets, A., Spirina, T., & Shved, O. (2021). Development of youth volunteer programs in the condition of the COVID-19 pandemic in the communities, neighboring to the area of the joint forced operation in the east of Ukraine. Society. Integration. Education //Proceedings of the International Scientific Conferenc. – 3. – P.316–326.

10. Violence against women and girls: the shadow pandemic. (2020, 6 April). UN Women [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/4/statement-ed-phumzile-violence-against-women-during-pandemic

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) [Електронний ресурс] : Закон України від 30.03.2020 р. № 540-IX : станом на 28 квіт. 2021 р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20 (дата звернення: 27.05.2021).

12. Про запобігання та протидію домашньому насильству [Електронний ресурс] : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII : станом на 1 січ. 2020 р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19 (дата звернення: 27.05.2021).

13. Kurylo, V., Savchenko, S., & Karaman, O. (2020). Aberrational Socialization as a New Type of Socialization of an Individual in Modern Information Society// *Postmodern Openings*. – 11(1.) – P. 225–237.

14. Karaman, O., & Yurkiv, Y. (2020). Deformation of Personality as a Consequence of a Hybrid Warfare // Postmodern Openings. – 11(1) .– P. 42–56.

References

1. Anishhenko L. O. Psihologichni naslidki vplivu koronovirusnoї hvorobi. Psihosomatichnij aspekt / L. O. Anishhenko. – K. : [b. v.], 2020. – 30 s.

2. Velikodna M. Psihologichna ta psihoterapevtichna dopomoga pid chas pandemiї COVID-19: suchasni vikliki [Elektronnij resurs] / M. Velikodna, I. Frankova // Psihosomatichna medicina ta zagal'na praktika. – 2020. – T. 5. – № 1. – Rezhim dostupu: https://doi.org/10.26766/pmgp.v5i1.213 (data zvernennja: 27.05.2021)

3. Radzimovs'ka O. V. Osoblivosti vzaєmodiї doroslih z dit'mi v umovah perebuvannja v zoni pandemiї / O. V. Radzimovs'ka // Psihologija i pedagogika u protidiї pandemiї COVID-19 : internet-posibnik / red. V. Kremen'. – K., 2020. – S. 64–70.

4. Stecenko V. A. Korporativna social'na vidpovidal'nist' pidpriємstv v umovah pandemiї [Elektronnij resurs] / V. A. Stecenko, Ju. V. Berezova // Galic'kij ekonomichnij visnik. – 2020. – T. 63. – № 2. – S. 243–250. – Rezhim dostupu: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.02.243 (data zvernennja: 27.05.2021).

5. Goremikina Ju. V. Monitoring i ocinjuvannja jakosti ta efektivnosti social'nih poslug: prikladnij aspekt / Ju. V. Goremikina // Demografija ta social'na ekonomika. – 2016. – № 3. – S. 120–132.

6. Nechosina O. Funkcionuvannja sistemi social'nih poslug v Ukraїni: korotkij opis [Elektronnij resurs] : Broshura / Olena Nechosina. – Kїv : [b. v.], 2019. – 16 s. – Rezhim dostupu: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/510/3._Funkcionuvannja_sistemi_social'nih_poslug_v_Ukraїni.pdf (data zvernennja: 27.05.2021).

7. Hlivnjuk T. P. Zmina zavdan' social'noї politiki na tli viklikiv global'noї pandemiї COVID-19 / T. P. Hlivnjuk // Mizhnarodna spil'nota v umovah zmin: bagatovimirnij pidhid : monografija / red.: O. Kordons'ka, R. Kordons'kij. – Ol'shtin – L'viv, 2020. – S. 191–202.

8. Korobka L. Stigmatizacija osib iz COVID-19 v umovah poshirennja pandemiї koronavirusu: social'no-psihologichnij aspekt [Elektronnij resurs] / Larisa Korobka // Problemi politichnoї psihologiї. – 2020. – T. 23. – Rezhim dostupu: https://doi.org/10.33120/popp-vol23-year2020-57 (data zvernennja: 27.05.2021).

9. Liakh, T., Lekholetova, M., Kotelevets, A., Spirina, T., & Shved, O. (2021). Development of youth volunteer programs in the condition of the COVID-19 pandemic in the communities, neighboring to the area of the joint forced operation in the east of Ukraine. Society. Integration. Education //Proceedings of the International Scientific Conference. – 3. – P.316–326

10. Violence against women and girls: the shadow pandemic. (2020, 6 April). UN Women. [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu: https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/4/statement-ed-phumzile-violence-against-women-during-pandemic

11. Pro vnesennja zmin do dejakih zakonodavchih aktiv Ukraїni, sprjamovanih na zabezpechennja dodatkovih social'nih ta ekonomichnih garantij u zv'jazku z poshirennjam koronavirusnoї hvorobi (COVID-19) [Elektronnij resurs] : Zakon Ukraїni vid 30.03.2020 r. No. 540-IX : stanom na 28 kvit. 2021 r. – Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20 (data zvernennja: 27.05.2021).

12. Pro zapobigannja ta protidiju domashn'omu nasil'stvu [Elektronnij resurs] : Zakon Ukraїni vid 07.12.2017 r. No. 2229-VIII : stanom na 1 sich. 2020 r. – Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19 (data zvernennja: 27.05.2021).

13. Kurylo, V., Savchenko, S., & Karaman, O. (2020). Aberrational Socialization as a New Type of Socialization of an Individual in Modern Information Society. Postmodern Openings. – 11(1). – P.225–237.

14. Karaman, O., & Yurkiv, Y. (2020). Deformation of Personality as a Consequence of a Hybrid Warfare. Postmodern Openings. – 11(1). – P.42–56.

Надійшла до редколегії 28.05.21
Рецензовано 15.09.21

T. Liakh, PhD (Pedagogy), Associative Prof,
ORCID ID: 0000-0002-8807-0497;
M. Lekholetova, PhD (Pedagogy), Senior Lecturer
ORCID ID: 0000-0003-4055-991X
Institute of Human Sciences Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine
H. Skipalska, Executive Director
ORCID ID: 0000-0002-5215-5480
ICF "Ukrainian Foundation for Public Health", Kyiv, Ukraine

ANALYSIS OF INQUIRIES FOR PSYCHOSOCIAL COUNSELLING SERVICES AND SUPPORT IN THE CONTEXT OF COVID-19

Authors of the article analyze inquiries of populations in crisis for social and psychological counselling and support, in particular, associated with domestic and gender-based violence, in the regions of Ukraine which suffer the most due to the COVID-19 pandemic. The sample includes individuals who receive social services provided by state agencies and civil society organizations in different cities of Ukraine, namely, in different territorial communities. The number of respondents selected among clients of social services providers was 357 people. The survey method has provided authors with better understanding of services delivered to these populations, and which of them were in demand; impact of COVID-19 pandemic on families of social services recipients; needs of residents of communities and major providers of social and psychological services in these communities.

Findings of the study: increased number of conflicts in families; increased number of people who seek social and psychological counselling and support due to domestic violence; predominance of individual counselling services over other social services; low rates of family counselling and group work with all family members; the need to increase the number of specialists who provide services and social and psychological support to survivors of domestic violence; the need to improve preventive measures and public awareness activities to combat negative phenomena and, simultaneously, prevent domestic violence, both in small communities and at the regional level. It was found that it is appropriate to increase the number of providers of social and psychological counselling and support to survivors of domestic violence. It was also found that social support is considered to be an effective type of social service when working with survivors.

The study was conducted during 2020 within the project "Gender-sensitive emergency assistance to overcome the consequences of the COVID-19 crisis and strengthen gender equality in Ukraine" implemented by the ICF "Ukrainian Foundation for Public Health" with support of UNFPA.

Keywords: COVID-19, domestic violence, support, difficult life situation, social services, social and psychological counselling, territorial communities.

Т. Лях, канд. пед. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-8807-0497;
М. Лехолетова, канд. пед. наук, ст. преподаватель
ORCID ID: 0000-0003-4055-991X
Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, Украина
Г. Скипальская, исполнительный директор
ORCID ID: 0000-0002-5215-5480
Международный благотворительный фонд
"Украинский фонд общественного здоровья", Киев, Украина

АНАЛИЗ ЗАПРОСОВ НАСЕЛЕНИЯ ПО ПОЛУЧЕНИЮ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ И ПОДДЕРЖКИ В УСЛОВИЯХ COVID-19

Проанализированы запросы по социально-психологической помощи и поддержке кризисных категорий населения в наиболее уязвимых к COVID-19 регионах Украины, в частности по вопросам противодействия домашнему насилию и насилию по признаку пола. По результатам исследования выявлено увеличение количества конфликтов в семьях; увеличение количества лиц, которые обращаются за социально-психологической поддержкой и помощью из-за жестокого обращения в семье; преобладание индивидуальных консультационных услуг над другими социальными услугами.

Ключевые слова: COVID-19, домашнее насилие, поддержка, сложные жизненные обстоятельства, социальные услуги, социально-психологическая помощь, территориальные общины.

УДК 364.07
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/5

A. Meteliuk, PhD Student
ORCID ID: 0000-0002-7745-767X
Boris Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

MEDICATION-ASSISTED TREATMENT PROGRAM AS MEANS OF SOCIAL PREVENTION OF HIV IN PEOPLE WHO INJECT DRUGS IN URKAINE

Currently, the prevalence of HIV in people who inject drugs in Ukraine is over 22 %. Medication-assisted treatment (MAT) is an effective evidence-based means of HIV prevention in people who inject drugs (PWID). The objective of this article was to present the overview of medication-assisted program in Ukraine. Descriptive statistics were used to summarize the open-access official data as well as the results of most recent studies in the field of research to analyze and describe the current state of MAT program for PWID. Presented results summarize demographic, clinical data and access to psycho-social support of PWID on MAT in Ukraine as well as present effective approaches for program scale up for prevention of HIV transmission in people who inject drugs in Ukraine.

Keywords: buprenorphine, harm reduction, HIV, medication-assisted treatment, methadone, opioids, people who inject drugs, social prevention, Ukraine.

Introduction. Ukraine has one of the worst HIV epidemics in Europe (Vasylyeva et al., 2019). Until 2012 the key driver of HIV transmission was injecting drug use (Dumchev et al., 2020). Even though since 2012 the main route of HIV transmission changed to heterosexual, it is still associated with injectional drug use (Dumchev et al., 2018).

Since the collapse of Soviet Union in early 1990s Ukraine has become a significant conduit for opioids trafficking from Asia to Europe, later domestically grown poppies have become a source for home-made opiates (called 'shirka"). Currently, World Health Organization (WHO) estimates about 350,000 people who inject drugs (PWID) countrywide (UNAIDS, 2018) with about 75,0 % of those injecting opiates (MoH, 2019). The data from the most recent integrated bio-behavioral surveillance showed that the prevalence of HIV in PWID in 2017 was over 22,0 % (Sazonova et al., 2020).

Medication-assisted treatment (MAT) is the most effective evidence-based intervention to prevent HIV transmission in PWID, namely opioids (Wolfe et al., 2010). Multiple studies conducted worldwide have demonstrated that high volume MAT programs decrease the incidence rates of HIV infection in resource limited settings such as Ukraine (Bruce, 2010) as well as reduce the HIV-related risk behaviors among PWID (Gowing et al., 2006).

MAT has been available in Ukraine since 2004 starting from pilot buprenorphine programs in 2 regions expanding to countrywide coverage with both buprenorphine and methadone in 2007 (Bruce et al., 2007). As of January 2021, there are 15,097 PWID receiving MAT at 246 sites countrywide (MoH, 2021). Current coverage of estimated number of PWID with MAT program in Ukraine constitutes 5,4 %. Since 2017 the program is fully funded by the Government of Ukraine however patients have an option to pay for OAT medicine by themselves (MoH, 2018).

Current Ukrainian legislation allows several forms of MAT receipt: (a) daily on-site dosing delivery ; (b) 3-, 7- or 10-day take-home supply from an OAT site; (c) by doctor's prescription at a pharmacy; and (d) home-based treatment – when terminal MAT patients get their MAT medicine delivered to their house by either a family member or medical/social worker (MoH, 2012). Such 'take-home' model (hereinafter – take-homes) allows a patient to take up to 10 days-worth of MAT doses for later, independent, at-home self-administration, and is considered to be a privilege, as the patient must initially qualify for by having been in the program for at least 3 months.

The objective of this paper was to analyze and present current situation regarding MAT as means of social prevention of HIV transmission in PWID in Ukraine.

For this paper, the author used official statistics from the Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine and data from the national registry of all MAT patients (n = 15,097) managed by the Alliance for Public Health of Ukraine since 2013. The analyses were made using S.A.S. statistical software (Cary, North Carolina, USA). Descriptive statistics using means for continuous variables and frequencies for categorical variables were utilized for the analyses and presentation of the results.

The overview of MAT program in Ukraine. Table 1 presents demographic, behavioral and clinical characteristics of all MAT patients in Ukraine as of January, 2021 (n = 15,097). The majority of participants are male (83,9 %), mean age is 35,3 (s.d. 7,43, range: 18–61), mean length of injection before initiation of MAT is 17,4 years (s.d. 6,43, range: 2–53), mean time in the MAT program is 4,7 years (s.d. 2,12, range: 0.5–13). Most of MAT patients (87,8 %) have methadone as their substitution therapy drug with mean MAT dosing of 88,3 mg for methadone and 9,7 mg for buprenorphine – 43,6 % of MAT patients receive low MAT drug dosing (methadone < 80 mg and buprenorphine < 10 mg); 16,6 % receive high MAT drug dosing (methadone > 120 mg and buprenorphine > 14 mg) and only 39,9 % of MAT patients are on optimal MAT dosing (methadone 80–120 mg and buprenorphine 10–14 mg). Most of participants (80,8 %) receive some sort of take-home medication and do not have to come to the MAT site every day. 57,8 % of MAT patients have access to psychosocial support services at their MAT site – either support of a social worker, psychological counseling or case management services. Over one third of MAT patients in Ukraine live with HIV (36,6 %). All of HIV-positive MAT patients are aware of their HIV status, 94,5 % receive antiretroviral therapy (ART) for their HIV and in 61,0 % of MAT patients on ART viral suppression is achieved. Mean time on ART is 8.7 years (s.d. 4.19, range: 1–23).

Fig. 1 presents the dynamics of MAT patients intake from 2016 through January 2021 (MoH, 2021). The graph demonstrates that in the course of 5 years the country managed to scale up the number of MAT patients by almost 50,0 % and retain over 86 % of patients on treatment for at least 6 months (Fig. 2).

The country not only continues to enroll and retain patients in the MAT program but also following the changes in legislation regulating provision of MAT managed to transfer over 79,0 % of MAT patients to some sort of take-homes (compared to 0 ,0% in early 2016). The dynamics of transfer to take-homes is presented in Fig. 3.

© Meteliuk A., 2021

Table 1

Demographic, drug treatment, and HIV treatment characteristics among medication-assisted treatment (MAT) patients in Ukraine (*n* = 15,097), January 2021

Characteristics	MAT patients (*n* =1 5,097)	
Mean value (standard deviation, range)		
Age at the time of data collection (years)	35,29 (7,43, 18–61)	
Length of injection before MAT initiation (years)	17,41 (6,43, 2–53)	
Duration on MAT (years)	4,68 (2,12, 0,5–13)	
MAT drug dosing (mg)		
Methadone	88,31 (24,08, 5–275)	
Buprenoprhine	9,67 (3,08, 2–28)	
Duration on ART (years)	8,71 (4,19, 1–23)	
Percentage (*n*, %)		
Gender		
Male	12671	83,93
Female	2426	16,07
MAT drug		
Buprenorphine	1838	12,17
Methadone	13259	87,83
MAT drug dosing (mg)*		
Low	6582	43,59
Optimal	6009	39,82
High	2506	16,59
Form of MAT receipt		
Daily at MAT site	2898	19,19
Take-home dosing	9538	63,18
By prescription at pharmacy	522	3,46
At home (hospice care)	2139	14,17
Availability of psycho-social support at MAT site		
Yes	8728	57,81
No	6369	42,19
HIV-positive status		
Yes	5530	36,63
No	9567	63,37
Percentage (n, %) among HIV-positive patients	**(*n* = 5530)**	
Know HIV status		
Yes	5530	100,00
No	0	0
Prescribed ART		
Yes	5227	94,52
No	303	5,48
Virally suppressed**		
Yes	3190	61,03
No	2037	38,97

**Low: methadone < 80 mg; buprenorphine < 10 mg. Optimal: Methadone 80–120 mg; Buprenorphine 10–14 mg. High: Methadone > 120 mg; Buprenorphine>14 mg. **<100 copies*

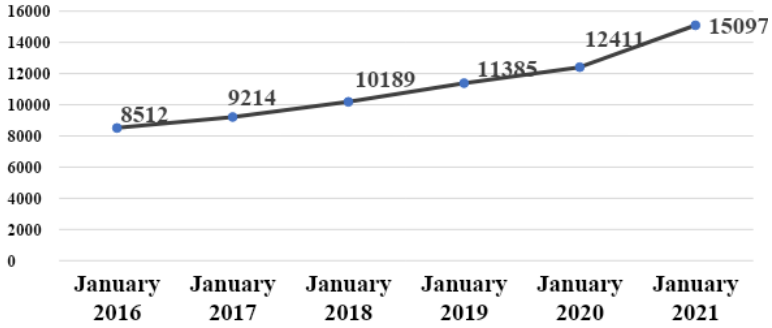

Fig. 1. Number of MAT Patients in 2016–2020

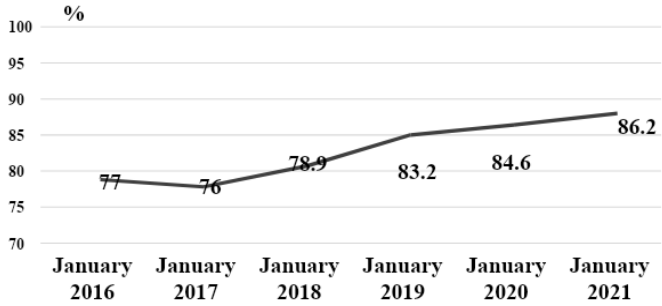

Fig. 2. Retention in MAT Program

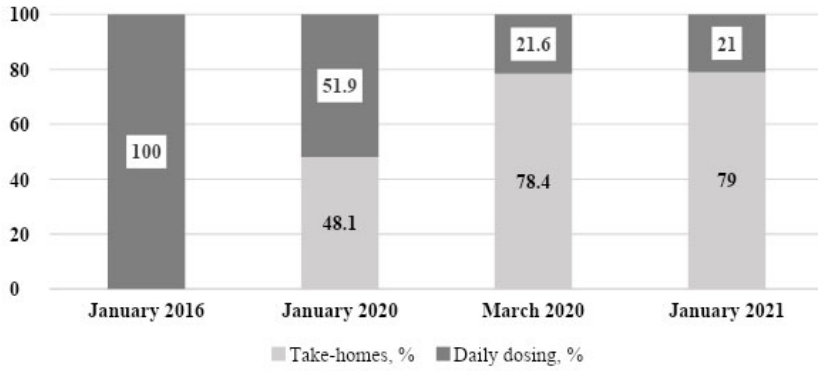

Fig. 3. Intake of patients to take-home from of MAT receipt by years

Discussion. Current coverage of the estimated number of PWID with MAT program in Ukraine is 5,4 % compared to at least 20% recommended by WHO for the effective HIV prevention among PWID (WHO, 2014).

Barriers to MAT scale up in the country exist at both structural and individual levels, including less-than optimal drug supply chain management, ideological resistance to MAT from policy makers and clinicians, punitive drug laws, as well as optimization of drug dosing (LaMonaca et al., 2019). Individually, qualitative analysis of focus groups among PWID have singled out autonomy – the desire for greater control over their treatment – as both a persistent preference and a motivator during MAT initiation (Muthulingam et al., 2019). Recent modeling studies support MAT expansion, with some showing that expansion of MAT in Ukraine from current levels to 20,0 % has the potential to save up to 23,062 lives lost to HIV over the next 10 years (Tan et al., 2020). MAT expansion would not only aid in the improvement of quality of living of PWID in the country but would additionally prevent 56,0 % of new HIV infections over that same period (Degenhardt et al., 2019; Tan et al., 2020). Additionally, a cost effectiveness analysis in 3 different Ukrainian cities (Kyiv, L'viv, and Mykolaiv) demonstrated that MAT is cost effective over a 10-year horizon, but also warned that even achieving the most ambitious of expansion goals would fall short of international MAT coverage standards (Morozova et al., 2020).

The country was able to effectively adjust to the new circumstances caused by the COVID-19 pandemic (Meteliuk et al., 2021) managing to move 100,0 % of patients to take-homes in some regions (Ternopilska and Kyivska oblasts) and retain over 86% of patients for at least 6 months in the MAT program.

All these lessons learnt from the past are contributing to the effective scale up of the MAT program in Ukraine. Further research directions are – but not limited to – (a) more in-depth analyses of the characteristics of cohorts of MAT patients who drop out of the program; (b) examining social workers' who provide psycho-social support to MAT patients attitudes regarding MAT to identify potential barriers to recruitment of new patients; (c) detailed analyses of the role of psycho-social support in retention of patients in MAT program.

Conclusions. The results of our study demonstrate that the majority of MAT patients in Ukraine are mostly male and have methadone as their MAT drug and almost 60,0 % have access to psycho-social services. Over one third of them live with HIV, all of whom are aware of their HIV status and over 90,0 % receive ART compared to 52,0 % in PWID not on MAT. The Ministry of Health of Ukraine has set a very ambitious goal for MAT scale up – by the end of 2021 the country is expected to have 20,596 patients on MAT which will constitute 74,0 % of the estimated number of PWID (PHC, 2020) which will move the country closer to the WHO target of 20 % coverage with the MAT program to prevent the HIV transmission among the PWID. This paper summarizes current situation with MAT in Ukraine as well as presents possible approaches to the effective MAT scale up.

References

1. Bruce, R. D. (2010). Methadone as HIV prevention: high volume methadone sites to decrease HIV incidence rates in resource limited settings. *Int J Drug Policy*, *21*(2), 122–124. https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2009.10.004

2. Bruce, R. D., Dvoryak, S., Sylla, L., & Altice, F. L. (2007). HIV treatment access and scale-up for delivery of opiate substitution therapy with buprenorphine for IDUs in Ukraine--programme description and policy implications. *Int J Drug Policy*, *18*(4), 326–328. https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2006.12.011

3. Degenhardt, L., Grebely, J., Stone, J., Hickman, M., Vickerman, P., Marshall, B. D. L., Bruneau, J., Altice, F. L., Henderson, G., Rahimi-Movaghar, A., & Larney, S. (2019). Global patterns of opioid use and dependence: harms to populations, interventions, and future action. *Lancet*, *394*(10208), 1560–1579. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(19)32229-9

4. Dumchev, K., Kornilova, M., Kulchynska, R., Azarskova, M., & Vitek, C. (2020). Improved ascertainment of modes of HIV transmission in Ukraine indicates importance of drug injecting and homosexual risk. *BMC Public Health*, *20*(1), 1288. https://doi.org/10.1186/s12889-020-09373-2

5. Dumchev, K., Sazonova, Y., Salyuk, T., & Varetska, O. (2018). Trends in HIV prevalence among people injecting drugs, men having sex with men, and female sex workers in Ukraine. *Int J STD AIDS*, *29*(13), 1337–1344. https://doi.org/10.1177/0956462418784096

6. Gowing, L. R., Farrell, M., Bornemann, R., Sullivan, L. E., & Ali, R. L. (2006). Brief report: Methadone treatment of injecting opioid users for prevention of HIV infection. *J Gen Intern Med*, *21*(2), 193–195. https://doi.org/10.1111/j.1525-1497.2005.00287.x

7. LaMonaca, K., Dumchev, K., Dvoriak, S., Azbel, L., Morozova, O., & Altice, F. L. (2019). HIV, Drug Injection, and Harm Reduction Trends in Eastern Europe and Central Asia: Implications for International and Domestic Policy. *Curr Psychiatry Rep*, *21*(7), 47. https://doi.org/10.1007/s11920-019-1038-8

8. Meteliuk, A., Galvez de Leon, S. J., Madden, L. M., Pykalo, I., Fomenko, T., Filippovych, M., Farnum, S. O., Dvoryak, S., Islam, Z. M., & Altice, F. L. (2021). Rapid transitional response to the COVID-19 pandemic by opioid agonist treatment programs in Ukraine. *J Subst Abuse Treat*, *121*, 108–164. https://doi.org/10.1016/j.jsat.2020.108164

9. Morozova, O., Crawford, F. W., Cohen, T., Paltiel, A. D., & Altice, F. L. (2020). Cost-effectiveness of expanding the capacity of opioid agonist treatment in Ukraine: dynamic modeling analysis. *Addiction*, *115*(3), 437–450. https://doi.org/10.1111/add.14797

10. Muthulingam, D., Bia, J., Madden, L. M., Farnum, S. O., Barry, D. T., & Altice, F. L. (2019). Using nominal group technique to identify barriers, facilitators, and preferences among patients seeking treatment for opioid use disorder: A needs assessment for decision making support. *J Subst Abuse Treat*, *100*, 18–28. https://doi.org/10.1016/j.jsat.2019.01.019

11. Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine (2012). Approval of the Procedure of Initiation and Follow Up of Patients with Opioid Addiction on Opioid Substitution Treatment. In. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0045-16.

12. Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine (2018). *Official Data*. In: https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/zalezhnist-vid-psikhoaktivnikh-rechovin/zamisna-pidtrimuvalna-terapiya-zpt

13. Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine (2019). *Addiction to psychoactive substances*. In: https://www.phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/zalezhnist-vid-psikhoaktivnikh-rechovin.

14. Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine (2021). Official Data. https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/zalezhnist-vid-psikhoaktivnikh-rechovin/zamisna-pidtrimuvalna-terapiya-zpt/statistika-zpt.

15. Sazonova, Y., Kulchynska, R., Sereda, Y., Azarskova, M., Novak, Y., Saliuk, T., Kornilova, M., Liulchuk, M., Vitek, C., & Dumchev, K. (2020). HIV treatment cascade among people who inject drugs in Ukraine. *PLoS One*, *15*(12), e0244572. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0244572

16. Tan, J., Altice, F. L., Madden, L. M., & Zelenev, A. (2020). Effect of expanding opioid agonist therapies on the HIV epidemic and mortality in Ukraine: a modelling study. *Lancet Hiv*, *7*(2), e121-e128. https://doi.org/10.1016/S2352-3018(19)30373-X

17. UNAIDS. (*2018*). Global AIDS Monitoring 2018.
18. Vasylyeva, T. I., Liulchuk, M., du Plessis, L., Fearnhill, E., Zadorozhna, V., Babii, N., Scherbinska, A., Novitsky, V., Pybus, O. G., & Faria, N. R. (2019). The Changing Epidemiological Profile of HIV-1 Subtype B Epidemic in Ukraine. *AIDS Res Hum Retroviruses*, *35*(2), 155–163. https://doi.org/10.1089/AID.2018.0167
19. Wolfe, D., Carrieri, M. P., & Shepard, D. (2010). Treatment and care for injecting drug users with HIV infection: a review of barriers and ways forward. *Lancet*, *376*(9738), 355–366. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(10)60832-X
20. World Health Organization. Good practices in Europe: HIV prevention for People Who Inject Drugs implemented by the International HIV/AIDS Alliance in Ukraine. Available at: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/254352/FINAL-Ukraine-Good-Practice-July-2014-with-covers.pdf

Надійшла до редколегії 21.05.21
Рецензовано 05.10.21

А. Метелюк, асп.
ORCID ID: 0000-0002-7745-767X
Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна

ОГЛЯД ПРОГРАМИ ЗАМІСНОЇ ПІДТРИМУВАЛЬНОЇ ТЕРАПІЇ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ ДЛЯ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ВЖИВАЮТЬ ІН'ЄКЦІЙНІ НАРКОТИКИ В УКРАЇНІ

Згідно з річним звітом UNAIDS, у 2018 р. в усьому світі у людей, які вживають ін'єкційні наркотики (ЛВІН), було у 28 разів менше шансів жити з ВІЛ, ніж у населення загалом. Розпад Радянського Союзу спричинив сплеск вживання опіоїдів у 90-х рр. минулого століття в межах колишніх республік, і нині Україна переживає одну з найважчих епідемій ВІЛ у Східній Європі. За останніми даними Національної служби здоров'я України, у 2019 р. кількість офіційно зареєстрованих ЛВІН в Україні становила близько 40 тис. Утім, за підрахунками Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), у 2019 р. в Україні було понад 346 тис. ЛВІН, що становить 0,8 % від дорослого населення України. Останнє національне інтегроване біологічне поведінкове опитування серед ключових груп населення, проведене у 2018 р., зафіксувало поширеність ВІЛ серед ЛВІН до 22,0 %, що становить понад 60 % від усіх випадків ВІЛ у країні.

Станом на січень 2021 р. у країні офіційно зареєстровано 136 965 осіб, які живуть з ВІЛ. Попри те, що вживання ін'єкційних наркотиків є одним із ключових чинників передачі ВІЛ, за даними Центру громадського здоров'я МОЗ України, наразі в Україні лікування ВІЛ отримують лише 8424 ВІЛ-позитивні ЛВІН, що становить 2,4 % від передбачуваної кількості ЛВІН, які потребують ВІЛ- лікування.

Замісна підтримувальна терапія (ЗПТ) , яка є ефективним, базованим на доказах втручанням для профілактики ВІЛ серед ЛВІН, агоністами опіоїдів була запроваджена в Україні у 2004 р. Наразі ЗПТ доступна в усіх областях України: станом на 01.01.2021 р. ЗПТ отримують 15097 пацієнтів, які лікуються у 246 медичних закладах, що становить 5,4 % від оцінної кількості ЛВІН у країні порівняно із 20 %, рекомендованими ВООЗ для ефективної профілактики ВІЛ серед ЛВІН.

Отже, мета статті – огляд стану програми ЗПТ в Україні з використанням офіційної статистики та результатів останніх досліджень, а також узагальнення ефективних бар'єрів та підходів до розширення програми ЗПТ для профілактики передачі ВІЛ серед людей, які вживають наркотики ін'єкційним шляхом.

Ключові слова: бупренорфін, ВІЛ, зменшення шкоди, медикаментозна підтримувальна терапія, метадон, опіоїди, люди, які вживають ін'єкційні наркотики, соціальна профілактика, Україна.

А. Метелюк, асп.
ORCID ID: 0000-0002-7745-767X
Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, Украина

ОБЗОР ПРОГРАММЫ ЗАМЕСТИТЕЛЬНОЙ ПОДДЕРЖИВАЮЩЕЙ ТЕРАПИИ КАК СПОСОБ СОЦИАЛЬНОЙ ПРОФИЛАКТИКИ ВИЧ ДЛЯ ЛЮДЕЙ, УПОТРЕБЛЯЮЩИХ ИНЪЕКЦИОННЫЕ НАРКОТИКИ В УКРАИНЕ

В настоящее время в Украине распространенность ВИЧ среди потребителей инъекционных наркотиков превышает 22 %. Медикаментозная поддерживающая терапия является эффективным средством профилактики ВИЧ у людей, употребляющих инъекционные наркотики (ЛУИН). В исследовании была использована описательная статистика для анализа открытых официальных данных, а также результаты последних изысканий по данной теме в целях описания программы медикаментозной поддерживающей терапии для ЛУИН в Украине. Предложенные результаты обобщают социально-демографические, клинические данные и данные относительно уровня доступа к услугам психосоциального сопровождения людей, употребляющих инъекционные наркотики, которые получают медикаментозную поддерживающую терапию. Описаны эффективные подходы к расширению программы для профилактики ВИЧ.

Ключевые слова: бупренорфин, ВИЧ, уменьшение вреда, медикаментозная поддерживающая терапия, метадон, опиоиды, потребители инъекционных наркотиков, социальная профилактика, Украина.

УДК 364.1
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/6

Ж. Петрочко, д-р пед. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-4413-1243
Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ПОТРЕБ ДИТИНИ, ЯКА ВИХОВУЄТЬСЯ В ІНТЕРНАТНОМУ ЗАКЛАДІ, ТА ЇЇ СІМЕЙНОГО ОТОЧЕННЯ

Розглянуто технологію оцінки потреб, яка забезпечує оптимальність визначення місця/форми подальшого влаштування вихованця інтернатного закладу в умовах деінституціалізації. Розкрито сутність, принципи, етапи, специфіку здійснення й перспектиив оцінки потреб дитини, яка виховується в інтернатному закладі, та її сімейного оточення. Визначено принципи, етапи оцінки та особливості їх реалізації силами міждисциплінарних команд спеціалістів, специфіку документування оцінювання.

Ключові слова: деінституціалізація; інтернатний заклад, оцінка потреб дитини та її сім'ї, спеціаліст соціальної сфери, моніторинг.

Постановка проблеми. Оцінка/оцінювання потреб отримувачів соціальних послуг – дієвий інструмент соціальної роботи, передумова надання якісних соціальних послуг особам/сім'ям. Нормативно-правовим підґрунтям для здійснення оцінки є закони України "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю" та "Про соціальні послуги". Зокрема, в Законі України "Про соціальні послуги" (ст. 20, 2019 р.) зазначено, що оцінка потреб особи/сім'ї в соціальних послугах здійснюється шляхом аналізу документів, фактів та інформації, зібраних під час спілкування з особою/сім'єю та їхнім найближчим оточенням, а також отриманих від юридичних та фізичних осіб у встановленому порядку. У разі необхідності до оцінки потреб особи/сім'ї в соціальних послугах залучають медичних, педагогічних працівників, психологів, реабілітологів та інших фахівців.

В Україні на загальнодержавному рівні технологію оцінки запроваджують з 2009 р. (Наказ Держсоцслужби № 54 від 21.09.2009 р. "Про апробацію проекту оцінки потреб дитини та її сім'ї та проекту оцінки потреб і ресурсів сім'ї"). Нині місце в процесі ведення випадку, процедура та основний інструментарій оцінки сім'ї/ особи закріплені наказами Міністерства соціальної політики України (МСП) (№ 450 від 09.07.2014 р. та № 1005 від 13.07.2018 р.). Водночас в умовах деінституціалізації (ДІ), другого етапу реалізації Національної стратегії реформування системи закладів інституційного догляду і виховання дітей (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 р. № 526-р) особливої актуальності набула проблема оцінки потреб вихованців, які цілодобово перебувають в інтернатному закладі, але при цьому мають батьків чи опікунів/піклувальників. Виклики часу, завдання ДІ спонукають шукати раціональні шляхи і способи оцінки потреб дитини, яка виховується в інтернатному закладі, щоб найкраще забезпечити її інтереси. Така оцінка також сприяє процесу децентралізації, оскільки може вказати на доцільні соціальні послуги сім'ям з дітьми на місцевому рівні. Наведені вище аргументи свідчать про необхідність обґрунтування особливостей оцінки потреб вихованця інтернатного закладу в умовах сучасних реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність, концептуальні основи, теоретичні положення, зміст оцінки потреб дитини та її сім'ї і механізми такої оцінки розкрито в енциклопедичних виданнях, статтях, низці посібників для студентів, практиків соціальної сфери [1, с. 499–503; 2–4]. Встановлено, що оцінка потреб набуває особливих ознак за змістом і процедурою відповідно до категорії отримувачів соціальних послуг.

Перша спроба цілісно описати процедуру оцінки потреб вихованців інтернатних закладів була зроблена в рамках проєкту МБО "Надія і житло для дітей" у 2006 р., що знайшло відображення в посібнику "Проведення комплексної оцінки потреб дитини в інтернатному закладі" [5]. Проте вивчення зазначеної проблеми в ракурсі створення системи надання соціальних послуг не набуло подальшого розвитку. Нині питання оцінки потреб вихованців інтернатних закладів, дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування, піднімається в наукових працях лише спорадично. Зокрема, актуальність вивчення потреб вихованців інтернатних закладів як складової процесів їх адаптації і соціалізації розкривається у статті А. Возняк і М. Чепіль [6]. Як наслідок інтернатного виховання сімейну депривацію дітей обґрунтовує О. Красницька [7] і пропонує авторський дизайн бачення критеріїв, показників та рівнів сімейної депривації в контексті підготовки дітей до повноцінного самостійного життя. У подібному спектрі проблем соціалізації особистості визначає потреби дітей-сиріт у сфері їх соціальної реабілітації та працевлаштування В. Лазаренко [8].

Дослідники наголошують на важливості вивчення потреб вихованців інтернатних закладів як під час їх перебування в інституції, так і після цього. Зокрема, Л. Рень, досліджуючи потреби дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають у соціальному гуртожитку, акцентує увагу на тому, що такі особи мають труднощі за більшістю показників потреб для розвитку. І саме вивчення комплексу незадоволених потреб дає змогу правильно окреслити проблеми дітей – вихованців інтернатних закладів [9, с. 122].

Цінність діагностичної роботи загалом у системі супроводу вихованців інтернатних закладів доводить О. Шелевер [10]. У свою чергу, К. Ігнатенко, розвиваючи проблему супроводу, у статті "Особливості оцінки потреб прийомних сімей у процесі соціального супроводу" зазначає: "Для того, щоб максимально зменшити суб'єктивність у процесі оцінки, соціальному працівнику рекомендується використовувати елементи критичного мислення" [11, с. 26]. Однак попри існуючі наукові доробки, процедуру і потенціал оцінки вихованців інтернатних закладів та їхніх сімей ще недостатньо обґрунтовано й деталізовано.

Мета статті полягає в розкритті сутності, принципів, етапів, специфіки здійснення й перспектив оцінки потреб дитини, яка виховується в інтернатному закладі, та її сімейного оточення.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Під *оцінкою потреб дитини, яка виховується в інтернатному закладі, та її сім'ї* ми розуміємо процес збирання, узагальнення й аналізу інформації щодо стану, життєвих обставин дитини та її сім'ї з метою визначення необхідних видів соціальних послуг, соціальної допомоги, методів втручання для найкращого забезпечення інтересів дитини.

© Петрочко Ж., 2021

Завданнями оцінки потреб дитини, яка виховується в інтернатному закладі, та її сімейного оточення в умовах ДІ є:

- визначення базових потреб кожної дитини, виявлення її сильних сторін/ресурсів та ризиків переміщення;
- формулювання висновків щодо місця та форми подальшого влаштування дитини з урахуванням її думки та інтересів;
- планування ефективної й необхідної допомоги дитині до її переведення із закладу;
- формулювання висновку стосовно сприятливості сімейного оточення дитини щодо її повернення додому;
- планування ефективної і необхідної допомоги сім'ї дитини у громаді до і після повернення її із закладу (чи визначення потреби в заходах щодо захисту дитини, притягнення батьків до відповідальності та влаштування дитини в сімейні форми виховання).

Зазначені завдання вирішують на основі базових принципів такої оцінки, а саме: забезпечення найкращих інтересів дитини; міждисциплінарності; комплексності, поетапності; конфіденційності; продуктивної взаємодії і партнерства, професіоналізму і відповідальності всіх суб'єктів процесу; участі дитини та її сім'ї в процесі оцінки.

Оцінка потреб дитини, яка виховується в інтернатному закладі, та її сімейного оточення має таке саме концептуальне й теоретичне підґрунтя, як і оцінка потреб дитини та її сім'ї, аналогічну компонентну модель [6–8]. Проте різними будуть процедури оцінки, їх логіка, склад залучених фахівців та перспективи.

Так, оцінка потреб дитини, яка виховується в інтернатному закладі, та її сімейного оточення складається з двох частин/блоків: 1) оцінки потреб дитини; 2) оцінки сімейної ситуації, батьківського потенціалу та факторів середовища. Відповідно оцінка документується у двох однойменних актах.

Акт оцінка потреб дитини об'єднує: загальні відомості про дитину, історію її інституціалізації та переміщення; інформацію про стан дитини (здоров'я; емоційний розвиток і поведінку; навички самообслуговування та самостійність). Може скластися враження, що оцінка потреб вихованця інтернатного закладу має спрощений вигляд, оскільки глибоко не збирається й не аналізується інформація про здоров'я, досягнення дитини, її друзів, самоусвідомлення і самопрезентацію тощо. Однак завжди потрібно пам'ятати, заради чого здійснюється оцінка: зробити попередній висновок щодо ймовірності переміщення дитини із закладу. Такої інформації цілком достатньо, щоб, порівнявши її з інформацією про сімейну ситуацію дитини, сформулювати гіпотезу щодо подальшої роботи з нею.

Зокрема, варіанти влаштування дитини в процесі трансформації закладу інституційного догляду та виховання розглядаються за такими пріоритетами:

1. Повернення (реінтеграція) в біологічну сім'ю (у т.ч. за умови надання сім'ї підтримки, здійснення соціального супроводу).
2. Улаштування в родинне середовище (до родичів).
3. Улаштування дитини до сімейних форм виховання, надання послуги патронату (Якщо неможливо повернути дитину в її родинне середовище, спеціалісти мають знайти інші варіанти влаштування дитини: до сімейних форм виховання, проживання в малому груповому будинку, надання послуги патронату над дітьми).
4. Продовження виховання в інтернатному закладі; підготовка старшокласника до самостійного життя (формування навичок самостійного життя, пошук наставника).

Збирання інформації та аналіз даних у процесі оцінки здійснюються за допомогою методів, що застосовують у професійній медичній, психологічній, педагогічній практиці та практиці соціальної роботи: вивчення показників, внесених до онлайн-бази даних про дитину, перегляду особової справи дитини й медичної картки (в разі потреби), бесіди з працівниками закладу, де виховується дитина, з батьками дитини, інтерв'ю з дитиною, спостереження за дитиною та інших (тестування, анкетування – в разі потреби).

Оцінка проводиться міждисциплінарною командою фахівців, до складу якої можуть входити: зовнішні фахівці, в тому числі психолог, лікар-педіатр (за потреби), а також представники персоналу закладу (практичний психолог, соціальний педагог, вихователь). Члени міждисциплінарної команди мають володіти знаннями, необхідними для здійснення оцінки, або пройти відповідне навчання на тренінгу.

Для управління процесом оцінки доцільно визначити координатора команди (добре, щоб це був досвідчений фахівець – експерт із соціальної роботи). В його обов'язки входять: організація процесу оцінки й ведення випадку, координація дій членів міждисциплінарної команди, узагальнення результатів оцінки, формулювання висновків.

Загалом оцінка потреб дитини, що відбувається в інтернатному закладі, має такий *алгоритм:*

1. Приїзд міждисциплінарної команди оцінки в заклад, знайомство з персоналом і дітьми, презентування порядку здійснення оцінки.
2. Вивчення членами команди наявної інформації про дитину (інформації, внесеної до онлайн-бази даних про дитину; особових справ дітей, медичних карток, іншої документації стосовно дитини).
3. Проведення членами команди оцінки потреб дитини за розробленим інструментарієм (план бесіди з вихователями, соціальним педагогом, плани-інтерв'ю психолога з дітьми тощо).
4. Узагальнення отриманих даних і висновків. Визначення сильних сторін дитини і ризиків її переміщення.
5. Обговорення висновків та рекомендацій за результатами оцінки кожної дитини із залученням фахівців закладу.
6. Формулювання попередньої гіпотези/прогнозу та рекомендації щодо подальшої роботи з дитиною. Заповнення Акта оцінки потреб дитини.

Проводити оцінку дитини в закладі рекомендовано не пізніше ніж за шість місяців до передбаченого виходу/переведення дітей із закладу. Тривалість процесу оцінки для всіх дітей залежить від кількості дітей у закладі.

На окрему увагу заслуговує другий блок оцінки – процедура здійснення оцінки сімейного оточення вихованця інтернатного закладу. Така оцінка за умов вирішення управлінських питань може стати ефективним регіональним/місцевим моніторингом стану сімей, діти з яких перебувають у закладах інституційного догляду і виховання цілодобово. Порядок дій щодо здійснення моніторингу таких сімей та ресурсів громади за місцем проживання їхніх батьків розроблено у рамках проєкту Світового банку "Модернізація системи соціальної підтримки населення України (Реформування закладів інституційного догляду та виховання дітей в Тернопільській області)", 2019–2020 рр. Проєкт продовжено на 2021 р. (Автор статті є одним із ключових експертів Проєкту). На практиці порядок моніторингу сімейного оточення дитини – вихованця інтернатного закладу апробовано упродовж липня 2019 р.

Передбачено, що здійснення моніторингу на рівні області координують обласні служби у справах дітей (ССД). На місцях (у територіальних громадах) ССД залучають до роботи уповноважених суб'єктів, громадські об'єднання, представників органів місцевого самоврядування, підрозділи національної поліції і мають періодично заслуховувати результати моніторингу як у цілому, так

і окремих сімей, приймати відповідні рішення для забезпечення права на сімейне виховання, надавати підтримку сім'ям, сприяти реінтеграції вихованців у свої сім'ї чи влаштуванню у сімейні форми виховання.

Експертами проєкту було обґрунтовано, що оцінку сімейного оточення рекомендовано здійснювати в *чотири етапи*, а саме: підготовчий, візит у сім'ю, вивчення ресурсів та можливостей громади, завершальний.

Зокрема, підготовчий етап передбачає: аналіз наявної інформації про дитину та її сім'ю, уточнення через сільського/міського голову, старосту села, директора школи, органи поліції інформації щодо проживання сім'ї за вказаною адресою; залучення до оцінки представника органу виконавчої влади, уточнення дати візиту в сім'ю; погодження із сім'єю та керівником центру соціальних служб (ЦСС) дати візиту.

Доцільно організувати кілька візитів у сім'ю дитини. Зокрема, під час першого візиту пріоритетним є встановлення контакту та, по можливості, доброзичливих стосунків з дорослими членами сім'ї, іншими дітьми, які проживають з батьками/особами, які їх замінюють; роз'яснення мети візиту та мотивування сім'ї до співпраці; узгодження з членами сім'ї наступних кроків; отримання дозволу на нотування особливо важливої інформації.

Під час другого візиту в сім'ю продовжується бесіда з біологічними батьками та іншими членами родини відповідно до запитань Акта оцінки, ведеться спостереження за взаємостосунками членів сім'ї; з'ясовується, якої сторонньої допомоги потребує сім'я, наскільки батьки, особи, які їх замінюють, бажають співпрацювати зі спеціалістами, щоб забрати дитину з інтернатного закладу, тощо.

Етап вивчення ресурсів та можливостей громади забезпечувати потреби дитини і сім'ї передбачає:

- зустрічі з працівниками місцевих ССД, з головами селищних, сільських рад, іншими фахівцями (директором чи заступником директора школи, дитячого садка):
- установлення причин улаштування дитини до інтернатного закладу та потенційних можливостей її навчання в місцевій школі у відповідному класі чи відвідування дитячого садка;
- з'ясування інформації про відстань до школи, того, чи безпечна дорога, чи наявне у школі гаряче харчування для дітей із малозабезпечених сімей, чи є групи продовженого дня тощо;
- уточнення, чи можливо забезпечити доступ дитини до первинних медичних послуг (наявність сімейного лікаря або фельдшерсько-акушерського пункту(ФАП));
- з'ясування ресурсів громади, готовності очільників й активних членів громади підтримати сім'ю і дитину після повернення.

На завершальному етапі ССД узагальнюють інформацію за результатами оцінки та виносять її на розгляд комісій з питань захисту дитини, де приймаються відповідні рішення, що сприяють реінтеграції дітей у сімейне середовище, розвитку послуг для цих сімей тощо.

Застосування в такому форматі моніторингу є дієвим механізмом для планування подальших дій як щодо конкретної дитини, так і щодо певних уразливих сімей з дітьми; оцінки ефективності та результативності дій органів опіки та піклування. У рамках проєкту Світового банку в Тернопільській області розроблено обов'язки директора ЦСС щодо організації процесу оцінки, обов'язки та порядок дій фахівців, які будуть її проводити; порядок здійснення аналізу та підбиття підсумків оцінки, звітування та прийняття управлінських рішень за результатами оцінки.

Проаналізуємо інструментарій, що використовується під час оцінки сімейного оточення вихованця інтернатного закладу. Так, щоб дослідити вплив факторів сім'ї та середовища на стан дитини, потрібно зібрати: базову інформацію про членів сім'ї дитини; історію сім'ї; взаємовідносини сім'ї з дитиною, яка перебуває закладі; житлово-побутові умови та ведення господарства; зайнятість та доходи членів сім'ї; взаємодію сім'ї із зовнішнім оточенням / громадою; ресурси громади.

Фахівці під час оцінки виявляють реінтеграційні можливості сім'ї, а саме: чи зможе сім'я забезпечити основні потреби дитини в їжі, одязі, безпечному житлі, гігієні і медичні допомозі, належному захисті від шкоди або небезпеки; чи відчуватиме дитина в сім'ї емоційний комфорт, чи матиме надійні та безпечні відносини зі значущими дорослими; чи проявлятимуть батьки до неї емпатію, розуміння тощо.

Особливу увагу потрібно звернути на запитання про виконання батьківських обов'язків, тобто: чи забезпечують батьки належний догляд у сім'ї (за місцем проживання) за іншою дитиною; чи забирають дитину з інтернату на вихідні, канікули; чи відвідують дитину у тверезому стані не рідше, ніж один–два рази на місяць; чи позитивно відгукуються про дитину, яка перебуває в інтернаті; чи хочуть, щоб дитина проживала вдома; чи вітають дитину з днем народження; чи бажають підвищити свій батьківський потенціал тощо.

Оцінюючи фактори сім'ї та середовища, важливо проаналізувати: мережу соціальної підтримки сім'ї; соціальні стосунки сім'ї в громаді (чи мають батьки позитивні стосунки з членами громади, в тому числі із сусідами, фельдшером/лікарем, вчителями та іншими фахівцями).

За результатами оцінки робиться попередній висновок про сильні і слабкі сторони функціонування сім'ї та пропонуються рекомендації щодо подальшого влаштування дитини; заповнюється Акт оцінки.

Після проведення обох частин/блоків оцінки відбувається зустріч команд, які здійснювали оцінку потреб дитини і сімейної ситуації, батьківського потенціалу та факторів середовища. Учасники команд обговорюють: результати оцінки, гіпотези/прогнози переміщення дитини; рекомендації щодо роботи з дитиною і її сім'єю до і після переміщення. У кінці обговорення роблять остаточні висновки, в яких насамперед зазначають інформацію про бажання дитини повернутися і жити у своїй сім'ї, зі своїми батьками/одним із батьків, у родичів чи в інших значущих для неї людей, вказують на сильні сторони дитини, батьків, фіксують наявність особливих потреб у дитини (у сфері фізичного, інтелектуального або психічного здоров'я чи особливих освітніх потреб), а також зазначають можливі ризики переміщення.

Висновки. Оцінка потреб дитини, яка виховується в інтернатному закладі, та її сімейного оточення – це комплексне діагностичне дослідження, що дає змогу оптимально й відповідно до потреб дитини визначити місце/форму її подальшого влаштування (переведення із закладу), а також спланувати роботу з дитиною та її сім'єю/сімейним оточенням для найкращого задоволення інтересів дитини. Узагальнене призначення оцінки полягає у вивченні стану забезпечення права дитини на виховання в сімейному середовищі, можливості реінтеграції в біологічну сім'ю чи влаштування в одну із сімейних форм виховання, а також привертання уваги до проблем батьків вихованця інтернатного закладу, організації їх підтримки. Оцінка сімейного оточення вихованця інтернатного закладу здійснюється за допомогою комплексних залучених ресурсів. Основним завданням такої оцінки є з'ясування причин перебування дитини в інтернатному закладі цілодобово та пошук оптимальних рішень для забезпечення права дитини на сімейне виховання. Це актуалізує необхідність регулярного періодичного збирання та аналізу інформації за певними параметрами для обґрунтування управлінських рішень з

урахуванням найкращих інтересів дитини й стає основою моніторингу стану сімей з дітьми в умовах ДІ та децентралізації.

Перспективи дослідження полягають у подальшому вивченні проблеми залучення неурядових організацій до процесу оцінки, його стандартизації, визначенні пакету оптимального інструментарію оцінки потреб вихованців інтернатних закладів.

Список використаних джерел

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звєрєвої. – 2-ге вид. – К.; Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
2. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики : навч. посіб. ; у 2 ч. / І. Д. Звєрєва, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський, Ж .В. Петрочко. – К. : Задруга, 2011. – Ч. 1. – 228 с.
3. Петрочко Ж. В. П. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. : у 2 ч. : Ч. 1. Сучасні орієнтири та ключові технології / Ж. В. Петрочко, З. П. Кияниця. – К., 2017. – 256 с.
4. Петрочко Ж. В. Социальная работа с семьями и детьми: ответы на актуальные вопросы : пособ. / Ж. В. Петрочко, В. А. Кузьминский, З. П. Кияница. – Бишкек, 2020. – 268 с.
5. Проведення комплексної оцінки потреб дитини в інтернатному закладі / Ю.Алімова, О.Безпалько, І.Звєрєва та ін. ; за ред. О. Карагодіної. – К., 2006. – 131 с.
6. Возняк А. Б. Вивчення потреб вихованців інтернатних закладів як важлива складова процесів соціалізації та адаптації / А. Б. Возняк, М. М. Чепіль // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна. – 2012. – Вип. 18. – С. 86–94.
7. Красницька О .В. Показники сімейної депривації вихованців інтернатних закладів спортивного профілю / О. В. Красницька // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія Педагогічні науки. – 2014. – Вип. 115. – С. 114–118.
8. Лазаренко В. Потреби дітей-сиріт в сфері соціальної інтеграції та працевлаштування / В. Лазаренко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. – 2014. – Вип. 2. – С. 43–46.
9. Рень Л.В. Дослідження потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають у соціальному гуртожитку / Л. В. Рень // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – 2018. – № 150. – С.120–123.
10. Шелевер О. Діагностична робота в системі супроводу вихованців інтернатних закладів / О. Шелевер // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – 2014. – Вип. 30. – С. 183–186.
11. Ігнатенко К. Г. Особливості оцінки потреб прийомних сімей у процесі соціального супроводу / К. Г. Ігнатенко // Збірник наук. пр. Хмельниц. ін-ту соц. технологій Уні-ту "Україна". – 2015. – № 10. – С. 25–28.

Reference

1. Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery / za zah. red. I. D. Zvierievoi. – 2-he vyd. – K. ; Simferopol : Universum , 2013. – 536 s.
2. Otsinka potreb dytyny ta yii simi: vid teorii do praktyky : navch. posib. ; u 2-kh ch. / I.D. Zvierieva, Z.P. Kyianytsia, V.O. Kuzminskyi, Zh.V. Petrochko. – K. : Zadruha, 2011. – Ch. 1. – 228 s.
3. Petrochko Zh. V., Kyianytsia Z. P. Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy : posib. u 2-kh ch. Ch. 1. Suchasni oriientyry ta kliuchovi tekhnolohii. – K., 2017. – 256 s.
4. Petrochko Zh .V., Sotsyalnaia rabota s semiamy y detmy: otvetы na aktualnыe voprosы: posob / Zh. V. Petrochko, V. A. Kuzmynskyi, Z. P. Kyianytsa. – Byshkek, 2020. – 268 s.
5. Provedennia kompleksnoi otsinky potreb dytyny v internatnomu zakladi / Yu.Alimova, O.Bezpalko, I.Zvierieva ta in. ; za zah. red. O. Karahodinoi. – K. , 2006. – 131 s.
6. Vozniak A. B. Vyvchennia potreb vykhovantsiv internatnykh zakladiv yak vazhlyva skladov201 a protsesiv sotsializatsii ta adaptatsi / A .B. Vozniak, M. M. Chepil //Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka .Seriia : Sotsialo-pedanhohichna. – 2012. – Vyp. 18.– S. 86–94.
7. Krasnytska A. V. Pokaznyky simeinoi depryvatsii vykhovantsiv internatnykh zakladiv sportyvnoho profiliu / O. V. Krasnytska //Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia : Pedahohichni nauky. – 2014. – Vyp. 115. – S. 114–118.
8. Lazarenko V. Potreby ditei-syrit v sferi sotsialnoi intehratsii ta pratsevlashtuvannia / V. Lazarenko // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia. – 2014. – Vyp. 2. – S. 43–46.
9. Ren L .V. Doslidzhennia potreb ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia, yaki prozhyvaiut u sotsialnomu hurtozhytku / L. V. Ren // Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky. – 2018. – № 150. – S.120–123.
10. Shelever O. Diahnostychna robota v systemi suprovodu vykhovantsiv internatnykh zakladiv / O. Shelever // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pedahohika. Sotsialna robota. – 2014. – Vyp. 30. – S. 183–186.
11. Ihnatenko K. H. Osoblyvosti otsinky potreb pryiomnykh simei u protsesi sotsialnoho suprovodu / K. H. Ihnatenko.// Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu "Ukraina". – 2015. – № 10. – S. 25–28.

Надійшла до редколегії 18.05.21
Рецензовано 31.05.21

Zh. Petrochko, Dr. Sci. (Pedagogical), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-4413-1243
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

FEATURES OF A CHILD NEEDS ASSESSMENT, WHO IS EDUCATED IN BOARDING INSTITUTION, AND ITS FAMILY ENVIRONMENT

Essence of needs assessment of a child, educated in the boarding school, and his or her family environment is reveaded. It is determined that needs assessment of a child being brought up in a boarding institution and its family environment is a way of research, which allows to determine his or her the place and form of further arrangement (transfer from the institution), and to plan the work with the child and his or her family / family environment in the best interests of the child. The principles (interdisciplinarity; complexity, phasing; confidentiality; productive interaction and partnership; professionalism and responsibility of all members of a process; participation of the child and his family in the assessment process) and stages of assessment (1. Child needs assessment; 2. Assessment of the family situation, parental potential, and environmental factors) are defined. There were presented peculiarities of realization of assessment stages, its documentation by multidisciplinary teams of specialists. It was established that appointment of evaluation is to define how to ensure a child right to be raised in a family environment, how to provide reintegration into biological families or placement in one of the family forms of education, and how to draw parents attention to a child from a boarding school, his or her problems and needed support. It is described that assessment of the family environment of a boarding institution child is carried out in four stages: preparatory, visit to a family, study of resources and opportunities of the community, final. The core task of this assessment is to find out the reasons for 24-hour stay of a child in a boarding institution, and to find the best solutions to ensure a child right to family education. It is defined that the assessment of the family environment of a child actualizes the need for periodic collection and analysis of information on certain parameters in order to justify management decisions taking into account the best interests of the child. There were defined prospects of conducting assessment which transforms in status monitoring of family environment of a child who is educated in a boarding institution, at the local level under decentralization.

Keywords: deinstitutionalisation, boarding school, assessment of child and his or her family needs, social experts, monitoring.

Ж. Петрочко, д-р пед. наук, проф.
ORCID ID 0000-0002-4413-1243
Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, Украина

ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ ПОТРЕБНОСТЕЙ РЕБЁНКА, КОТОРЫЙ ВОСПИТЫВАЕТСЯ В ИНТЕРНАТНОМ УЧРЕЖДЕНИИ, И ЕГО СЕМЕЙНОГО ОКРУЖЕНИЯ

Рассмотрена технология оценки потребностей, которая обеспечивает оптимальность определения / формы дальнейшего устройства воспитанников интернатных учреждений в условиях деинституциализации. Раскрыты сущность, принципы, этапы, специфика осуществления и перспективы оценки потребностей ребёнка, который воспитывается в интернатном учреждении, и его семейного окружения. Определены принципы, этапы оценки и особенности их реализации силами междисциплинарных команд специалистов, специфика документирования оценки.

Ключевые слова: деинституциализация, интернатное учреждение, оценка потребностей ребёнка и его семьи, специалист социальной сферы, мониторинг.

УДК 364.78: 316.303
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/7

Т. Семигіна, д-р політ. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0001-5677-1785
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДОСЛІДНИКИ ЯК АГЕНТИ ЗМІН (ВИКОРИСТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ В ДІЇ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ)

Окреслено на основі аналізу літератури специфіку використання в соціальній роботі дослідження в дії. Встановлено, що дослідження в дії є розвивальною циклічною дослідницькою стратегією, яка передбачає фасилітовану співпрацю людей, зацікавлених у розв'язанні певної проблеми. Учасники дослідження, включаючи дослідників, відіграють роль агентів соціальних змін.

Ключові слова: дослідження в дії, критична парадигма, партисипативні дослідження, розвивальна стратегія, співпраця через участь.

Постановка проблеми. Дослідженням у соціальній роботі притаманний методологічний плюралізм. Різноманітність теоретичних та методологічних підходів супроводжується неоднаковим уявленням стосовно призначення соціальної роботи та варіативністю, поліпарадигмальністю філософського підгрунтя дослідницьких парадигм [1]. Питання полягає в тому, де саме бачать себе і своє дослідження самі науковці, як обґрунтовують власний вибір методологічних підходів, а головне – власні ролі.

За твердженням Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи, дослідження в соціальній роботі здійснюються, щоб допомогти зрозуміти індивідуальні, міжособистісні та масштабніші соціальні і структурні проблеми, а також їх наслідки, вплинути на покращання соціального добробуту та дотримання прав людини, соціальну, економічну та екологічну справедливість [2]. Розвивальний та діяльнісний характер досліджень передбачає визнання пріоритету автономії клієнтів (учасників дослідження) та їхніх прав на участь у прийнятті рішень щодо потреби в дослідженні, розробленні його дизайну, обговоренні результатів [3; 4].

Дослідження розвивального типу, насамперед, дослідження в дії (англ. *action research*), коли учасникам надається право активного голосу в процесі вироблення нових знань (партисипативні підходи), а дослідники беруть активну участь в не тільки в аналітичній, а й в імплементаційній діяльності, маловідомі в Україні і потребують аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання проведення досліджень у соціальній роботі у вітчизняному науковому дискурсі представлені переважно вивченням того, яким чином потрібно готувати соціальних працівників до дослідницької діяльності [5–7]. Інноваційним дослідницьким підходам, зокрема дослідженню в дії, приділено недостатньо уваги, доступні лише окремі публікації про них [8; 9].

Однією з перших дослідження в дії розглядала Н. Гусак [8], яка аналізувала приклади використання цієї стратегії у роботі з дітьми та молоддю і схарактеризувала її як інноваційний підхід до проведення досліджень у соціальній роботі, що дає змогу вивчати проблему та впливати на неї завдяки втручанню і застосуванню партнерського підходу "дослідник – учасник". Дослідження в дії, за визначенням Н. Гусак, містить у собі таку діяльність, яка є одночасно формою дослідження, навчання і практичної дії.

Схожої позиції дотримується К. Єрошенко [9], у роботах якої дослідження в дії розглядається як циклічний процес фасилітованої співпраці людей, які зацікавлені в розв'язанні певної проблеми, що спрямований на дослідження шляхів її розв'язання. Цей процес, як доводить авторка, приводить, зокрема, до формування соціальних мереж та зміцнення громад.

Водночас аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що поза увагою науковців залишилися організаційні та методичні питання, пов'язані із використанням дослідження в дії під час практичної соціальної роботи. Недостатньо розкрито й позицію науковців, які використовують дослідження в дії щодо досліджуваної проблеми, та інших учасників дослідження.

Мета статті – представити результати вивчення специфіки використання дослідження в дії в соціальній роботі, обговорити ролі дослідників під час проведення дослідження в дії, а також дилеми, що виникають у процесі такого дослідження.

Публікація базується на аналізі статей, що репрезентують ключові аспекти дослідження в дії. Пошук статей здійснювався в системі Google Academia за ключовими словами "social work action research" та "дослідження в дії" в часовому інтервалі 2000–2021 рр. Під час пошуку було виявлено 1734 публікації. В наведеному в цій статті огляді наукової літератури проаналізовано сім публікацій [1–16], до повнотекстових версій яких був доступ і які надавали інформацію про методологію дослідження в дії, проблеми та виклики, що виникають у дослідників під час використання дослідження в дії, а також матеріали власних попередніх напрацювань [4; 17].

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Одним із основоположників дослідження в дії вважається К. Левін (1946) [10], німецький та американський соціальний психолог. Він розробив спіраль кроків, потрібних для того, щоб генерувати знання про соціальну систему, коли роблять спроби її змінити. Запропонований ним цикл складається з чотирьох основних етапів: 1) планування, яке включає ідентифікацію проблеми, збирання, обробку та інтерпретацію первинних даних; 2) власне дії, 3) спостереження за діями та змінами; 4) відображення або рефлексія (рис.1).

Рис. 1. Етапи дослідження в дії за К. Левіним [10]

Таким дослідженням притаманна циклічність (циклів має бути від шести до дев'яти), і наступні кроки планують

© Семигіна Т., 2021

та впроваджують з урахуванням осмислення результатів попереднього кроку [11]. На рис. 2 продемонстровано процес дослідження в дії. Це схематичне зображення дає уявлення не тільки про багатоциклічність стратегії, а й про динамічний, змінювальний характер дослідження, яке не має жорсткої, визначеної від початку дослідницької програми. Натомість воно ґрунтується на попередніх дослідницьких питаннях і зондуванні результатів.

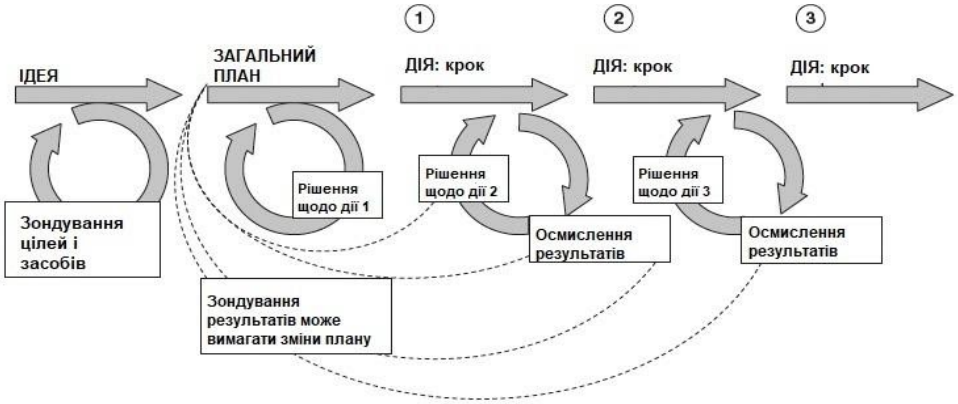

Рис. 2. Процес дослідження в дії за К. Левіним [10]

У соціальній роботі дослідження в дії використовують під час роботи як з певними групами, так і з розвитку громад, переважно в моделі ресурсоорієнтованої роботи (community assets-building) [11–14]. Аналіз наукової літератури [11–17] виявив, що у структурі такого дослідження виокремлюють три взаємопов'язаних елементи: 1) вироблення знань і соціальні зміни; 2) співпраця через участь; 3) наснаження (імпауермент, переважно колективний). Розглянемо їх детальніше.

Дослідження в дії, використовуване в соціальній роботі, має на меті просування фундаментальних соціальних перетворень; воно цілком відповідає ідеям соціальної справедливості, прихильність яким декларують у соціальній роботі [12; 13]. Деякі автори стверджують, що дослідження в дії спрямоване як на збільшення обсягу знань, збагачення досвіду та розуміння поточної ситуації, так і на участь у процесі змін [13; 14]. Отже, "дія" у дослідженні в дії – це певна інноваційна практика, покликана задовольнити певну наявну соціальну потребу. При цьому дослідження має включати аналіз проблеми та політику, а не просто знаходження рішення. А ключова роль дослідника – не спостереження змін, а їх підбурювання, тобто дослідники виступають агентами соціальних змін. Знання, що отримані за цієї стратегії, вважаються контекстно-зумовленими, ситуаційними, вони не підлягають жорстким перевіркам на предмет доведення "ефективності" чи "об'єктивності", оскільки дослідження в дії виходять із заперечення "справжньої" реальності, спираються на можливості деконструювання реальності і наголошують на соціально зумовлених уявленнях про неї.

У більшості традиційних підходів дослідники починають з гіпотези, яку потім перевіряють. Це виходить із бачення наявності лінійного зв'язку між теорією та практикою. Сучасні науковці [15; 16] стверджують, що дослідження в дії ґрунтується на ідеї, що вся практика містить у собі теорію, при цьому емпіричний досвід розглядається в ширшому контексті теоретичних дискусій і способів впливу досліджень на спільноту, в якій воно здійснюється.

Дослідження в дії відносять до критичної парадигми досліджень у соціальній роботі, які є розвивальними (емансипативними), такими, що грунтуються на ідеях постмодернізму та постструктуралізму, критичної педагогіки (педагогіки пригноблених). У межах цієї парадигми дослідники мають залучати учасників до інтерактивного діалогу, щоб проаналізувати та зробити видимими соціально сконструйовані реальності [12; 13]. Наразі позицію дослідників можна вважати близькою до позиції інших учасників дослідження; це підкріплено використанням партисипативних (учасницьких) методів, орієнтованих на співпрацю між дослідниками та досліджуваними (клієнтами, представниками вразливих груп та громад), яких розглядають як носіїв знань, рівноправних експертів [4].

Варто наголосити, що на кожному етапі, під час усіх кроків дослідження в дії позиція учасників дослідження має бути врахована і представлена належним чином. Подекуди для цього дослідники мають вдаватися до наснаження, імпаурменту членів групи чи громади, які є учасниками дослідження, а почасти навіть навчання та консультування.

З огляду на емансипативний, розвивальний характер дослідження в дії до специфічних компетентностей дослідників, які його використовують, входить: вибудовування довірчих стосунків між учасниками, супровід процесу дослідження, а не його контролювання, готовність до неочікуваних подій. Дослідники мають бути здатними до рефлексії, аналізу власних припущень і стереотипів, вміти акцентувати увагу на сильних сторонах для демонстрації того, як заплановані позитивні зміни можуть бути розвинуті з поточної ситуації [17].

У межах критичної парадигми дослідження розглядають як упереджений суб'єктивний процес. Тому рефлексивність, притаманна дослідженням у дії, має включати і визнання дослідниками своєї ролі як агентів соціальних змін, так званого самопозиціонування (*self-location*). Дослідники мають бути свідомі того, що вони займають особистісну, заангажовану та самокритичну позицію, яка відображена у їхній ролі в процесі дослідження, виразності контексту, в якому відбувається дослідження, та виразності того, що привело до їх участі у цьому дослідженні [12; 15; 16].

Презентуючи результати дослідження в дії, докладно описують усі етапи: проведення перемовин, процедури формування групи учасників дослідження, пошукову фазу, планування, розроблення та впровадження моделі інтервенції, фазу рефлексії, аналіз набутого досвіду, отримане нове знання [16]. При цьому рефлексивні описи перебігу та результатів дослідження можна супроводжувати саморефлексивними міркуваннями дослідників.

Ключові характеристики дослідження в дії як учасницького (партисипативного) типу діяльнісного (активістського) дослідження, виявлені під час аналізу літератури, та їх відмінності від експерименту, як його зазвичай розуміють у соціальних дослідженнях [7; 15; 17], наведено у табл.1.

Таблиця 1

Ключові характеристики дослідження в дії та експерименту

Ключові характеристики	Дослідження в дії	Експеримент
Парадигма (філософське підгрунтя)	• Критична (постпозитивістська, постструктуралістська)	• Позитивістська (редукціоністська)
Структура дослідницької програми	• Дослідницькі питання (попередні), орієнтація на практичні питання, які можна вирішити. • Припущення щодо результатів дослідження. • Учасники дослідження	• Мета та завдання дослідження. • Об'єкт та предмет дослідження. • Гіпотези. • Генеральна сукупність та вибірка
Можливість відтворення	• Необов'язкова (знання є ситуаційними)	• Обов'язкова (знання не залежать від ситуації)
Контрольна група	• Не формується	• Обов'язкова
Методи збирання інформації	• Включене спостереження. • Інтерв'ю та фокус-групи. • Польові нотатки (етнографічний метод)	• Спостереження (включене та невключене). • Анкетування і тестування (до і після інтервенції)
Методи обробки інформації	• Якісницькі (нечислові, рефлексивні, які демонструють спільний та індивідуальний набутий досвід)	• Кількісні (числові, статистичні, які демонструють динаміку змін, ефективність інтервенцій)
Ролі учасників дослідження	• Учасники самі визначають напрям руху та проблеми, над якими вони працюють	• Учасники виконують те, що заплановано програмою дослідження
Ролі та позиція дослідників	• Агенти змін (основна функція – фасилітація співпраці та рефлексія). • Близька позиція ("об'єктивність" не є важливою, головне – це зміни). • Етичні перешкоди (змішування ролей дослідника, проблема самоідентифікації, "емоційна" залежність від дослідника, труднощі інтерпретації змін)	• Спостерігачі змін (основна функція – контроль та фіксація результатів). • Дистанційована позиція (дослідник не є суб'єктом змін). • У фокусі уваги – зміни, однак поза увагою залишаються досвід, цінності учасників. Це важливо для дослідника, а не для учасників. Дослідник має обмежену свободу дій

Дослідження в дії передбачає ***обговорення.*** Його використання супроводжується цілою низкою викликів. Аналізуючи філософські, методологічні та організаційні аспекти цієї дослідницької стратегії, зокрема ті, що викладені в методологічних [8; 10–13; 15] та прикладних [9; 14; 16; 17] працях, можна припустити, що їй властивий інклюзивний характер. Однак слід також зважати на те, що досягнення "повної участі" не завжди можливе через асиметрію влади, знань, умінь та навичок, зацікавленості різних учасників дослідження. Отже, дослідники мають віднайти баланс між власними очікуваннями, завданнями дослідження та емпіричною реальністю.

У центрі критичної парадигми – дія, яка невіддільна від попереднього досвіду і переконань, що виникли на основі цього досвіду. Дія, простимульована дослідниками, – посередник, здатний змінювати сучасну реальність. Методи отримання знання, по суті, вторинні щодо дослідницького питання, важливішими є результат, наслідки ("те, що працює") і набутий досвід. (Однак чи завжди така позиція виправдана? Чи завжди все, "що працює", є адекватним цінностям та філософії соціальної роботи?).

Проблематичним може виявитись і досягнення згоди між учасниками щодо наступних кроків, конфлікти під час ухвалення рішень щодо способів розв'язання певних проблем, визначених спільно групою чи громадою на основі вивчення ситуації. До можливих етичних викликів можна віднести й вірогідний конфлікт поглядів на напрям чи проблему між дослідниками та учасниками.

Ще один виклик вбачається в інтерпретації процесів, очевидних результатів та набутого досвіду. Дослідникам з огляду на їхню професійної підготовку притаманна академічність підходів, прагнення "перекласти" здобутки імплементаційної діяльності на наукову мову, а під час такого перекладу подекуди втрачаються індивідуальні риси учасників дослідження, досвід дослідників нашаровується на досвід учасників. З-поміж інших етичних викликів можна відзначити: змішування ролей дослідників, проблему самоідентифікації, відмежовування себе від учасників "емоційну" залежність учасників дослідження від дослідників.

Знання, здобуті в межах дослідження в дії, вважаються контекстно-зумовленими [12; 16]. Якщо ж зміниться ситуація/контекст, то чи будуть знання актуальними? Реальність не статична. Зміна ситуації змінює наслідки,отже, важливо з'ясувати, чи є наявні очікування/знання тимчасовими.

Наразі дослідження в дії, як і інші якісницькі методології збирання та опрацювання дослідницьких даних, потребують виразної теоретичної концептуалізації та операціоналізації, належного вироблення критеріїв для спостереження та рефлексивної інтерпретації, що вимагає від дослідників ґрунтовної теоретико-аналітичної підготовки. І при цьому дослідники повинні виявляти вміння та навички мотивувати та наснажувати людей, фасилітувати групову роботу, проводити розвивальні навчання, тобто фактично від дослідників очікується досить різний набір особистісних та професійних здатностей.

У цілому аналіз літератури засвідчує складність та наявність дилем дослідження в дії. Ці труднощі практичних досліджень соціальної роботи також широко обговорюють зарубіжні автори [1; 12; 14; 16], які наголошують на потребі в забезпеченні якості дослідницьких даних, з одного боку, та клієнтоцентрованості досліджень та їх трансформаційному, емансипаційному характері – з другого.

Результати методологічної розвідки, наведені в цій статті, хоча й грунтуються на обмеженій кількості проаналізованих джерел, видаються важливими з огляду на подальшу професіоналізацію та підтримку вітчизняних досліджень із соціальної роботи.

Висновки. Дослідження в дії як розвивальна стратегія соціальної роботи, по суті, поєднує в собі фасилітовану співпрацю людей, зацікавлених у розв'язанні певної проблеми, через вивчення чинників проблеми і способів її роз'язання. Ця стратегія є наснажувальною, інклюзивною та критично-діяльнісною. Водночас за умов належної організації процесу і теоретичної концептуалізації вона здатна забезпечити соціальні зміни та запропонувати контексно зумовлене нове знання, здатне підвищити інноваційність практики соціальної роботи.

Учасники дослідження, включаючи дослідників, відіграють роль агентів соціальних змін і мають бути свідомі своєї заангажованої позиції зацікавлених у змінах суб'єктів. Дослідження в дії має клієнтоцентрований характер і базується на співпраці під час усіх етапів дослідження, у тому числі на етапі інтерпретації здобутих результатів. Водночас цій дослідницькій стратегії притаманна низка

дилем і труднощів, зумовлених філософськими та методологічними підходами, на яких вона ґрунтується.

Перспективи дослідження. З огляду на становлення в Україні соціальної роботи як галузі наукових знань подальшого розвитку потребують підходи до формування такої дослідницької культури в соціальній роботі, що базується на специфічних для соціальної роботи клієнтоцентрованих підходах. Окремого вивчення потребують культурально зумовлені підходи залучення учасників дослідження до демократичної співпраці під час усіх етапів дослідницької роботи.

Список використаних джерел

1. Shaw I., Norton M. Kinds and quality of Social Work research // Br. J. Soc. Work. – 2008. – Vol. 38(5). – P. 953–970.

2. Документ Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи щодо досліджень у соціальній роботі // Вісник Акад. праці, соц. відносин і туризму. – 2017. – № 3. – С. 93–94.

3. Карагодіна О. Розвивальний потенціал досліджень у соціальній роботі / О. Карагодіна, Т. Семигіна // Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (13–14 берез. 2020 р., Київ) / за ред. Ю.М. Швалба. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2020. – С. 49–52.

4. Семигіна Т. В. Клієнти соціальної роботи як співдослідники / Т. В. Семиліна // Міжгалузеві диспути: динаміка та розвиток сучасних наукових досліджень: матеріали міжнар. наук. конф. (10 лип. 2020 р.). – Вінниця : МЦНД, 2020 . – Т.2. – С.33–35.

5. Архипова С. П. Формування дослідницької компетентності майбутніх магістрів соціальної роботи у процесі професійної підготовки / С. П. Архипова // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – 2018. – № 15. – С. 3–12.

6. Повідайчик О. С. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності : автореф. дис. …д-ра пед. наук.: 13.00.04. – Тернопіль, 2019. – 44 с.

7. Сейко Н. А. Якісні та кількісні методи дослідження в курсі "методологія наукових досліджень" для майбутніх соціальних працівників /Н. А. Сейко, Н. М. Андрійчук // Нові технології навчання. – 2020. – № (94). – С. 299–305.

8. Гусак Н. Застосування "дослідження в дії" та "дослідження в дії за участі" в соціальній роботі з дітьми та молоддю /Н. Гусак // Український соціум. – 2015. – № 4(55). – С. 23–36.

9. Єрошенко К. Дослідження в дії у процесі формування соціальних мереж у громаді / К. Єрошенко // Забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій : зб. матеріалів. конф. молодих науковців (Київ, 26 трав. 2018 р.) / голова ред. колегії: Т. Семигіна. – К. : АПСВТ, 2018. – С. 23–24.

10. Levin K. Action research and minority problems / K. Levin // Jourrnal of Social Issues. – 1946. – Vol. 2. – P. 34–46.

11. Ferrance E. Action research / E Ferrance. – Providence : The Education Alliance, 2000. – 33 p.

12. Healy K. Participatory action research and social work: a critical appraisal / K. Healy // International social work. – 2016. – Vol. 44 (1). – P. 93–105.

13. Winter R., Munn-Giddings C.A handbook for action research in health and social care/ R., Winter . – London : Routledge. 2001. – 300 p.

14. McNiff J. Action research: principles and practice / J. McNiff. – 3d ed. – London, New York : Routledge, 2013. – 240 p.

15. Stringer E. Action research / E. Stringer . – 4th ed. – London: Sage publications, 2014. – 328 p.

16. Paul S. Advancing education and support around death, dying and bereavement: hospices, schools and health promoting palliative care. Thesis for a Degree of Doctor of Philosophy [Електронний ресурс] / S. Paul. – Edinburgh: The University of Edinburgh, 2015. – Режим доступу: https://era.ed.ac.uk/bitstream/handle/1842/15934/Paul2015.pdf

17. Єрошенко К. Дослідження в дії у соціальній роботі ролі дослідника / К. Єрошенко, Т. Семигіна // Збірник наук. пр. Хмельниц. ін-ту соц. технологій Ун-ту "Україна". – 2018. – № 1. – С. 123–126.

References

1. Shaw I., Norton M. Kinds and quality of Social Work research // Br. J. Soc. Work. – 2008. – Vol. 38(5). – P. 953–970.

2. Dokument Mizhnarodnoyi asotsiatsiyi shkil sotsial'noyi roboty shchodo doslidzhen' u sotsial'niy roboti // Visnyk Akademiyi pratsi, sotsial'nykh vidnosyn i turyzmu. – 2017. – № 3. – S. 93–94.

3. Karagodina O., Semigina T. Rozvyval'nyy potentsial doslidzhen' u sotsial'niy roboti // Rozvyval'nyy potentsial suchasnoyi sotsial'noyi roboty: metodolohiya ta tekhnolohiyi: materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (13–14 berez. 2020 roku, Kyiv) / za red. Y.M. Shvalba. – K.: KNU im.Tarasa Shevchenka, 2020. – S. 49–52.

4. Semigina T.V. Kliyenty sotsial"noyi roboty yak spiv doslidnyky // Mizhhaluzevi dysputy: dynamika ta rozvytok suchasnykh naukovykh doslidzhen : materialy mizhnar. nauk. konf. (10 lyp. 2020 r.).– Vinnytsya : MTSND, 2020. – T.2. – S.33–35.

5. Arkhypova S. P. Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti maibutnikh mahistriv sotsialnoi roboty u protsesi profesiinoi pidhotovky // Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia Pedahtohichni nauky. – 2018. – № 15. – S. 3–12.

6. Povidaychyk O. S. Teoriya i praktyka profesiynoyi pidhotovky maybutnikh sotsial' pratsivnykiv do naukovo-doslidnyts'koyi diyal'nosti : avtoref. dys. d-ra. ped. n.: 13.00.04. – Ternopil', 2019. – 44 s.

7. Seyko N. A., Andriychuk, N. M. Yakisni ta kil'kisni metody doslidzhennya v kursi "metodolohiya naukovykh doslidzhen'" dlya maybutnikh sotsial'nykh pratsivnykiv // Novi tekhnolohiyi navchannya. – 2020. – № (94). – S. 299–305.

8. Husak N. Zastosuvannya "doslidzhennya v diyi" ta "doslidzhennya v diyi za uchasti" v sotsial'niy roboti z dit'my ta moloddyu // Ukrayins'kyy sotsium. – 2015. – № 4(55). – S. 23–36.

9. Yeroshenko K. Doslidzhennya v diyi u protsesi formuvannya sotsial'nykh merezh u hromadi // Zabezpechennya staloho rozvytku v umovakh hlobalizatsiynykh transformatsiy: Zb. mater. konf.molodykh naukovtsiv (Kyiv, 26 travnya 2018 r.) [Holova red. kolehiyi: T. Semigina]. – K. : APSVT, 2018. – S. 23–24.

10. Levin K. Action research and minority problems // Jourrnal of Social Issues, 1946. – Vol. 2. – P. 34–46.

11. Ferrance E. Action research. Providence: The education alliance, 2000. – 33 p.

12. Healy K. Participatory action research and social work: a critical appraisal // International social work. – 2016. – Vol. 44 (1). – P. 93–105.

13. Winter R., Munn-Giddings C. A handbook for action research in health and social care. – London: Routledge. 2001. – 300 p.

14. McNiff J. Action research: principles and practice. 3d ed. – London, New York : Routledge, 2013. – 240 p.

15. Stringer E. Action research. 4th ed. – London : Sage publications, 2014. – 328 p.

16. Paul S. Advancing education and support around death, dying and bereavement: hospices, schools and health promoting palliative care. Thesis for a Degree of Doctor of Philosophy [Elektronnij resurs] / S. Paul. – Edinburgh : The University of Edinburgh, 2015.: Rezhym dostupu: https://era.ed.ac.uk/bitstream/handle/1842/15934/Paul2015.pdf

17. Yeroshenko K.. Doslidzhennya v diyi u sotsial'niy roboti roli doslidnyka / K. Yeroshenko, T. Semigina // Zbirnyk nauk pr. Khmelnyts. in-tu sots. tekhnolohiy Uni-tu "Ukrayina". – 2018. – № 1. – S. 123–126.

Надійшла до редколегії 30.06.21
Рецензовано 30.09.21

T. Semigina, Dr. Sci. (Political), Prof.
ORCID ID: 0000-0001-5677-1785
Taras Schevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

RESEARCHERS AS AGENTS OF CHANGE (USE OF ACTION RESEARCH IN SOCIAL WORK)

Based on the analysis of the academic literature, the peculiarities of the use of action research in social work are outlined. The paper also aims to discuss the roles of researchers in conducting research in action, as well as the dilemmas that arise during such research.

Action research in has been found to be a cyclical research strategy that facilitates the collaboration of people interested in solving a problem. The analysis reveals that there are three interrelated elements in the structure of such research: (1) knowledge development and social change; (2) cooperation through participation; (3) empowerment.

Action research belongs to the critical paradigm of research in social work, which is developmental (emancipatory)by its nature, based on the ideas of postmodernism and poststructuralism, critical pedagogy (pedagogy of the oppressed). Within this paradigm, researchers should engage participants in an interactive dialogue to analyze and make visible socially constructed realities. In social work, action research is used both in working with certain groups and when working on community development, mainly in the model of resource-oriented work (community assets-building).

Research participants, including researchers, play the role of agents of social change, and should be aware of their commitment to change the social reality. The research has a client-centered nature and is based on cooperation during all stages of the study, including the stage of interpretation of the results. At the same time, this research strategy is characterized by a number of dilemmas and difficulties due to the underpinning philosophical and methodological approaches on which it is based.

Keywords: action research, critical paradigm, participatory research, developmental strategy, cooperation through participation.

Т. Семыгина, д-р полит. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0001-5677-1785
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ИССЛЕДОВАТЕЛИ КАК АГЕНТЫ ПЕРЕМЕН (ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ДЕЙСТВИИ В СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ)

Обозначена на основе анализа литературы специфика использования в социальной работе исследования в действии. Установлено, что исследование в действии является развивающей циклической исследовательской стратегией, предусматривающей фасилитированное сотрудничество людей, заинтересованных в решении определенной проблемы. Участники исследования, включая исследователей, играют роль агентов социальных изменений.

Ключевые слова: исследование в действии, критическая парадигма, партиципативное исследование, развивающая стратегия, сотрудничество с участием.

УДК 364.444
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/8

О. Тохтамиш, канд. психол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-3850-535X;
І. Зацепіна, магістр
ORCID ID: 0000-0002-0234-171X
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ СЛУЖБ ТЕЛЕФОНУ ДОВІРИ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ

Розглянуто організаційні та змістові аспекти функціонування служб телефону довіри в Україні та інших країнах в умовах пандемії порівняно з допандемічним періодом. Досліджено форми, функції, структурні особливості діяльності телефонних консультативних служб. Проаналізовано співвідношення реалізації професійної та волонтерської моделей в організації діяльності телефонів довіри і тенденції їх розвитку в Україні. Зроблено висновки щодо особливостей діяльності служб телефону довіри в період пандемії.

Ключові слова: волонтерська діяльність, консультативний супровід, період пандемії, професійне консультування, телефон довіри.

Постановка проблеми. Служби телефону довіри в період стрімкого розвитку соціальних мереж та інформаційних технологій залишаються провідним компонентом профілактики суїцидальної поведінки та важливою ланкою соціально-консультативного супроводу людини. У період пандемії їх діяльність видається ще більш важливою та актуальною, зважаючи на обмеження безпосередньої комунікації між людьми в умовах карантинних заходів. Найважливішими функціями діяльності дистанційних консультативних служб у цей період стають як інформування щодо безпечної поведінки в період пандемії, так і зниження тривожності та стресового напруження, спричиненого небезпекою для здоров'я та життя, обмеженнями в безпосередньому спілкуванні та необхідністю ізоляції чи дистанціювання. Вивчення такого досвіду може бути актуальним і в подальшому, оскільки заходи щодо масової вакцинації не гарантують усунення загроз пандемій у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення діяльності служб телефону довіри розпочалося через деякий час після створення перших "гарячих ліній".

Одне з перших аналітичних досліджень діяльності телефонної служби в Україні було здійснене на прикладі Всеукраїнської дитячої лінії. Всеукраїнська дитяча лінія "Телефон довіри" у II кварталі 2005 р. (з 9.00 до 21.00 год) працювала щоденно (включаючи вихідні та свята). Її роботу забезпечували 25 консультантів, два супервізори та один методист. Здебільшого діяльність "Телефону довіри" спрямовувалась на надання психологічної допомоги дітям та підліткам – цільовій групі, всім, хто звертався на лінію довіри – батькам, родичам дітей чи підлітків, які потрапили у певну кризову ситуацію, а також особам, які занепокоєні долею дітей. Загалом у період з 1 квітня по 30 червня 2005 р. на Всеукраїнську дитячу лінію "Телефон довіри" надійшло 2 078 телефонних дзвінків (квітень – 741, травень – 723; червень – 614). Порівняно з аналогічними періодом минулого року кількість звернень залишається стабільною. Багато звернень має інформаційний характер, абонентів в основному цікавили питання: яка допомога надається фахівцями служби, цілі та завдання роботи "Телефону довіри", режим роботи тощо. Переважно звертались абоненти віком від 11 до 20 років з таких питань:

- взаємини з однолітками: друзями, коханими, однокласниками та ін. – 362 (17,4 %);
- отримання іншої інформації – 313 (15,1 %);
- отримання інформації щодо роботи телефону довіри – 282 (13,6 %);
- примітивно-розважальні дзвінки – 264 (12,7 %);
- постійний абонент – 176 (8,46%);
- потреба у спілкуванні, сумно – 141 (6,8 %);
- проблеми дітей у сім'ї: конфлікти з батьками, заборони тощо – 123 (5,9 %);
- сексуальні проблеми, статева освіта – 74 (3,6 %);
- особистісні проблеми, особистісне зростання – 65 (3,1 %)
- проблеми батьків: виховання дітей, занепокоєність долею дітей – 54 (2,5%);
- юридичні проблеми – 32 (1,5%);

Телефонували абоненти з усіх регіонів України [1, с.16].

У наш час цій службі на зміну прийшла Національна дитяча гаряча лінія, діяльність якої забезпечує громадська організація "Ла Страда-Україна".

У лютому 2014 р. на базі Кризового центру медико-психологічної допомоги Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України на волонтерських засадах був створений телефон довіри [2, с.115]. На першому етапі діяльності служби для роботи на телефоні довіри було підготовлено 44 особи. В команду основного ядра служби були залучені тренери і супервізори для підтримки та ефективної роботи волонтерів.

Уже в березні, коли телефон довіри тільки розпочав свою роботу, одними із перших його абонентів стали моряки Чорноморського флоту (28 осіб), які були заблоковані в бухті Донузлав. У їх проблематиці переважали гострі переживання своєї непотрібності. Моряки вважали, що про них усі забули, що про них ніхто не піклується, не було ніякої команди з центру. Вони відчували тривогу, спустошення, переживали через втрату контакту зі світом і почували себе залишеними напризволяще. Всього за час з березня по вересень 2014 р. на телефон довіри звернулося за допомогою понад 780 абонентів. Із них абонентів чоловічої статі – 37,0 %, жінок – 63, вікова група: 1–28 років становила 37,0 %, 28–50 років – 53,0, понад 50 років – 10,0 %. У зверненнях абонентів домінували особисті проблеми; труднощі адаптації до складних ситуацій, які переживає країна; тривожні та депресивні переживання. Дзвонили чоловіки, які були учасниками подій, що становили загрозу їхньому життю, або вони були свідками поранення чи загибелі, насильницької смерті інших людей.

Надаючи допомогу людям у кризовому стані, консультанти телефонної служби ставлять перед собою два принципових завдання. Перше полягає у зменшенні до певної міри проявів емоційного напруження та стабілізації психологічного стану; друга – у мобілізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів особистості, що дає змогу осмислити те, що відбулося, усвідомити, що загроза небезпеки, втрати, смерті позаду [2, с.118].

Щодо досліджень в інших країнах, то у 2007 р. І. Гілат та Г. Шахар опублікували статтю "Перша емоційна допомога при суїцидальній кризі: Порівняння телефонної гарячої лінії та Інтернету", в якій зіставили характеристики

© Тохтамиш О., Зацепіна І., 2021

дзвінків із трьома технологічно опосередкованими джерелами допомоги, що входять до складу добровільної Ізраїльської асоціації першої емоційної допомоги (ERAN): телефонна "гаряча лінія", особистий чат та асинхронна онлайн-група підтримки, для того щоб глибше зрозуміти ці засоби психосоціальної підтримки. Результати засвідчили, що погрози самогубства були набагато частішими серед учасників асинхронної групи підтримки, ніж телефонного та особистого чату. Ці висновки спонукають до подальших досліджень міжособистісних обмінів, пов'язаних із самогубством, в асинхронних онлайн-групах підтримки [3].

З початком пандемії багато країн вжили карантинних заходів через глобальне поширення COVID-19, що може мати несприятливі психологічні наслідки для людей. У цій ситуації послуги "гарячої лінії" є відповідним ситуації засобом для надання інформаційно-консультативних послуг людям, які їх потребують.

Однак введення карантину може бути несприятливим для людей з психологічного погляду, включаючи симптоми посттравматичних стресових розладів, тривогу, страхи, іноді з довготривалими наслідками. Більше того, зважаючи на невизначеність, спричинену пандемією, багато людей відчуває підвищений психологічний стрес та депресію. Поширення вірусу між людьми створює значну перешкоду для безпосередніх контактаів, включаючи соціальну взаємодію та психологічні послуги. Враховуючи обставини, різні форми інтернет-послуг з охорони психічного здоров'я поширилися у Китаї. Однак ситуація, яка склалася у цій країні, показала, що онлайнові служби психічного здоров'я не можуть замінити кризові "гарячі лінії". У багатьох людей досі обмежений доступ до інформації, інтернету чи послуг, вони не володіють для цього досить розвинутими навичками користування, або ж у них навіть немає смартфона.

Національна комісія охорони здоров'я Китаю опублікувала керівництво щодо "гарячих ліній" психологічної допомоги під час епідемії COVID-19, відповідно до яких соціальні організації створюють безкоштовні лінії телефонного консультування та надають з їх допомогою консультативні психологічні послуги для людей, які цього потребують. До епідемії COVID-19 у Китаї було 63 кризові "гарячі лінії". Станом на 27 березня 2020 р. у 31 провінції Китаю було анонсовано 625 "гарячих ліній", на які було здійснено понад 200 тис. дзвінків [4].

"Гаряча лінія "Xinxinyu" у Центрі психічного здоров'я міста Ухань терміново набрала 170 волонтерів у відповідь на психологічні потреби людей під час епідемії COVID-19. З 4 по 24 лютого 2020 р. було прийнято 2 653 дзвінки в основному від жителів Ухані. Серед них 33,5 % повідомили про симптоми тривоги, 10,1 помітили симптоми депресії, а 5,5 % мали проблеми зі сном. Послуги кризової "гарячої лінії" також дуже потрібні за межами м. Ухань. Кризова "гаряча лінія" в афілійованій лікарні головного мозку Медичного університету Гуанчжоу (Гуанчжоу, Китай), друга за розміром "гаряча лінія" в Китаї до епідемії COVID-19, також розширила свої послуги, щоб допомогти тим, хто цього потребує, у період епідемії. Загалом із 23 січня по 26 березня 2020 р. було отримано відповіді на 8 805 дзвінків, з них 1973 (22,4 %) стосувались епідемії COVID-19, а 523 дзвінки (26,5 %) – емоційних проблем, безпосередньо спричинених COVID-19, включаючи тривогу, страх, занепокоєння та симптоми іпохондріазу.

Із 625 "гарячих ліній" у Китаї 420 (67,2 %) надають цілодобові послуги без вихідних. Досвід у Гуанчжоу показує, що більшість дзвінків здійснюється із 7:00 до 22:00. Тому практична порада від дослідників іншим країнам, які хотіли б розширити свої послуги гарячої лінії для розв'язання емоційних проблем, що пов'язані з COVID-19, полягає в тому, що послуга має охоплювати більше часу, ніж звичайний робочий час та робочі дні [5].

Більшість "гарячих ліній" у Китаї створена нещодавно, щоб задовольнити психологічні вимоги, які підвищуються під час епідемії. Як результат на більшість нових "гарячих ліній надійшло лише кілька дзвінків, тоді як багато існуючих були перевантажені телефонними дзвінками. Збільшити кількість місць на існуючих "гарячих лінях" шляхом упровадження сучасних технологій видається більш доцільним, ніж просто відкрити нові "гарячі ліні". Підвищення обізнаності громадськості за допомогою реклами послуг "гарячої лінії" має вирішальне значення.

Дуже багато працівників системи охорони психічного здоров'я приєдналися до служб довіри як волонтери. Однак кризова "гаряча лінія" – це вузькоспеціалізована послуга, яка може сильно відрізнятися від традиційних служб психічного здоров'я. Добровольці-працівники сфери психічного здоров'я мають бути готовими не лише до оволодіння навичками кризового втручання, а й до отримання знань, пов'язаних з пандемією COVID-19, оскільки тривога абонентів може бути звичайною емоційною реакцією на фактичну загрозу. Рекомендується достатня підготовка волонтерів перед тим, як надати кризові послуги "гарячої лінії". Більше того, волонтери мають перебувати під керівництвом експертів. Вони могли б надати допомогу в скринінгу осіб з високим психологічним стресом, які телефонують, та підготувати для них направлення до фахівців.

Загалом кризові "гарячі лінії" можуть ефективно надати не лише платформу для реагування на психологічні стреси, а й інструментальну та інформаційну допомогу. Незважаючи на те, що стратегія задоволення психологічних потреб у період пандемії у цій країні не є універсальною, досвід Китаю в розробці психологічних "гарячих ліній" може бути корисним іншим країнам для адаптації власних підходів до їх соціального та культурного контексту [6].

Щодо реакції на пандемію у США, К. Росс та співавтори зазначають, що на початку березня 2020 р. у зв'язку зі спалахом коронавірусної хвороби (COVID-19) у Нью-Йорку, який спричинив раптовий та екстремальний тиск на екстрені медичні служби, лікарні New York City Health + заснували "гарячу лінію" COVID-19 для всіх жителів Нью-Йорка. У процесі поглиблення пандемічної кризи ця "гаряча лінія" пройшла три етапи. Станом на 1 травня 2020 р. на гарячу лінію надійшло понад 90 тис. дзвінків, з якими працювали понад тисяча консультантів. Клініцисти-консультанти "гарячої лінії" надавали абонентам клінічну оцінку та план дій, реєстрували їх для моніторингу домашніх симптомів, підключали до соціальних служб та називали джерело актуальних відповідей на запитання стосовно COVID-19. Надавши доступ жителям Нью-Йорка до консультативної допомоги незалежно від їх шляхів доступу до медичної допомоги, "гаряча лінія" мала на меті послабити тиск на надмірно обтяжені екстрені медичні служби міста. Подальший розвиток автори вбачають у сприянні полегшенню доступу до "гарячої лінії" з боку неблагополучних громад та оцінці її впливу на клінічні результати [7]. На нашу думку, співпраця лікарів-клініцистів з фахівцями інших психосоціальних напрямів була б важливим доповненням щодо інтегрування, розширення профілю допомоги та вдосконалення роботи "гарячої лінії" у період пандемії та постпандемічний період.

Ф. Арендт зі співавторами досліджували вплив уведених урядом у період пандемії обмежень щодо використання засобів безпеки, пересування та перебування в публічних місцях на психічне здоров'я населення в Німеччині та Австрії. При цьому кількість дзвінків на кризові телефонні лінії розглядали як показник психічного здоров'я населення. Було констатовано, що значне

зростання кількості дзвінків в обох країнах відбувалося приблизно одночасно з введенням урядом жорстких карантинних заходів. Після скасування цих заходів приблизно у той самий час спостерігалося зменшення кількості дзвінків. Автори цього дослідження роблять висновок, що введення суворих обмежувальних заходів негативно впливає на психічне здоров'я населення і рекомендують, по можливості, зменшувати тривалість жорстких карантинних обмежень [8].

Група дослідників на чолі з Д. Гюннелл зазначає, що наслідки впливу пандемії COVID-19 на психічне здоров'я можуть бути значущими та робить припущення, що рівень самогубств з великою вірогідністю матиме тенденцію до зростання. Суїцид швидше за все стане найбільш актуальною проблемою, оскільки пандемія поширюється і має довгострокові наслідки для населення, економіки та вразливих груп. Тому запобігання самогубству потребує термінового розгляду. Відповідні заходи слід більш широко планувати і реалізовувати на рівні загальної політики та практики охорони психічного здоров'я. Ці автори нагадують, що існує кілька доказів того, що кількість самогубств у США зростала під час пандемії грипу 1918–1920 рр. та серед людей похилого віку в Гонконзі під час епідемії важкого гострого респіраторного синдрому 2003 р. [9].

М. Р. С. Рібейро та співавтори звертають увагу на таку новостворену службу, як "духовна гаряча лінія" з функцією психологічної підтримки в пандемічний та постпандемічний періоди. З цього погляду важливим наслідком карантинної ізоляції є закриття церков та призупинення масових релігійних заходів. Проєкт "Духовна гаряча лінія", розроблений бразильськими медичними працівниками, має на меті надати духовну та релігійну допомогу людям різних культур. Розвиток цієї "гарячої лінії" спрямований на подолання розриву в момент, коли люди стикаються зі стресовими умовами, такими як ізоляція, закриті церкви та смертність. Ця стратегія, на думку авторів, є першим кроком для надання цілісної допомоги та мінімізації проблем психічного здоров'я, пов'язаних з духовними проблемами. Вони наголошують на необхідності розуміння психіатрами та іншими працівниками психічного здоров'я у всьому світі духовних потреб пацієнтів та сприяння їх задоволенню, особливо в період пандемії. Ця "гаряча лінія" надає допомогу людям з різних куточків світу та з різними релігійними поглядами, включаючи Бразилію та Португалію, та сприяє забезпеченню духовного комфорту і піклування під час пандемічної кризи громадського здоров'я [10].

Метою статті є аналіз функціонування служб телефону довіри у період пандемії COVID-19, зокрема порівняно з допандемічним періодом.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. У результаті аналізу доступної через пошукові системи інтернету інформації в Україні встановлено, що на сьогодні функціонує близько 30 телефонів довіри, які надають консультативні послуги як для окремих категорій абонентів, так і для всіх бажаючих.

Щодо моделей організації функціонування телефонів довіри в Україні, на відміну від країн Західної Європи, де переважає волонтерська модель, здебільшого представлена професійна модель, тобто організація на основі професійної консультативної допомоги таких фахівців, як психолог, лікар (найчастіше психіатр), юрист, соціальний працівник, педагог та ін. У деяких службах поряд з фаховими консультантами можна зустріти також консультантів за моделлю "рівний – рівному", зокрема на Національній лінії телефону довіри з проблем ВІЛ/СНІДу, ветеранській лінії Lifeline Ukraine.

В Україні функціонують чотири спеціалізовані Національні гарячі лінії, діяльність яких забезпечують недержавні громадські організації. Серед них – Національна лінія телефону довіри з проблем ВІЛ/СНІДу; Національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації; Національна дитяча гаряча лінія і Національна гаряча лінія з питань протидії торгівлі людьми та консультування мігрантів. Перші дві з них функціонують цілодобово, інші – в робочі години робочих днів.

Майже в кожному великому місті України діють загальнодоступні телефони довіри за підтримки міських чи обласних держадміністрацій, зокрем в містах Бердичів, Вінниця, Запоріжжя, Кременчук, Маріуполь, Рівне, Тернопіль, Суми, Харків, Хмельницький (цілодобово), Чернігів. Волонтерські телефони довіри працюють у Львові (цілодобово) та Одесі. У місті Київ у структурі Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) України цілодобово функціонує один з перших телефонів незалежної України з консультантами-психологами та психіатрами, який в останні роки також відкрив всеукраїнську гарячу лінію для учасників війни та їхніх родичів.

Серед волонтерських ліній у допандемічний період почав функціонувати "Телефон довіри для всіх", у період пандемії виникли та реалізовуються такі проєкти, як "Стоп-паніка" (організований за ініціативою Інституту психіатрії Київського національного університету імені Тараса Шевченка та інших організацій), та проєкту "Мій телефонний друг", у якому використовується така форма, які активні дзвінки волонтерів абонентам за згодою останніх.

У нашому емпіричному дослідженні з використанням методу телефонного інтерв'ю брали участь фахові консультанти та волонтери провідних служб телефону довіри в Україні, в тому числі Національної "гарячої лінії" з попередження домашнього насильства торгівлі людьми та ґендерної дискримінації; Національної лінії телефону довіри з питань ВІЛ/СНІД; телефону довіри на базі Київського міського психоневрологічного диспансеру № 5, який має також всеукраїнську "гарячу лінію" для учасників війни та їхніх родичів; проєкту "Мій телефонний друг" на базі Громадської організації "Українська Волонтерська Служба". Крім того, в дослідженні брали участь волонтери проєкту онлайн-консультування для підлітків Teenergizer. Вибірку емпіричного дослідження становили 23 респонденти: серед них 10 фахових консультантів та 13 волонтерів.

У результаті опитування методом телефонного інтерв'ю виявилося, що найбільша кількість звернень до служб телефону довіри надходить від людей, що проживають у місті Києві та Київській області (близько 40,0 % від усієї кількості звернень). 15,0 % від загальної кількості осіб, які звертаються за допомогою, становлять жителі західного регіону України (Львівська, Чернівецька, Хмельницька, Закарпатська, Тернопільська, Івано-Франківська, Рівненська та Волинська області); 14,0 – жителі центрального регіону України (Вінницька, Полтавська, Черкаська, Кіровоградська та Дніпропетровська області); 12,0 – жителі південного регіону України (Одеська, Миколаївська, Херсонська та Запорізька області); 10,0 та 9,0 % звернень надходить відповідно від жителів східного регіону (Донецька, Луганська і Харківська області) та північного регіону (Чернігівська, Сумська та Житомирська області).

Респонденти зазначають, що в період пандемії збільшилася кількість дзвінків від людей, що належать до "груп ризику" – осіб літнього віку, працівників медичної сфери, людей з хронічними захворюваннями, яким властиві побоювання та переживання стосовно фізичного та психологічного благополуччя. Також зросла кількість звернень від жінок та дітей стосовно батьківсько-дитячих конфліктів, домашнього (сімейного) насильства та питань виховання.

Серед клієнтських груп служб телефону довіри переважають особи літнього віку – 19,0 % від загальної кількості звернень надходить саме від них. Діти й молодь та жінки, що постраждали від домашнього насильства, становлять відповідно 16,0 та 15,0 % клієнтів служб телефону довіри. Люди з інвалідністю, в тому числі ментальною, також є однією з найбільш численних клієнтських груп – їх кількість становить 15,0 % від загальної кількості клієнтів, як зазначили респонденти .До складу клієнтських груп також входять: демобілізовані та воїни АТО / ООС – 9,0 % від загальної кількості, внутрішньо переміщені особи – 7,0, особи з ВІЛ / СНІД – 11,0, працівники медичної сфери – 5,0 %, інші категорії становлять близько 3,0 % від загальної кількості клієнтів служб телефону довіри.

Серед запитів клієнтів служб телефону довіри можна виділити такі: запит на інформацію (COVID-19 та вакцинація, контакти тих чи інших організацій), консультації спеціалістів (здебільшого психолога, психіатра, юриста) та запит на підтримку (дружню або психологічну) (рис.1).

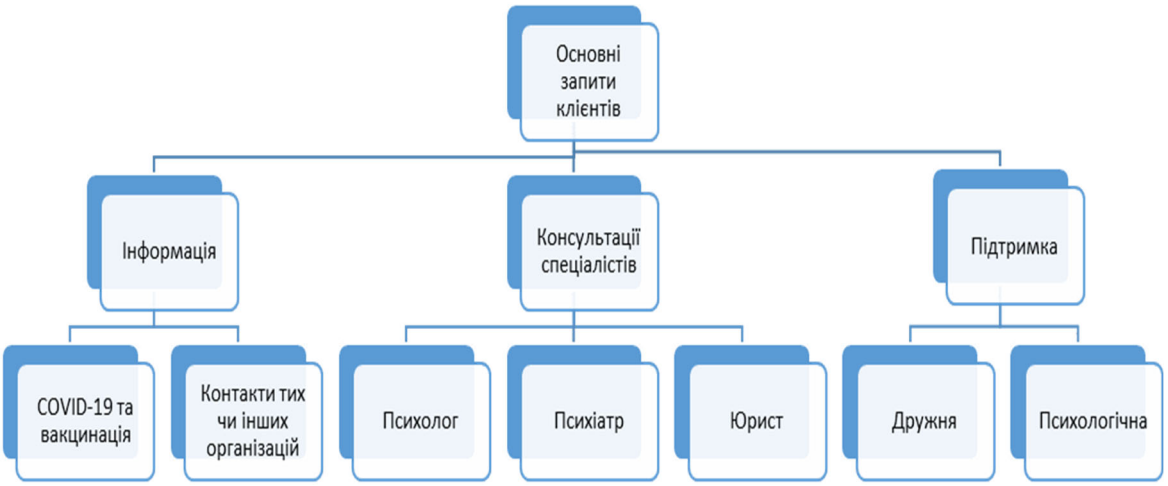

Рис.1. Основні запити абонентів телефонів довіри у період пандемії

Як зазначили респонденти, в період пандемії зросла кількість запитів, пов'язаних з інформацією щодо COVID-19 – нового вірусу, з яким людство стикнулося вперше. В інформаційному просторі з'явилася велика кількість недостовірної інформації стосовно лікування від коронавірусу, вакцинації, необхідності користуватися засобами індивідуального захисту, важливості запровадження карантинних обмежень державою та необхідності обмежити фізичні контакти з іншими особами.Тому перед консультантами служб телефону довіри постало нове завдання: надати достовірну і перевірену інформацію щодо поширення COVID-19, важливості звернення до сімейного лікаря у разі поганого самопочуття, розвінчування міфів та фейків.

Висновки. Така форма психосоціального консультативного супроводу, як телефони довіри, функціонує в Україні, на відміну від країн Західної Європи та інших країн, здебільшого у формі професійної моделі з консультаціями фахівців, у яких робота на телефоні довіри є основною професійною діяльністю, або ж однією з основних: психологів, лікарів, педагогів, соціальних працівників. У сучасний період, включаючи період пандемії, спостерігається тенденція до збільшення кількості й розвитку мережі телефонів довіри, консультантами яких є волонтери-фахівці або ж спеціально підготовлені волонтери. Під час пандемії створюються нові консультативні телефони довіри, зокрема в таких країнах, як Китай, США, Бразилія, Україна, та значно збільшується кількість звернень на телефонні "гарячі лінії" (Німеччина, Австрія).

В Україні збільшується кількість звернень від осіб, що належать до "груп ризику" – людей літнього віку, працівників медичної сфери, осіб з хронічними захворюваннями, яким властиві побоювання та переживання стосовно фізичного та психологічного благополуччя, а також кількість дзвінків щодо домашнього насильства та інших сімейних проблем. Підйом волонтерського руху, який спостерігається в Україні з 2014 р., дав поштовх до більш широкого впровадження волонтерської моделі у сфері служб телефону довіри і в період пандемії.

Перспективи дослідження. Потреби суспільства, пов'язані з пандемією, ставлять виклики перед науковцями щодо аналізу форм і напрямів психосоціального супроводу за допомогою дистанційного консультування у формі телефонів довіри ("гарячих ліній"). Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення потреб у таких службах та оцінку задоволеності клієнтів отриманими дистанційними консультативними послугами.

Список використаних джерел

1. Волинець Л. С. Телефон довіри / Л. С. Волинець // Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – № 1–2. – С. 16.

2. Литвиненко Л. І. Телефон довіри: організація, зміст та методика надання психологічної допомоги в сучасних вітчизняних умовах / Людмила Іванівна Литвиненко // Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : метод. посіб./ за ред. З. Г. Кісарчук. – К .: ТОВ "Вид-во "Логос", 2015. – С. 108–120.

3. Gilat I. Emotional First Aid for a Suicide Crisis: Comparison between Telephonic Hotline and Internet / Itzhak Gilat, Golan Shahar // Guilford Publications Inc. – 2007. – № 1. – P. 12–18.

4. Wang J. Hotline services in China during COVID-19 pandemic / Jiali Wang, Hualin Wei, Liang Zhou. // J Affect Disord. – 2020. – № 275. – P. 125–126.

5. Li W. Progression of mental health services during the COVID-19 outbreak in China / W. Li, Y. Yang, Z. H. Liu, Y. J. Zhao, Q. Zhang, L. Zhang, T. Cheung, Y. Yang, Y. T. Xiang // Int. J. Biol. Sci. – 2020. – 16 (10). – P. 1732–1738.

6. Liu S. Online Mental Health Services in China during COVID-19 outbreak / S. Liu, L.Yang, C. Zhang, Y.T. Xiang, Z. Li, S. Hu, B. Zhang // The Lancet Psychiatry. – 2020. – 7. – P. 1–18.

7. Kristal R. A Phone Call Away: New York's Hotline And Public Health In The Rapidly Changing COVID-19 Pandemic: A descriptive commentary about New York City Health+ / Ross Kristal, Madden Rowell, Marielle Kress, Chris Keeley, Hannah Jackson, Katherine Piwnica-Worms, Lisa Hendricks, Theodore G. Long, Andrew B. Wallach // Health Affairs. – 2020. – 39. – № 8. – P. 1431–1436.

8. Arendt F. COVID-19 pandemic, government responses, and public mental health: Investigating consequences through crisis hotline calls in two countries / Florian Arendt, Antonia Markiewitz, Manina Mestas, Sebastian Scherr // Social Science and Medicine. – 2020 (.November). – Vol. 265.

9. Gunnel D. Suicide risk and prevention during the COVID-19 pandemic / David Gunnell, Louis Appleby, Ella Arensman, Keith Hawton, Ann John, Nav Kapur, Murad Khan, Rory C O'Connor, Jane Pirkis // The Lancet Psychiatry.– 2020. – Vol. 7. – P. 468–471.

10. Ribeiro M. R. C. The role of spirituality in the COVID-19 pandemic: a spiritual hotline project / Marcus Renato Castro Ribeiro, Rodolfo Furlan Damiano, Ricardo Marujo, Fabio Nasri, Giancarlo Lucchetti // Journal Of Public Health. – 2020 (December). – Vol. 42. – Is. 4. – P. 855–856.

References

1. Volynec' L. S. Telefon doviry / L. S. Volynec' // Vidnovne pravosuddya v Ukrayini. – 2005. – № 1–2. – S. 16.
2. Lytvynenko L. I. Telefon doviry: orhanizaciya, zmist ta metodyka nadannya psyxolohichnoyi dopomohy v suchasnyx vitchyznyanyx umovax / Lyudmyla Ivanivna Lytvynenko // Psyxolohichna dopomoha postrazhdalym vnaslidok kryzovyx travmatychnyx podij: metodychnyj posibnyk; za red. Z. H. Kisarchuk. – K.: TOV "Vydavnyctvo "Lohos", 2015. – S. 108–120.
3. Gilat I. Emotional First Aid for a Suicide Crisis: Comparison between Telephonic Hotline and Internet / Itzhak Gilat, Golan Shahar // Guilford Publications Inc. – 2007. – № 1. – P. 12–18.
4. Wang J. Hotline services in China during COVID-19 pandemic / Jiali Wang, Hualin Wei, Liang Zhou. // J Affect Disord. – 2020. – № 275. – P. 125–126.
5. Li W. Progression of mental health services during the COVID-19 outbreak in China / W. Li, Y. Yang, Z. H. Liu, Y. J. Zhao, Q. Zhang, L. Zhang, T. Cheung, Y. Yang, Y. T. Xiang // Int. J. Biol. Sci. – 2020. – 16 (10). – P. 1732–1738.
6. Liu S. Online Mental Health Services in China during COVID-19 outbreak / S. Liu, L.Yang, C. Zhang, Y.T. Xiang, Z. Li, S. Hu, B. Zhang // The Lancet Psychiatry. – 2020. – 7. – P. 1–18.
7. Kristal R. A Phone Call Away: New York's Hotline And Public Health In The Rapidly Changing COVID-19 Pandemic: A descriptive commentary about New York City Health+ / Ross Kristal, Madden Rowell, Marielle Kress, Chris Keeley, Hannah Jackson, Katherine Piwnica-Worms, Lisa Hendricks, Theodore G. Long, Andrew B. Wallach // Health Affairs. – 2020. – 39. – № 8. – P. 1431–1436.
8. Arendt F. COVID-19 pandemic, government responses, and public mental health: Investigating consequences through crisis hotline calls in two countries / Florian Arendt, Antonia Markiewitz, Manina Mestas, Sebastian Scherr // Social Science and Medicine. – 2020 (.November). – Vol. 265.
9. Gunnel D. Suicide risk and prevention during the COVID-19 pandemic / David Gunnell, Louis Appleby, Ella Arensman, Keith Hawton, Ann John, Nav Kapur, Murad Khan, Rory C O'Connor, Jane Pirkis // The Lancet Psychiatry.– 2020. – Vol. 7. – P. 468–471.
10. Ribeiro M. R. C. The role of spirituality in the COVID-19 pandemic: a spiritual hotline project / Marcus Renato Castro Ribeiro, Rodolfo Furlan Damiano, Ricardo Marujo, Fabio Nasri, Giancarlo Lucchetti // Journal Of Public Health. – 2020 (December). – Vol. 42. – Is. 4. – P. 855–856.

Надійшла до редколегії 30.06.21
Рецензовано 26.09.21

O. Tokhtamysh, PhD (Psychology), Associate Prof.
ORCID ID: 0000-0002-3850-535X;
I. Zatsepina, Master
ORCID ID: 0000-0002-0234-171X
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

HOTLINE SERVICES FUNCTIONING DURING A PANDEMIC

Hotline services remain a responsible component of suicide prevention and an important part of psychosocial counseling during the period of rapid development of information technologies and social networks. The COVID-19 pandemic throws new challenges to hotline services due to forced restrictions on direct communication between people. The most important functions of remote counseling services during this period are to inform about safe behavior during a pandemic, and to reduce anxiety and stress, the absence of health and life hazards, restrictions on joint communication and the need for isolation and removal.

As a result of the analysis of information available through Internet search engines, there are currently about 30 hotlines in Ukraine, which provide consulting services both for certain categories of client and for all comers. There are four specialized national hotlines in Ukraine, which are operated by non-governmental organizations. Regarding the models of organization of hotlines in Ukraine, in contrast to Western European countries, where the volunteer model predominates, the professional model is mostly presented, i.e., the organization on the basis of professional counseling of specialists such as psychologist, medical doctor (usually psychiatrist), lawyer, social worker, pedagogue, etc. In some services, "peer to peer" model of counselling is present at the same time as professional counseling, in particular, on the National HIV / AIDS hotline and Lifeline Ukraine for veterans.

During the pandemic period, new hotlines have been established, in particular in countries such as China, the United States, Brazil, and Ukraine, and a significant increase in the number of hotline calls (Germany, Austria).

We interviewed 23 respondents, including 10 professional hotline consultants and 13 hotline volunteers. According to the respondents, during the pandemic period, the number of requests related to information about COVID-19. There is a lot of inaccurate information in the information space about coronavirus treatment, vaccination, the requirement to use personal protective equipment, the importance of state quarantine restrictions and the requirement to limit physical contact with other people. Therefore, the hotline consultants have a new task – to provide reliable and verified information on the spread of COVID-19, the importance of contacting a family doctor in case of ill health, debunking myths and fakes.

In Ukraine, there is an increase in appeals from people belonging to "at risk" groups – the elderly, health care workers, people with chronic diseases who have fears and feelings about physical and psychological well-being. There has also been an increase in calls about domestic violence and other domestic problems. The rise of the volunteer movement, which could observed in Ukraine since 2014, has given impetus to the wider introduction of the volunteer model in the field of hotline services also during the pandemic.

Keywords: volunteer activity, consultative support, pandemic periods, professional counseling, telephone hotlines.

А. Тохтамыш, канд. психол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-3850-535X;
И. Зацепина, магистр
ORCID ID: 0000-0002-0234-171X
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СЛУЖБ ТЕЛЕФОНОВ ДОВЕРИЯ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ

Рассмотрены организационные и содержательные аспекты функционирования служб телефонов доверия в Украине и других странах в условиях пандемии в сравнении с допандемическим периодом. Исследованы формы, функции, структурные особенности деятельности телефонных консультативных служб. Проанализированы соотношение реализации профессиональной и волонтерской моделей в организации деятельности телефонов доверия и тенденции их развития в Украине. Сделаны выводы об особенностях деятельности служб телефона доверия в период пандемии.

Ключевые слова: волонтерская деятельность, консультативное сопровождение, период пандемии, профессиональное консультирование, телефон доверия.

УДК 316.604:378-057.8
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/9

Бовен Цінь, асп.
ORCID ID: 0000-0003-3909-0990
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СОЦІОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Здійснено аналіз процесу соціалізації іноземних студентів. Обґрунтовано роль соціокультурної складової соціалізації іноземних студентів, яку розглянуто як сукупність певних компонентів: соціальної адаптації, соціального виховання, індивідуалізації. Досліджено багатогранну дефініцію "статус" як стан індивіда у складі певної соціальної групи, яка володіє низкою складових, що визначають особливості набору статусно-рольових функцій кожного студента. Виокремлено важливу складову сучасного суспільства – соціокультурний простір та його роль у процесі соціалізації іноземних студентів. Зроблено висновок, що соціокультурна складова соціалізації іноземних студентів залежить як від особливостей освітньо-культурного середовища закладу вищої освіти, так і від соціокультурного середовища суспільства в цілому.

Ключові слова: соціалізація, соціокультурна простір, статус, статусно-рольові функції, адаптація, соціальне виховання, індивідуалізація.

Постановка проблеми. Наразі є поширеним питання щодо повноцінної соціалізації людини з урахуванням усіх складових процесу соціалізації в сучасному полікультурному суспільстві. Не підлягає сумніву, що для науки, теорії і практики актуальним залишається дослідження соціокультурної складової соціалізації, зокрема соціалізації іноземних студентів, що є важливою складовою процесу повноцінної соціалізації особистості.

На тлі вивчення власного "Я" слід визначити місце соціалізації іноземних студентів. У сучасному суспільстві, зокрема професійному, усвідомлення власної ролі в ньому є дуже важливим. Це передбачає: гнучку адаптацію до змін як у соціальній, так і в професійній сфері; самостійну роботу над власним розвитком (спрямованість та зміст професійної діяльності); підвищення освітнього та культурного рівня; швидку адаптацію та інтеграцію в суспільство, в якому перебуває студент.

Соціалізація іноземних студентів і їх входження у певний соціокультурний простір відбуваються за допомогою освіти. Освіта в житті іноземних студентів можлива лише шляхом опанування світоглядних універсалій необхідної культури. Перебування іноземних студентів у певному соціокультурному просторі можливе через їх повноцінне занурення в життя соціуму для отримання уявлення про цілісний образ людини у певній культурі.

Соціокультурна складова соціалізації іноземних студентів передає світоглядні норми у вигляді певних блоків, які вони потім використовують для власної діяльності, залишаючись при цьому у певному типі культури, але це відбувається з розвитком відносин із суспільством. Створені такого роду блоки у соціалізації іноземних студентів стають етапами засвоєння різних прикладів діяльності, знань, розпоряджень, норм, ідеалів, які регулюють життя у суспільстві на основі певної культури [1].

З урахуванням викладеного вище можна констатувати, що проблема соціалізації іноземних студентів наразі недостатньо досліджена. Для розв'язання цієї проблеми необхідна міжвідомча взаємодія багатьох груп учених, які представляють різні напрями теорії та практики.

Сьогодні надзвичайно важливе значення мають практична діяльність, концепція якості професійної підготовки іноземних студентів. Значний внесок у розвиток теорії соціалізації зробили такі науковці, як П. Сорокін, Г. Тард та ін. В Україні проблеми соціологізації особистості вивчають Л. Токарук, Ю. Удовенко, Н. Чернуха та ін. Загальнотеоретичні та методологічні основи процесу соціалізації розглядали О. Білик, О. Пожидаєва, С. Савченко, Т. Семигіна та ін. Соціокультурний простір сучасного суспільства досліджували науковці О. Білик, І. Курліщук та ін.

Мета статті – обґрунтувати роль соціокультурної складової соціалізації іноземних студентів.

Відповідно до поставленої мети визначено ***завдання*** дослідження:

1) проаналізувати процес соціалізації іноземних студентів;

2) виокремити роль соціокультурного аспекту в процесі соціалізації людини.

Заслуговує на увагу позиція щодо соціалізації Г. Тарда, у роботі якого вказано на основний механізм соціалізації – наслідування, яке регулює суспільство через систему освіти, включаючи освіту та виховання, сім'ю, громадську думку та інші соціальні інститути. На думку науковця, головною метою освіти є виховання особистості та створення умов для розвитку його креативності [2].

Освітній простір можемо охарактеризувати як такий, де постійно підвищуються вимоги до інтелектуальних здібностей та практичних навичок іноземних студентів, їх здатності сприймати нові зміни відповідно до попиту в рідній країні. На практиці він орієнтує студентів на необхідність цілеспрямованого здобуття вищої освіти. Потреба у практичній реалізації вимог двох суспільств іноземного студента зумовлена розвитком суспільств та необхідністю швидкої адаптації фахівців до сучасних умов, а отже, і швидкої соціалізації [3].

Слід зазначити, що професійна соціалізація іноземних студентів у закладах вищої освіти відбувається в кілька етапів (рис.1).

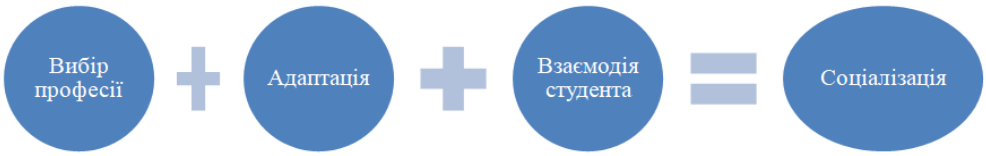

Рис. 1. Шляхи соціалізації іноземних студентів

Перший етап соціалізації іноземних студентів передбачає усвідомлений вибір професії. Цей етап проходить через визначання життєвих цілей, перспектив отримання диплому з обраної спеціальності іноземними студентами.

На другому етапі відбувається соціалізація іноземних студентів через адаптацію до умов навчання у закладі вищої освіти, а також до умов та змісту освітнього процесу, формування стосунків.

© Цінь Бовен, 2021

Останній етап передбачає засвоєння навчального змісту та формування практичних навичок, активну взаємодію студентів з освітньо-професійним середовищем, розвиток загальноспеціальних здібностей.

Результатом виконання кожного з етапів передбачена соціалізація іноземних студентів крізь призму професійної ідентичності [4].

Беручи до уваги, що ще однією наскрізною концепцією цієї розвідки є соціалізація іноземних студентів за допомогою професійної освіти, варто досліджувати процес соціалізації як наукову концепцію. На думку І. Сидоренко, соціалізацію іноземних студентів слід розглядати як багатогранний, суперечливий процес занурення особистості у світ здобуття професійної освіти. Вчений наголошує на тому, що цей етап необхідний для наступного етапу в житті іноземних студентів, а саме для переходу до безпосередньої трудової діяльності [5].

Соціалізація іноземних студентів пов'язана з особливостями їх соціальної адаптації до нових соціокультурних умов у зануреному середовищі, з належними йому орієнтаціями і досвідом. Усі іноземні студенти мають власні проблеми, а тому потребують певної допомоги в соціалізації відповідно до нових суспільних норм та самореалізації у новостворених умовах. Така допомога є можливою в результаті засвоєння ними певного синтезу знань щодо сенсу соціального становлення особистості, різних типів соціального середовища і соціальних впливів з метою отримання більш повного уявлення про їх особливості.

Виклад основного матеріалу та результатів досліджень. Соціалізація іноземного студента є категорією соціальної педагогіки – науки, яка динамічно розвивається в останні десятиліття. Сама соціальна педагогіка досліджує процес соціалізації іноземних студентів і, як результат, репрезентує набуття соціального досвіду внаслідок повного занурення в суспільство шляхом опанування різних видів діяльності, зокрема: спілкування, виконання соціальних ролей у всіх колах соціальної взаємодії, засвоєння моделей поведінки в різних життєвих ситуаціях і у взаєминах з різними особистостями соціалізації.

З позиції структурного аналізу соціалізацію розглядатимемо як сукупність певних компонентів (рис. 2):

- соціальної адаптації, що передбачає пристосування до змінених умов чи вимог соціуму;
- соціального виховання, яке має на меті спеціально організовані, контрольовані впливи;
- індивідуалізації, що передбачає аналіз і взаємодію зі стихійними впливами.

Рис. 2. Соціалізація іноземного студента

Соціалізація іноземних студентів можлива не лише через заклад вищої освіти, а й шляхом залучення громадськості. Залучення громадськості потрібне не лише для оцінки потреб громади або суспільства, а й для узгодження стратегії розв'язання проблем. Наприклад, проблему неможливості здобути вищу освіту в рідному суспільстві іноземних студентів можна розв'язати різними шляхами, такими, як: участь у закритому виробництві, отримання різних сертифікатів з опанування необхідними компетентностями, навчання в іншій країні тощо [6].

Слід мати на увазі, що соціалізація відбувається як у навчальному процесі, так і в позаудиторній роботі [7]. Для успішної соціалізації іноземних студентів створюються різноманітні види і форми такої роботи, що занурює іноземних студентів у соціокультурний простір суспільства, обраного для навчання.

Розглядаючи соціалізацію, варто виокремити статус, який отримує кожна людина, потрапляючи у певне соціальне середовище. Будучи багатогранною дефініцією, "статус" враховує стан індивіда, коли він стає членом будь-якої соціальної групи. З огляду на це потрапляння до соціальної групи передбачає врахування певних особливостей соціальної групи, зокрема статусно-рольових функцій, розрахованих як на окремого студента, так і на всю групу. Обрання професій іноземними студентами залежить від престижності професії в суспільстві власної країни та власних можливостей студентів засвоїти знання, набути вміння, компетенції і досвід в обраній професії [8].

Варто акцентувати увагу на тому, що соціальна педагогіка обґрунтовує існування різноманітних соціальних статусів. Сьогодні є актуальним соціальний статус, що передбачає поєднання різних статусів, за якими іноземні студенти можуть ідентифікувати свої особистості або за якими їх особистості можуть ідентифікувати викладачі, студенти, громадськість. Для характеристики такого статусу використовують аналіз певного стилю, способу життя, манери поведінки іноземних студентів, особливостей спілкування в особистих і професійних колах. Наразі громадськість переклала формування вищезазначеного статусу на заклади вищої освіти (під час здобуття професійної освіти іноземними студентами).

Наголосимо на тому, що соціальний статус репрезентує певне місце іноземних студентів у соціальній структурі групи або суспільства, в яке відбулося їх повноцінне занурення. Вищезгаданий соціальний статус базується на певних законах, правах та обов'язках людини як представника суспільства.

Важливою складовою сучасного суспільства є соціокультурний простір. Зазначимо, що соціокультурний простір пов'язаний з розвитком суспільства, а отже, і з розвитком нових технологій, засобів комунікації, суспільних відносин. Зробимо акцент на тому, що соціокультурний простір репрезентує подолання культурних бар'єрів, розбіжностей міжкультурних контактів та визначає ціннісні й моральні аспекти соціуму.

Соціокультурний простір пов'язується з опануванням суспільством певного пласта культури. Базове розуміння вищезгаданого поняття запропонував П. Сорокін, згідно з яким структура соціокультурної взаємодії має три взаємозалежних елементи, такі як (рис. 3): особистість як суб'єкт взаємодії; суспільство як сукупність індивідів, які знатні взаємодіяти як один з одним, так і з соціокультурними процесами; культура як сукупність знань, цінностей і норм (якими має оволодіти особистість), що перебувають у постійній взаємозалежності як один від одного, так і від носіїв знань, цінностей і норм [9].

Зауважимо, що, спілкуючись з представниками української культури, іноземні студенти занурюються в соціокультурний простір українського суспільства. На цьому етапі виникають різноманітні психологічні бар'єри, що нерідко супроводжуються проблемами з мовою країни, у якій перебувають іноземні студенти. Сюди ж потрапляє бар'єр, який базується на взаємодії представників суспільства.

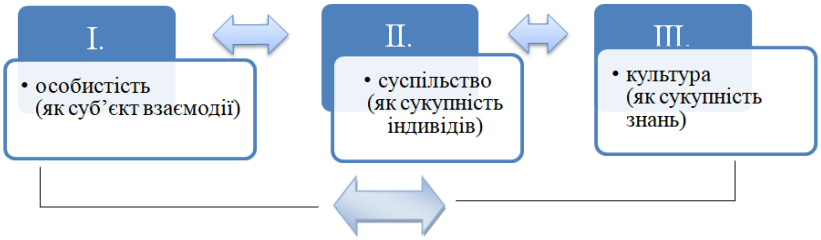

Рис. 3. Соціокультурний простір

А отже, соціалізація іноземних студентів у будь-якій країні регулюватиметься правилами перебування та навчання у певній країні. Але особливим фактором для іноземних студентів є здобуття професійної освіти. Саме в цьому руслі відбуватиметься соціалізація, що, у свою чергу, буде відносно контрольованою з боку закладу вищої освіти. Враховуючи те, що заклад вищої освіти повністю відповідає за перебування іноземних студентів у власній країні, матиме місце занурення іноземного студента в освітнє і соціокультурне середовища закладу вищої освіти [10].

На наш погляд, соціокультурна складова соціалізації як наукового явища виявляється на чотирьох рівнях: методологічному, видовому, факторному, статусному. Соціокультурна складова соціалізації іноземних студентів розглядається як процес і результат соціального становлення іноземних студентів у суспільстві з певними культурними особливостями. Як процес вона має на меті соціальне становлення і розвиток особистостей іноземних студентів у взаємозалежності характеру студентів і соціокультурної складової країни, і, як результат – завершений процес соціалізації, що передбачає повноцінне соціальне становлення іноземних студентів.

Зауважимо, що соціокультурна складова соціалізації іноземних студентів – це типова частина загальної соціалізації особистості, для якої є характерним перебування у схожих соціокультурних умовах представників типових соціальних чи вікових груп з подібними соціальними статусами.

Вивчаючи концепцію соціалізації іноземних студентів у професійній освіті майбутніх фахівців, необхідно звертати увагу на зміни в акценті стосовно гнучкості та швидкості реагування професійної освіти на висунуті вимоги рідних суспільств іноземних студентів. Можна вважати, що пріоритетний вектор освіти іноземних студентів спрямований на забезпечення трудового потенціалу для двох суспільств. Цей процес відбувається лише за умови повноцінного занурення іноземних студентів у соціокультурне середовище певного суспільства.

Отже, соціалізація іноземних студентів є процесом розвитку та становлення особистості іноземних студентів через соціокультурну складову цього процесу, оскільки використання останньої є обов'язковим під час як соціально-професійного становлення іноземних студентів, так і їх соціалізації.

Ефективна соціалізація іноземних студентів покликана надати їм можливість успішно використовувати здобуті знання та досвід у власній країні.

Висновки. Сьогодні соціокультурна складова соціалізації іноземних студентів полягає в опануванні ними конкретних зразків поведінки, соціальних норм і цінностей, психологічних настанов, знань та навичок, які створюють можливості для їх якісного і успішного становлення у певному суспільстві. Реалізація соціокультурної складової соціалізації іноземних студентів відбувається за рахунок засвоєння ними інформаційної культури й різноманітного досвіду роботи з інформаційними технологіями.

Соціокультурна складова соціалізації іноземних студентів залежить як від особливостей освітньо-культурного середовища закладу вищої освіти, так і від культурного середовища суспільства в цілому. Саме ці два фактори покликані забезпечити сприятливі умови для активного входження іноземних студентів до нового суспільства, набуття ними базових елементів нової культури, яка має у своїй структурі значний спектр освітніх ресурсів. Серед них особливо актуальною вважається професійна освіта, складовою якої є різноманітні дисципліни. Метою впливу на соціалізацію молоді, зокрема іноземних студентів, є трансляція інформації про культуру і повноцінне занурення в суспільство країни перебування.

Особливо важливою є злагоджена співпраця всіх інституцій, які функціонують у процесі соціалізації іноземних студентів. Саме співпраця таких інституцій забезпечує якісну складову процесу соціалізації. Ефективна робота команди визнає індивідуальність соціалізації іноземних студентів.

Перспективи дослідження. Подальші наукові розвідки будуть присвячені засобам, формам і методам соціалізації іноземних студентів під час дистанційного навчання.

Список використаних джерел

1. Білик О. Соціалізація іноземних студентів у соціокультурному просторі інформаційного суспільства / О. Білик // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2016. – № 4 (58). – С. 439–450.
2. Тард Г. Социальные этюды / Г. Тард. – СПб. : Изд. Ф. Павленкова, 1902. – 368 с.
3. Practical-Oriented Concept as a Principle of Professional Education of the Future Professionals / N. Diachok, N. Chernukha, L. Tokaruk, I. Udovenko, M. Petrova // International Journal of Higher Education. – 2020. – Vol. 9.– № 4. – P. 272–282.
4. Пожидаєва О. В. Професійна соціалізація майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу / О. В. Пожидаєва // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Вип. XXIV. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2015. – С. 136–144.
5. Сидоренко І. В. Психолого-педагогічні знання як фактор професійної соціалізації майбутніх фахівців у системі вищої освіти / І. В. Сидоренко // Педагогічні науки. – 2006. – Т. 46 (вип. 33). – С. 112–116.
6. Семигіна Т. В. Модель соціального планування на місцевому рівні / Т. В. Семигіна // Наукові записки. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – 2007. – Т. 59. – С. 61–66.
7. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в поза навчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 "соціальна педагогіка" / С. В. Савченко; Луганськ. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2004. – 42 с.
8. Курліщук І. І. Педагогічні засади соціалізації студентської молоді засобами масової комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 1300.05. "соціальна педагогіка" / І. І. Курліщук. Луганськ. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2008. – 22 с.
9. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: пер. с англ. – М. : Политиздат,1992. – 543 с.
10. Guk O. F. Socialization of student youth: vectors of success [Електронний ресурс] / O. F. Guk, N. M. Chernuha // Public management . – 2017. – № 5 (10). – P. 76–88. Режим доступу: https://cyberleninka.ru/article/n/socialization-of-student-youth-vector-s-of-success

References

1. Bilyk O. Socializaciya inozemnyx studentiv u sociokul"turnomu prostori informacijnoho suspil"stva / O. Bilyk // Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovacijni texnolohiyi. – 2016. – № 4 (58). – S. 439–450.
2. Tard G. Social'nye jetjudy / G. Tard. – SPb.: Izd. F. Pavlenkova, 1902. – 368 s.
3. Diachok, N., Chernukha, N., Tokaruk, L., Udovenko, I., Petrova, M.Practical-Oriented Concept as a Principle of Professional Education of the Future Professionals. // International Journal of Higher Education. – 2020. – Vol 9. – No 4. – P. 272–282.

4. Pozhydayeva O. V. Profesijna socializaciya majbutnix social'nyx pedahohiv v umovax vyshhoho navchal'noho zakladu / O. V. Pozhydayeva. // Zbirnyk naukovyx prac' Kam'yanec'-Podil's'koho nacional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka. Vyp. XXIV. Seriya: social'no-pedahohichna. Kam'-yanec'-Podil's'kyj : Medobory-2006, 2015. – S. 13–144.

5. Sydorenko I. V. Psyxoloho-pedahohichni znannya yak faktor profesijnoyi socializaciyi majbutnix faxivciv u systemi vyshhoyi osvity / I. V. Sydorenko // Pedahohichni nauky. – 2006. – T. 46 (Vyp. 33). – S. 112–116.

6. Semyhina T. V. Model' social'noho planuvannya na miscevomu rivni / T. V. Semyhina // Naukovi zapysky. Pedahohichni, psyxolohichni nauky ta social'na robota. – 2007. – T. 59. – S. 61–66.

7. Savchenko S. V. Naukovo-teoretychni zasady socializaciyi students'koyi molodi v poza navchal'nij diyal'nosti v umovax rehional'noho osvitn'oho prostoru : Avtoreferat dys. … dokt. ped. nauk: 13.00.05 / S. V. Savchenko; Luhans'k,LNPU imeni Tarasa Shevchenka. – Luhans'k, 2004. – 42 s.

8. Kurlishhuk I. I. Pedahohichni zasady socializaciyi students'koyi molodi zasobamy masovoyi komunikaciyi : avtoref. dys… kand. ped. nauk : 13.00.05 – social'na pedahohika / I. I. Kurlishhuk. – Luhans'k : LNPU imeni Tarasa Shevchenka. – Luhans'k, 2008. – 22 s.

9. Sorokin P. A. Chelovek. Civilizacija. Obshhestvo / Obshh. red., sost. i predisl. A. Ju. Sogomonov: Per. s angl. – M. : Politizdat, 1992. – 543 s.

10. Guk O.F. Socialization of student youth: vectors of success [Elektronnij resurs] / O. F. Guk, N. M. Chernuha // Public administration. – 2017. – № 5 (10). – P. 76–88. – Rezhim dostupu: https://cyberleninka.ru/article/n/socialization-of-student-youth-vector-s-of-success

Надійшла до редколегії 01.05.21
Рецензовано 12.10.21

Bowen Qin, PhD Student
ORCID ID 0000-0003-3909-0990
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIO-CULTURAL COMPONENT OF SOCIALIZATION OF FOREIGN STUDENTS

The analysis of the process of socialization of foreign students is carried out. The role of the socio-cultural component of socialization of foreign students is substantiated. The role of the socio-cultural aspect in the process of human socialization is highlighted. The analysis of the last sources and publications is carried out. It is noted that socialization is considered as a set of certain components: social adaptation involves the process of adaptation to changing conditions or requirements of society; education involves specially organized, controlled influences; individualization involves analysis and interaction with natural influences. The multifaceted definition of "status" is considered as a state of an individual in a certain social group, which has a number of components that determine the features of a set of status-role functions of each student. An important component of modern society - socio-cultural space. The peculiarities of the socio-cultural space are determined by the development of new technologies and means of communication. The main characteristics of the socio-cultural space of modern society as a new level of overcoming cultural barriers and cultural differences of intercultural contacts are described. The result of the socio-cultural component of socialization determines the presence of values and spiritual landmarks of society. The structure of the socio-cultural component of the socialization of a foreign student is represented: personality as a subject of interaction; society as a set of individuals interacting with socio-cultural relations and processes; culture as a set of values, values and norms possessed by individuals who are in interaction, and a set of carriers that objectify, socialize and reveal these values. The study of the socio-cultural component of socialization as a scientific phenomenon takes place at four levels: methodological, species, factor, status. It is concluded that the socio-cultural component of the socialization of foreign students depends on the characteristics of the educational and cultural environment of the institution of higher education, and on the cultural environment of society as a whole. These two factors are designed to provide favorable conditions for the active entry of a foreign student into a new society.

Keywords: socialization, sociocultural space, status, status-role functions, adaptation, social education, individualization.

Бовен Цинь, асп.
ORCID ID: 0000-0003-3909-0990
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОЦИАЛИЗАЦИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ

Осуществлен анализ процесса социализации иностранных студентов. Обоснована роль социокультурной составляющей социализации иностранных студентов, которая рассмотрена как совокупность определенных компонентов: социальной адаптации, социального воспитания, индивидуализации. Исследована многогранная дефиниция "статус" как состояние индивида в составе определенной социальной группы, которая владеет рядом составляющих, определяющих особенности набора статусно-ролевых функций каждого студента. Выделена важная составляющая современного общества – социокультурное пространство и его роль в процессе социализации иностранных студентов. Сделан вывод о том, что социокультурная составляющая социализации иностранных студентов зависит как от особенностей образовательно-культурной среды высшего учебного заведения, так и от социокультурной среды общества в целом.

Ключевые слова: социализация, социокультурная пространство, статус, статусно-ролевые функции, адаптация, социальное воспитание, индивидуализация.

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.922.7+37.015.3
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/10

Н. Булатевич, канд. психол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-2971-8740
О. Селезньова, студ.
ORCID ID: 0000-0002-4663-4389
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВПЛИВ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ НА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ШКІЛЬНОЇ ТРИВОЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ

Досліджено шкільну тривожність підлітків залежно від дитячо-батьківських стосунків. Показано, що стосунки з батьками є основною причиною тривожності. За результатами емпіричного дослідження з використанням "Тесту шкільної тривожності" Філіпса та опитувальника Е. Шафера "Підлітки про батьків" виявлено статеві та вікові особливості тривожності. Доведено, що існує зв'язок між батьківським ставленням, зокрема ворожістю батьків, та різними формами прояву шкільної тривожності підлітків.

Ключові слова: батьківське ставлення, дитячо-батьківські стосунки, підлітковий вік, тривожність, статеві особливості, шкільна тривожність.

Постановка проблеми. Підлітковий вік є одним з найбільш напружених етапів онтогенезу, коли особистість за короткий термін проходить у своєму розвитку значний шлях. Підліток унаслідок фізичних, фізіологічних та психічних змін, які з ним відбуваються, схильний до різноманітних емоційних реакцій та станів, які можуть призводити до порушень адаптації. Тривога та тривожність є своєрідною "відповіддю", емоційним відгуком при порушенні психічної адаптації. Згідно з деякими науковими даними, від 10 до 20 % неповнолітніх страждають тривогою та пов'язаними з нею симптомами [1]. Установлено, що тривога негативно впливає на успішність та активність у школі, часто діти та підлітки скаржаться на стан постійної тривоги, який супроводжує їх під час перебування у школі [2; 3]. Багато в чому причини прояву тривожності в підлітків пов'язані зі стосунками в сім'ї [4]. Психологічний мікроклімат родини, особливості комунікації та стосунків, які склалися між підлітками та їхніми батьками, часто є неусвідомлюваними, але значущими умовами формування тривожності в підлітковому віці. Отже, широке коло емоційних та поведінкових труднощів підлітків, які стають наслідками підвищеної тривожності, роль сім'ї в генезисі цих станів та потреба в їх своєчасній профілактиці та корекції зумовлюють актуальність дослідження впливу батьківського ставлення до проявів тривожності підлітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема тривожності дітей та підлітків доволі часто перебуває в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників і практиків [1; 2; 5–12]. Проте незважаючи на те, що, за деякими підрахунками, кількість публікацій за цією проблематикою збільшується в геометричній прогресії, дослідники вказують на низку питань, які досі є невизначеними, у тому числі це стосується суті тривожності, її причин та форм [2]. Тривожність визначається як переживання емоційного дискомфорту, який пов'язаний з очікуванням неблагополуччя або небезпеки [2; 11], за влучним метафоричним висловом Ф.Перлза, "тривога – це пролам між тепер і тоді" [13, с.145].

У літературі тривожність визначають як стійке особистісне утворення, яке в нормі при незначній вираженості є необхідною умовою пристосування до навколишнього світу [2; 11]. Крім загальної тривожності, розглядають і її так звані парціальні прояви, серед яких дослідники значну увагу приділяють шкільній тривожності [2; 8; 14; 15]. Шкільна тривожність є результатом взаємодії особистості зі шкільною ситуацією, проявляється підвищеним занепокоєнням в ній, очікуванням поганого ставлення до себе з боку педагогів та однолітків, відчуттям неадекватності, неповноцінності та невпевненістю у правильності своєї поведінки. [14] Ознаки стійкої тривожності можуть демонструвати близько 50 % дітей молодшого шкільного віку [16]. Слід зауважити, що підвищена тривожність значно ускладнює інтелектуальну активність, спричиняє підвищення емоційного напруження. Якщо такий стан зберігається тривалий час, то підвищена тривожність призведе до зниження шкільної успішності та формування в дітей та підлітків низького самооцінювання та невпевненості в собі [17]. Тривожність, у тому числі шкільна, характеризується віковою специфікою, яка проявляється в її змісті, джерелах, формах вияву та компенсації [14]. Для кожного віку існують певні сфери дійсності, які викликають підвищену тривогу у більшості дітей, а стійким особистісним утворенням тривожність стає ближче до підліткового віку, коли починає опосередковуватись Я-концепцією дитини [2; 14]

Серед чинників тривожності підлітків називають особистісні особливості, стать, темперамент, параметри соціального та шкільного середовища, негативний досвід спілкування з педагогами, роль внутрішньособистісного конфлікту, який призводить до незадоволення потреб (у тотожності Я, збереженні власної цінності, стійкому та задовільному ставленню до себе, контролю над собою та оточуючими) [1–3; 14; 18]. У підлітковому віці, на думку деяких дослідників, сам факт статевого дозрівання стає провідним чинником тривожності [3]. Інші вказують на те, що тривожність у підлітковому віці некоректно пояснювати гормональними перебудовами, проте очевидно, що переживання підліткової кризи може обтяжувати кумулятивний ефект раніше пережитих вікових криз, наслідки яких у цей час поглиблюються і справляють вплив на прояв загальної та шкільної тривожності [7]. Крім того, науковці вказують на низку інших феноменів, які властиві підліткам та провокують розвиток тривожності: це підвищений інтерес до своєї зовнішності, незадоволена потреба у спілкуванні з однолітками тощо [3; 7; 11].

Центральною причиною загальної та шкільної тривожності дітей та підлітків визнано фактори сімейного виховання [2–5; 6; 11; 17], що конкретизує та поглиблює уявлення про роль дитячо-батьківських стосунків у розвитку дитини загалом та виникненні емоційних труднощів і порушень зокрема [2; 17]. Підвищена тривожність може бути проявом неправильних тактик виховання та порушень дитячо-батьківських стосунків

Слід зазначити, що трансформаційні процеси, які відбувалися в нашій країні впродовж останніх двох-трьох

© Булатевич Н., Селезньова О., 2021

десятиліть, значно вплинули на соціальну структуру суспільства та зачепили сім'ю як найбільш уразливу його частину. Поряд зі збільшенням кількості конфліктних, неповних та інших видів неблагополучних сімей побільшало труднощів і в так званих благополучних сім'ях, де спостерігаються порушення дитячо-батьківських стосунків. Вони проявляються у формі обмеження та збіднення спілкування в родині через брак у батьків вільного часу [17], залежності дітей та підлітків від настрою та фізичного стану батьків на фоні їх хронічної втоми, дратівливості та агресивності різного генезу [6], використання батьками неправильних тактик виховання [2; 5; 17]. Переважна більшість досліджень та фактів, які описують роль сім'ї в розвитку тривожності, стосується дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, а роботи, в яких обговорюються питання впливу дитячо-батьківських стосунків на тривожність підлітків, є досить розрізненими та неоднозначними [2]. Складно виокремити єдиний вид порушень у дитячо-батьківських стосунках, який призводить до підвищеної загальної та шкільної тривожності. Об'єднавчим фактором є наявність тих аспектів виховання та батьківського ставлення, які порушують почуття безпеки та захищеності підлітка в сім'ї, а також обмежують отримання ним соціального досвіду поза її межами. В дослідженнях А. Прихожан значущим виявився рівень тривожності самих батьків та сам факт порушення дитячо-батьківських стосунків, які в підлітковому віці опосередковуються особливостями Я-концепції підлітка, його ставленням до себе, ціннісними орієнтаціями. Показано, що тривожні підлітки сприймають своїх батьків як непередбачуваних та домінантних [2].

Отже, через суперечливість та неоднозначність результатів досліджень зв'язку тривожності підлітків, зокрема шкільної, з дитячо-батьківськими стосунками ця тема є актуальною та потребує подальших досліджень.

Метою статті є вивчення прояву шкільної тривожності підлітків залежно від особливостей стосунків з батьками

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. У дослідженні взяло участь 109 підлітків віком від 12 до 15 років. Серед них: 51 хлопець (47,0 %) та 58 дівчат (53,0 %). 69 досліджуваних (63,3 %) проживають у повних сім'ях з обома біологічними батьками, 27 (25,7 %) – в неповних сім'ях та 12 (11,0 %) – у сім'ях, де одним з вихователів є вітчим або мачуха. Дослідження проводили на базі навчальних закладів міст Київ і Кременчуг. Для оцінювання тривожності було застосовано "Тест шкільної тривожності" Філіпса, стосунки з батьками вивчали за допомогою модифікованого Е. Матейчиком та П. Ржичаном опитувальника Е. Шафера ADOR – "Підлітки про батьків" в адаптації Л. Вассерман, І. Горькової та Е. Роміциної.

Для обробки даних застосовували описові статистики, критерій Колмогорова – Смирнова, кореляційний аналіз, порівняльний аналіз з використанням критерію Манна – Уїтні та Краскала – Уоллеса.

Аналіз результатів дослідження показав, що переважна більшість досліджуваних мають низький (38 %) та дуже низький (45,0 %) рівень загальної тривожності (див. рис. 1). 14,0 % досліджуваних демонструють підвищений рівень тривожності і 3,0 % мають високий рівень. Отримані нами дані кореспондують з результатами досліджень тривожності серед підлітків [1].

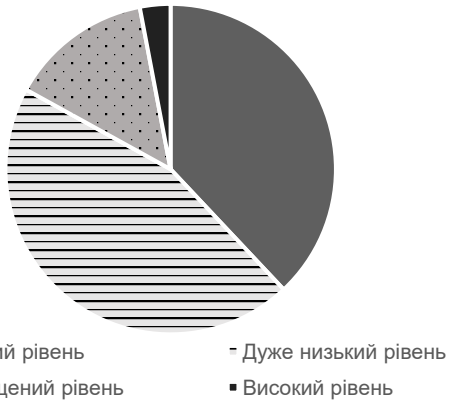

Рис.1. Рівень прояву шкільної тривожності серед підлітків (*N* = 109)

Також було виявлено особливості вираженості різних проявів загальної та шкільної тривожності підлітків (табл. 1).

Таблиця 1

Описові статистики результатів діагностики шкільної тривожності за методикою Філіпса (*N* = 109)

Шкали тривожності	Мінімальне значення	Максимальне значення	Середнє	Середній показник незбігів,%	Стандартне відхилення
Загальна тривожність у школі	2,00	22,00	9,50	43,00	5,02
Переживання соціального стресу	,00	9,00	3,11	28,27	2,10
Фрустрація потреби в досягненні успіху	1,00	10,00	4,61	35,46	2,09
Страх самовираження	1,00	6,00	2,62	43,67	1,41
Страх ситуації перевірки знань	,00	6,00	2,72	45,30	1,64
Страх не відповідати вимогам оточуючих	1,00	5,00	2,92	58,40	1,16
Фізіологічний опір стресу	,00	5,00	1,42	28,40	1,49
Проблеми та страхи у стосунках з вчителями	,00	7,00	3,44	43,00	1,51

Як показує аналіз даних табл. 1, на вершині ієрархії серед проявів тривожності розміщений страх не відповідати вимогам оточуючих, причому показник 58,4 % показує, що вираженість цього параметру є значно підвищеною, і це свідчить про загострену чутливість підлітків (як хлопців, так і дівчат) до вимог оточуючих. Причому слід брати до уваги, що це вимоги, як самі підлітки собі їх уявляють, що їх зміст та категоричність можуть не відповідати реальним вимогам щодо них. Інакше кажучи, певною мірою це ще й інтеріоризовані вимоги, які підліток висуває сам до себе і тривожно реагує на ймовірність не відповідати їм та бути негативно оціненим. На другому місці перебуває страх перевірки знань, на третьому – страх самовираження. Четверте місце в ієрархії з однаковими показниками посідають шкала страхів у стосунках з учителями та загальної шкільної тривожності.

Аналіз особливостей вираженості тривожності серед підлітків різного віку виявив значущі відмінності між рівнем прояву окремих форм шкільної тривожності (табл. 2)

Як показують дані табл. 2, рівень вираженості окремих форм шкільної тривожності значуще зростає серед підлітків 14–15 років. Це стосується переживання соціального стресу, страху самовираження, страху не відповідати вимогам оточуючим, а особливо фізіологічного опору стресу. Припускаємо, що чутливість до оцінювання з боку соціального оточення серед підлітків підвищується, провокуючи серед різних захисних реакцій саме тривожні форми реагування аж до соматизації переживань.

Таблиця 2

Результати аналізу відмінностей вираженості шкільної тривожності серед підлітків різного віку

Шкали тривожності	12 років *n* = 8 (середній ранг)	13 років *n* = 33 (середній ранг)	14 років *n* = 44 (середній ранг)	15 років *n* = 24 (середній ранг)	Статистика Краскала – Уоллеса (хі-квадрат)
Загальна тривожність у школі	51,63	43,97	58,59	64,71	6,98
Переживання соціального стресу	50,13	42,67	61,77	61,77	**8,34***
Фрустрація потреби в досягненні успіху	65,63	45,98	58,47	57,50	4,37
Страх самовираження	46,56	41,21	61,70	64,48	**11,59****
Страх ситуації перевірки знань	53,31	47,58	58,48	59,40	2,94
Страх не відповідати вимогам оточуючих	56,00	41,76	61,26	61,40	**9,04****
Фізіологічний опір стресу	48,50	38,32	61,19	68,75	**16,97*****
Проблеми та страхи у стосунках з учителями	60,50	47,89	55.20	62,56	3,42

* Значущість відмінностей на рівні $p \le 0,05$. **Значущість відмінностей на рівні $p \le 0,01$. *** Значущість відмінностей на рівні $p \le 0,001$.

Порівняльний аналіз статевих особливостей, результати якого наведено у табл. 3, свідчить про наявність статистично значущих відмінностей між вираженістю окремих форм тривожності серед дівчат та хлопців-підлітків. Для проведення порівняльного аналізу застосовувався критерій Манна–Уїтні, оскільки розподіл даних не відповідає нормальному (критерій Колмогорова–Смирнова).

Зокрема, дівчата порівняно з хлопцями мають значущо вищі рівні вираженості загальної тривожності в школі, страху самовираження, страху в ситуації перевірки знань та нижчий рівень фізіологічного опору стресу. В цілому такі результати корелюють з результатами статевих особливостей прояву тривожності серед підлітків [2]. Можемо припустити, що такі особливості тривожного реагування дівчат пов'язані з їх традиційно більш відповідальним ставленням до навчання, яке й буде індукувати вищий рівень занепокоєння у шкільній ситуації. При цьому заслуговують на увагу виявлені відмінності між дівчатами та хлопцями за параметром фізіологічного опору стресу, що свідчить про знижену здатність дівчат до адаптації та підвищену ймовірність деструктивного реагування на тривожні обставини середовища. Викликає занепокоєння те, що це реакції тілесного рівня, що може призводити до соматизації тривожних переживань у дівчат-підлітків.

Таблиця 3

Результати аналізу відмінностей у вираженості тривожності серед дівчат та хлопців

Шкали тривожності	Хлопці (середній ранг)	Дівчата (середній ранг)	Статистика U Манна–Уїтні	*W* Вілкоксона
Загальна тривожність в школі	42,07	66,37	819,5	**2145,5*****
Переживання соціального стресу	52,99	56,77	1376,5	2702,5
Фрустрація потреби в досягненні успіху	59,88	50,71	1230,0	2941,0
Страх самовираження	44,91	63,87	964,5	**2290,5*****
Страх ситуації перевірки знань	48,50	60,72	1147,5	**2473,5***
Страх не відповідати вимогам оточуючих	50,55	58,91	1252,0	2578,0
Фізіологічний опір стресу	38,41	69,59	633,0	**1959,0*****
Проблеми та страхи у стосунках з учителями	48,89	60,37	1167,5	2493,5

* Значущість відмінностей на рівні $p \le 0,05$. *** Значущість відмінностей на рівні $p \le 0,01$.

Подальший кореляційний аналіз дав змогу прослідкувати зв'язки тривожності підлітків з особливостями стосунків з батьками.

Так, вищий рівень позитивного інтересу з боку матерів у цілому по вибірці пов'язаний з нижчим рівнем загальної тривожності в школі ($r = –0,263$, $p \le 0,01$), менш вираженим переживанням соціального стресу ($r = –0,190$, $p \le 0,05$), вищим рівнем фізіологічного опору стресу ($r = –0,331$, $p \le 0,01$), меншою вираженістю переживань проблем та страхів у стосунках з учителями ($r = –0,253$, $p \le 0,01$). Отримані дані в цілому узгоджуються з окремими згаданими раніше дослідженнями та свідчать про значущу важливість, прийняття та позитивного ставлення матері для формування фонового почуття безпеки й можливості взаємодіяти зі стрес-факторами шкільного середовища. Це визначає та робить очевидними можливі напрями розробки програм профілактики і корекції шкільної тривожності, в які з необхідністю має бути включена робота з батьками, формування відповідної батьківської позиції.

Установлено, що всередині вибірки дівчат (табл. 4) вищий рівень прояву позитивного інтересу з боку матері пов'язаний з нижчим рівнем прояву загальної тривожності в школі ($r = –0,285$, $p \le 0,05$), нижчим рівнем страху в ситуації перевірки знань ($r = –0,326$, $p \le 0,05$) та меншою вираженістю переживань проблем та страхів у стосунках з учителями ($r = –0,414$, $p \le 0,01$). Ворожість ($r = –0,309$, $p \le 0,05$) та директивність ($r = –0,270$, $p \le 0,05$) з боку матері сприяють меншій вираженості переживання соціального стресу серед дівчат. Всередині вибірки хлопців-підлітків більший вияв автономності з боку матері, яка проявляється у стосунках із сином як надмірний диктат та владність, що пов'язана з вищим рівнем страху самовираження серед хлопців ($r = 0,371$, $p \le 0,01$), проте з нижчим рівнем вираженості проблем та страхів у стосунків з учителями ($r = –0,281$, $p \le 0,05$). Крім того, ворожість з боку матері також спричиняє зростання страху самовираження серед хлопців ($r = 0,305$, $p \le 0.05$), страху не відповідати вимогам оточуючих ($r = 0,323$, $p \le 0,05$) та зниженням фізіологічного опору стресу ($r = 0,352$, $p \le 0,05$).

Як бачимо, для дівчат строгість, деяка холодність та дистанціювання від матері в стосунках виступає як своєрідне "щеплення" та сприяє зменшенню соціального стресу як форми шкільної тривожності, тоді як хлопці є більш чутливими до таких проявів матері у стосунках, що відображається у ширшому діапазоні тривожних реакцій.

Щодо стосунків підлітків з батьком, то в цілому по вибірці значущих зв'язків виявлено не було, проте спостерігаються окремі статеві особливості впливу стосунків з батьком на прояв тривожності серед дівчат та хлопців (табл. 5).

Таблиця 4

Зв'язок шкільної тривожності хлопців-підлітків зі стосунками з матір'ю (N = 51)

Шкали тривожності	Позитивний інтерес		Директивність		Ворожість		Автономність		Непослідовність	
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата
Загальна тривожність у школі	,069	**-,285***	,011	-,032	,149	-,061	,085	-,086	-,023	,107
Переживання соціального стресу	-,246	-,114	,169	**-,270***	-,058	**-,309***	-,138	-,151	-,011	-,034
Фрустрація потреби в досягненні успіху	,101	-,249	,104	-,156	,001	-,128	-,218	-,042	-,157	,087
Страх самовираження	,215	-,064	-,003	-,117	**,305***	-,214	**,371****	-,012	,049	,090
Страх ситуації перевірки знань	,169	**-,326***	,120	-,011	,169	,028	,024	-,183	-,024	,074
Страх не відповідати вимогам оточуючих	,051	-,148	,013	-,125	**,323***	-,055	-,003	-,192	-,143	,108
Фізіологічний опір стресу	-,040	-,223	-,148	-,037	**,352***	-,147	,202	-,002	-,016	-,048
Проблеми та страхи у стосунках з учителями	,057	**-,414****	,123	,040	,069	,072	**-,281***	-,045	-,089	,062

*$p \le 0,05$. ** $p \le 0,01$.

Таблиця 5

Зв'язок шкільної тривожності хлопців-підлітків із стосунками з батьком (N = 51)

Шкали тривожності	Позитивний інтерес		Директивність		Ворожість		Автономність		Непослідовність	
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата
Загальна тривожність у школі	,141	,008	,041	-,049	,017	**-,262***	-,021	,029	,089	-,232
Переживання соціального стресу	-,082	,171	,010	,088	,034	-,236	,039	,195	,067	-,034
Фрустрація потреби в досягненні успіху	-,086	,141	-,112	-,033	,190	**-,282***	-,058	,140	-,058	-,206
Страх самовираження	-,033	,100	-,181	,009	,028	-,081	,139	,006	-,031	-,252
Страх ситуації перевірки знань	,167	-,034	-,048	,000	-,039	**-,322***	,024	,083	-,130	-,115
Страх не відповідати вимогам оточуючих	-,089	,117	,023	-,075	**,291***	-,232	-,072	,062	,093	-,256
Фізіологічний опір стресу	,110	,057	**,296***	,003	,177	-,116	,134	-,167	,063	-,201
Проблеми та страхи у стосунках з учителями	-,004	-,035	-,074	-,162	-,026	**-,321***	,017	,113	-,168	-,205

*$p \le 0,05$ (двостороння).

Зокрема, усередині вибірки хлопців-підлітків ворожість з боку батька значущо пов'язана з вищим рівнем вираженості страху не відповідати вимогам оточуючих ($r = 0,291$, $p \le 0,05$), а низький рівень опору стресу пов'язаний з вищим рівнем прояву директивності з боку батька ($r = 0,296$, $p \le 0,01$). Значущі зв'язки було виявлено між ворожістю батька у стосунках з дівчатами та нижчим рівнем прояву у них загальної тривожності в школі ($r = –0,262$, $p \le 0,05$), фрустрації потреби в досягненні успіху ($r = –0,282$, $p \le 0,05$), нижчим рівнем страху в ситуації перевірки знань ($r = –0,322$, $p \le 0,05$), меншою вираженістю переживань проблем та страхів у стосунках з учителями ($r = –0,321$, $p \le 0,05$).

Інакше кажучи, ворожість, вимогливість, емоційна холодність батька відносно дівчат робить їх менш тривожними в перелічених ситуаціях, натомість ворожість матері відносно хлопців, навпаки, може впливати на зростання окремих проявів тривожності. В цілому, як видно з результатів дослідження, ворожість як батька, так і матері значущо пов'язана з проявом різних форм шкільної тривожності, підвищуючи їх вираженість переважно у хлопців.

Висновки. У результаті дослідження впливу дитячо-батьківських стосунків на прояв шкільної тривожності серед підлітків виявлено, що серед проявів тривожності найбільшу вираженість має страх не відповідати вимогам оточуючих. Описано відмінності різних форм шкільної тривожності серед дівчат та хлопців-підлітків. Зокрема, дівчата порівняно з хлопцями мають значущо вищий рівень загальної тривожності в школі, страху самовираження, страху в ситуації перевірки знань та нижчий рівень фізіологічного опору стресу. Показано, що рівень вираженості окремих форм шкільної тривожності значущо зростає серед підлітків 14–15 років.

Праналізовано особливості впливу стосунків з батьками на окремі прояви тривожності серед дівчат та хлопців. Виявлено, що серед різних вимірів стосунків з батьками хлопці є найбільш чутливими до прояву ворожості з боку матері, яка пов'язана з низкою форм прояву тривожності: страхом самовираження, страхом не відповідати вимогам оточуючих, зниженням фізіологічного опору стресу, в той час як серед дівчат прояв окремих форм тривожності знижується з підвищенням прояву позитивного інтересу з боку матері та ворожості з боку батька. В цілому, як видно з результатів дослідження, різні форми прояву шкільної тривожності пов'язані зі стосунками підлітків з батьками та мають певні статеві особливості.

Перспективи дослідження. Здобуті результати можуть бути основою для подальших досліджень як особистісної, так шкільної тривожності підлітків, пошуку чинників, що опосередковують її прояв, у тому числі залежно від дитячо-батьківських стосунків. Виявлені особливості можуть бути теоретичним та емпіричним підґрунтям для розробки програм профілактики і корекції шкільної тривожності, в тому числі шляхом залучення батьків до участі в таких заходах.

Список використаних джерел

1. Малкова Е. Е. Тревожность и развитие личности в норме и при патологии : автореф. дис. на соискание ученой. степени д-р психол. наук : спец. 19.00.04 "Медицинская психология" (психологические науки) [Электронный ресурс] / Малкова Елена Васильевна ; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. СПб., 2014. – 41 с. – Режим доступа: http://medpsy.ru/climp/2014_1_3/article06.pdf. (дата обращения: 23.05.2021)

2. Прихожан А. М. Психология тревожности : дошкольный и школьный возраст / А. М. Прихожан. – СПб : Питер, 2009. – 192 с.: ил. – (Серия "Детскому психологу").

3. Волков Г. И. Особенности тревожности и ее коррекция у младших подростков - учащихся сельских школ : автореф. дис. на соиск ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.13 "Психология развития, акмеология" [Электронный ресурс] / Волков Геннадий Иванович ; Казан.гос. ун-т. – Казань, 2003. – 22 с. − Режим доступа: https://core.ac.uk/download/pdf/197380346.pdf (дата обращения 23.05.2021)

4. Кузнецова Д. А. Влияние стиля детско-родительских отношений на школьную тревожность подростков [Электронный ресурс] / Д. А. Кузнецова //

Молодой учёный. – 2018. − № 23 (209). − С.391–393. – Режим доступа: https://moluch.ru/archive/209/51133/ (дата обращения: 24.05.2021)

5. Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков: анамнез, этиология и патогенез : монография / А .И. Захаров. – Л. : Медицина, 1988. – 248 с.

6. Криворучко Н. В. Батьківське ставлення як чинник шкільної тривожності підлітків / Н. В. Криворучко // Наукова дискусія: питання педагогіки та психології : матеріали міжнар.наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. – 1 груд. 2018 р.). – К. : ГО "Київ.наук .організація педагогіки та психології", 2018. – Ч. 2. − С.62–63.

7. Цзинь У. Порівняльний аналіз особливостей переживання страху в підлітків із повних та неповних сімей / У Цзинь // Наука і освіта. − 2015. − № 1. − С. 164–169.

8. Dolgopolova E. V. Influence of mother-sons styles of relationships on the formation of social anxiety in adolescent boys / E. V. Dolgopolova, N. N. Tereshchenko // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. − 2015. − № 1150.− Вип.57. − С.57–59. – (Серія "Психологія").

9. Różańska-Kowal J. Motivation for learning and school anxiety among adolescents / Joanna Różańska-Kowal // The New Educational Review. – 2007. − №. 1. − S. 159–175.

10. Дударчук Т. Психологічні особливості шкільної тривожності підлітків [Електронний ресурс] / Т. Дударчук, А. Кульчицька // Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (13 трав. 2019 р.) / за заг. ред. Я. О. Гошовського, О. В. Лазорко, А. В. Кульчицької, Т. В. Федотової. − Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2019. – С. 132–135. – Режим доступу: http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/15982 (дата звернення: 18.06.2021)

11. Грек О. М. Арт-терапія як засіб роботи з тривожними підлітками з неповних сімей в умовах рекреації [Електронний ресурс] / О. М. Грек // Інноваційні арт-терапевтичні технології : матеріали І Всеукр. наук. інтернет-конф. – Переяслав-Хмельницький, 2019. – С. 32–35. – Режим доступу:http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4806 (дата звернення: 18.06.2021)

12. Шатковська О. І. Особливості шкільної тривожності в підлітковому віці як соціально-педагогічна проблема / О. І. Шатковська, Ю. В. Кушнір // Молодий вчений. – 2017. – №. 11. – С. 835–838.

13. Перлз Ф. С. Гештальт-терапия дословно [Электронный ресурс] / Фриц Перлз // Московский психотерапевт. журн. − 1994. − Т.3. − № 3. – С.143 −164. − Режим доступа: https://psyjournals.ru/files/25685/mpj_1994_n3_Perls.pdf (дата обращения: 20.06.2021).

14. Микляева А. В. Школьная тревожность: диагностика, профилактика, коррекция / А. В. Микляева, П. В. Румянцева. – СПб. : Речь, 2004. – 248 с, ил.

15. Гаранина Ж. Г. Психологические особенности школьной тревожности подростков [Электронный ресурс] / Ж. Г. Гаранина, Н. С. Русяйкина // Огарёв-Online. − 2020. − № 11 (148). − Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-osobennosti-shkolnoy-trevozhnosti-podrostkov (дата обращения: 20.06.2021).

16. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и динамика [Электронный ресурс] / А. М. Прихожан. – М. : Моск. психол-соц. ин-т, Воронеж : Изд-во НПО "МОДЭК", 2000. – 304 с. (Серия "Б-ка педагога-практика"). – Режим доступа: http://psychlib.ru/mgppu/pri/PRI-001-.HTM#$p1. (дата обращения 15.06.2021)

17. Возрастно-психологический подход в консультировании детей и подростков: учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / [Г. В. Бурменская, Е. И. Захарова, О. А. Карабанова и др. – Изд. 2-е, расшир. – М. : Моск. психол.-соц.ин-т, 2007. − 480 с.

18. Особенности проявления тревожности у подростков 1—14 лет [Электронный ресурс] / Т. М. Параничева, Л. В. Макарова, Е. В. Тюрина и др. // Новые исследования. – 2018. − № 2 (55). – С. 88 –101. – Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-proyavleniya-trevozhnosti-u-podrostkov-13-14-let (дата обращения: 20.06.2021).

References

1. Malkova E. E. (2014) Trevozhnost' i razvitie lichnosti v norme i pri patologii : avtoref. dis. na soisk. nauchn. stepeni dokt. psih. nauk : spec. 19.00.04 "Medicinskaja psihologija" (psihologicheskie nauki) [Elektronnij resurs] / Malkova Elena Vasil'evna ; Rossijskij gos. ped. un-t im. A. I. Gercena. – SPb., 2014. – 41 s. − Rezhym dostupa: http://medpsy.ru/climp/2014_1_3/article06.pdf (data obrashhenija: 23.05.2021)

2. Prihozhan A. M. Psihologija trevozhnosti : doshkol'nyj i shkol'nyj vozrast / A. M. Prihozhan. – Sankt-Peterburg : Piter, 2009. – 192 s.: il. – (Serija "Detskomu psihologu").

3. Volkov G. I. Osobennosti trevozhnosti i ee korrekcija u mladshih podrostkov – uchashhihsja sel'skih shkol : avtoref. dis. na soisk nauchn. stepeni kand. psih. nauk : spec. 19.00.13 "Psihologija razvitija, akmeologija" [Elektronnij resurs] / Volkov Gennadij Ivanovich ; Kazanskij gos. un-t. – Kazan', 2003. – 22 s. − Rezhym dostupa: https://core.ac.uk/download/pdf/197380346.pdf (data obrashhenija: 23.05.2021)

4. Kuznecova D. A. Vlijanie stilja detsko-roditel'skih otnoshenij na shkol'nuju trevozhnost' podrostkov [Elektronnij resurs]. / D. A. Kuznecova // Molodoj uchjonyj. – 2018. − #23(209). − S.391–393. – Rezhym dostupa: https://moluch.ru/archive/209/51133/ (data obrashhenija : 24.05.2021)

5. Zaharov A. I. Nevrozy u detej i podrostkov: anamnez, jetiologija i patogenez : monografija / A.I. Zaharov. – L. : Medicina, 1988. – 248 s.

6. Krivoruchko N. V. Bat'kivs'ke stavlennja jak chinnik shkil'noї trivozhnosti pidlitkiv / N. V. Krivoruchko // Naukova diskusija: pitannja pedagogiki ta psihologiї: Materiali mizhnarodnoї naukovo-praktichnoї konferenciї (Kiїv, Ukraїna, 30 listop.– 1 grudnja 2018 r.). – K. : GO "Kiїv. Nauk. organizacija pedagogiki ta psihologiї", 2018. – Ch. 2.. − S.62–63.

7. Czin' U. Porivnjal'nij analiz osoblivostej perezhivannja strahu v pidlitkiv iz povnih ta nepovnih simej / U Czin' // Nauka i osvita. − 2015. − #1. − S. 164–169.

8. Dolgopolova E. V. Influence of mother-sons styles of relationships on the formation of social anxiety in adolescent boys / E. V. Dolgopolova, N. N. Tereshchenko // Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V.N. Karazina. − 2015. − #1150.− Vip.57. − S.57–59 – (Serija "Psihologija").

9. Różańska-Kowal J. (2007). Motivation for learning and school anxiety among adolescents / Joanna Różańska-Kowal // The New Educational Review. – 2007. − #. 1. − S. 159–175.

10. Dudarchuk T. Psihologichni osoblivosti shkil'noї trivozhnosti pidlitkiv [Elektronnij resurs] / T. Dudarchuk, A. Kul'chic'ka // Osobistist' i suspil'stvo: metodologija ta praktika suchasnoї psihologiї : materiali VI Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (13 trav. 2019 r.) / za zag. red. Ja. O. Goshovs'kogo, O. V. Lazorko, A. V. Kul'chic'koї, T. V. Fedotovoї. − Luc'k : PP Ivanjuk V. P, 2019. – S. 132–135. − Rezhym dostupu: http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/15982 (data zvernennja: 18.06.2021)

11. Grek O. M. Art-terapija jak zasib roboti z trivozhnimi pidlitkami z nepovnih simej v umovah rekreaciї [Elektronnij resurs] / O. M. Grek // Innovacijni art-terapevtichni tehnologiї: materiali I Vseukr. nauk. internet-konf. – Perejaslav-Hmel'nic'kij. 2019. – S.32–35. – Rezhym dostupu: http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4806 (data zvernennja: 18.06.2021)

12. Shatkovs'ka O. I. Osoblivosti shkil'noї trivozhnosti v pidlitkovomu vici jak social'no-pedagogichna problema / O. I. Shatkovs'ka, Ju. V. Kushnir // Molodij vchenij. – 2017. – #. 11. – S. 835–838.

13. Perlz F. S. Geshtal't-terapija doslovno [Elektronnij resurs] / Fric Perlz // Moskovskij psihoterapevticheskij zhurnal. − 1994. − T.3. − # 3. S.143−164 − Rezhym dostupa: https://psyjournals.ru/files/25685/mpj_1994_n3_ Perls.pdf (data obrashhenija: 20.06.2021).

14. Mikljaeva A. V., Rumjanceva P. V. Shkol'naja trevozhnost': diagnostika, profilaktika, korrekcija / A. V. Mikljaeva, P. V. Rumjanceva. – SPb.: Rech', 2004. – 248 s.

15. Garanina Zh. G. Psihologicheskie osobennosti shkol'noj trevozhnosti podrostkov [Elektronnij resurs] / Zh. G. Garanina, N. S. Rusjajkina // Ogarjov-Online. − 2020. − #11 (148). – Rezhym dostupa: https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-osobennosti-shkolnoy-trevozhnosti-podrostkov (data obrashhenija: 20.06.2021).

16. Prihozhan A. M. Trevozhnost' u detej i podrostkov: psihologicheskaja priroda i dinamika [Elektronnij resurs] / A. M. Prihozhan. – M. : Mosk. psihologo-social'nyj in-t, Voronezh : Izdatel'stvo NPO "MODJeK" 2000. – 304 s. (Serija "B-ka pedagoga-praktika"). − Rezhym dostupa: http://psychlib.ru/mgppu/pri/PRI-001-.HTM#$p1. (data obrashhenija: 15.06.2021).

17. Vozrastno-psihologicheskij podhod v konsul'tirovanii detej i podrostkov: ucheb. posobie [dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij] / [G. V. Burmenskaja, E. I. Zaharova, O. A. Karabanova, N. N. Lebedeva, A. G. Liders].− Izd. 2-e, rasshirennoe. – M. : Mosk. Psihol.-soc. in-t, 2007. − 480 s.

18. Paranicheva T. M. Osobennosti projavlenija trevozhnosti u podrostkov 13-14 let [Elektronnij resurs] / T. M. Paranicheva, L. V. Makarova, E. V. Tjurina, G. N. Luk'janec, G. N. Lezzhova, K. V. Orlov // Novye issledovanija. − 2018. − #2 (55). − S. 88–101. − Rezhym dostupa: https://cyberleninka.ru/ article/n/osobennosti-proyavleniya-trevozhnosti-u-podrostkov-13-14-let (data obrashhenija: 20.06.2021).

Надійшла до редколегії 25.06.21
Рецензовано 07.07.21

N. Bulatevych, PhD (Psychology), Associate Prof.
ORCID ID: 0000-0002-2971-8740;
O. Seleznova, Student
ORCID ID: 0000-0002-4663-4389
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE INFLUENCE OF CHILD-PARENT RELATIONS ON THE PECULIARITIES OF ADOLESCENTS' SCHOOL ANXIETY

The aim of the article was to study the manifestation of school anxiety in adolescents, depending on the characteristics of the child-parent relationship. Theoretical aspects of school anxiety in adolescence are analyzed, its factors and consequences are outlined. It is shown that the central cause of various forms of anxiety in children and adolescents are the peculiarities of the child-parent relationship.

The empirical part of the study involved 109 adolescents aged 12 to 15 years (51 boys and 58 girls). Phillips' "School Anxiety Test" and E. Schaefer's questionnaire ADOR - "Teenagers about Parents" adapted by L. Wasserman, I. Gorkova and E. Romitsyna were used. Descriptive statistics, Kolmogorov-Smirnov criterion, correlation analysis, comparative analysis using Mann-Whitney and Kruskal-Wallis test were used for data processing.

The results of the empirical study demonstrate the gender and age peculiarities of anxiety in adolescence. It was found that among the manifestations of anxiety the greatest severity is the fear of not meeting the requirements of others. Differences between different forms of school anxiety among adolescent girls and boys are described. In particular, girls have significantly higher levels of general anxiety at school, fear of self-expression, fear in the test situation and lower levels of physiological resistance to stress than boys. It is shown that the level of severity of certain forms of school anxiety increases significantly among adolescents aged 14-15 years.

It has been shown that there is a link between different forms of school anxiety and parental attitudes towards adolescents. Among the various dimensions of parenting, boys are most sensitive to hostility on the part of the mother, which is associated with a number of forms of anxiety: fear of self-expression, fear of not meeting the demands of others, reduced physiological stress resistance. While among girls, the manifestation of certain forms of anxiety decreases with increasing manifestation of positive interest from the mother and hostility from the father.

Keywords: child-parent relationship, adolescence, parental attitude, anxiety, gender peculiarities, school anxiety.

Н. Булатевич, канд. психол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-2971-8740
А. Селезнева, студ.
ORCID ID: 0000-0002-4663-4389
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ВЛИЯНИЕ ДЕТСКО-РОДИТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ НА ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ШКОЛЬНОЙ ТРЕВОЖНОСТИ ПОДРОСТКОВ

Исследована школьная тревожность подростков в зависимости от детско-родительских отношений. Показано, что отношения с родителями являются основной причиной тревожности. По результатам эмпирического исследования с использованием "Теста школьной тревожности" Филлипса и опросника Е.Шафера "Подростки о родителях" выявлены половые и возрастные особенности тревожности. Доказано, что существует связь между родительским отношением, в частности враждебностью родителей, и различными формами проявления школьной тревожности подростков.

Ключевые слова: родительское отношение, детско-родительские отношения, подростковый возраст, тревожность, половые особенности, школьная тревожность.

УДК 159.9
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/11

О. Власова, д-р психол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-9894-0038
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
О. Потонська, асп.
ORCID ID: 0000-0002-7608-3776
Приватний вищий навчальний заклад "Університет сучасних знань", Київ, Україна

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ДИТЯЧИХ СТРАХІВ НА ФОРМУВАННЯ СТЕРЕОТИПІВ ДОРОСЛОЇ ЛЮДИНИ

Розглянуто дитячі страхи та прояв їх наслідків у дорослому житті людини, що є важливою темою психології та психіатрії. Проведено теоретичні дослідження, які дали змогу глибше розкрити наслідки формування та функціонування стереотипів у свідомості і поведінці людей. Систематизовано й узагальненено наукові концепції стосовно впливу дитячих страхів на формування стереотипів дорослої людини. Як основні методи дослідження використано аналіз та узагальнення інформації з фахових джерел.

Всебічно розглянуто явище стереотипу з психологічного та психофізологічного поглядів. На основі аналізу та узагальнення дотичних матеріалів представлено психологічне розуміння понять "стереотип" і "страх". З'ясовано, що різні трактування стереотипу відображають різні сторони одного явища: фізіологічний базис, соціальну та психологічну обумовленість, поведінкову і вербальну реалізацію такого психологічного механізму. Визначено детермінанти (зовнішні та внутрішні) прояву стереотипу поведінки людини і розкрито відношення між окремими детермінантами та становленням стереотипів, у тому числі виявлено впливи дитячих страхів на формування стереотипів дорослої людини.

Емпіричне дослідження підтвердило, що особи з вираженими дитячими страхами демонструють достовірно більшу схильність до стереотипності, що проявляється в інтоленрантності до невизначеності (як стосовно міжособистісних стосунків, так і світу взагалі), сприйнятті навколишнього світу та життєвих подій як потенційно небезпечних, стереотипних емоційних реакціях тривоги, схильності до ірраціональних когнітивних установок та хибних переконань (насамперед низької фрустраційної толерантності). Все це є джерелом неадаптивних поведінкових реакцій, що призводить до формування співзалежності, особистісних розладів та психологічного неблагополуччя.

Ключові слова: антиципація, детермінація, інтолеранстність, ригідність, стереотип, страх.

Постановка проблеми. Феномен стереотипності в принципі притаманний будь-якій діяльності людини, тому цей феномен є об'єктом розгляду в дисциплінах різної наукової спрямованості: соціології, політології, культурології, етнографії, різних галузей психології і фізіології, когнітивістики, лінгвістиці тощо. Для дослідження проблеми формування стереотипів поведінки людини під впливом дитячих страхів необхідно окреслити їх узагальнену характеристику та можливу типологію, що базується на аналізі різних наукових джерел.

У сучасній психології предметний інтерес становлять дослідження В. Червоних, С. Воркачева, В. Карасика, М. Нікітіна, І. Стерніна, в яких розмежовано поняття стереотипу і концепту, наведено класифікацію стереотипів (П. Донець та І. Овчиннікова), описано етнічні (С. Сердюк), нейтральні (Л. Гришаєва) та конвекційний (В. Пищальникова) стереотипи, охарактеризовано процес стереотипізації як механізм формування стереотипів людини (В. Агєєв) та виявлено детермінанти такого процесу (Б. Ломов) тощо.

Найважливішими характеристиками стереотипів є їх адаптивний характер та широке різноманіття, завдяки якому вони функціонують у всіх сферах людського життя в різних модифікаціях. Визначаючи характер людини та її поведінку в дорослому житті, стереотип проходять тривалий період формування. На формування стереотипів поведінки дорослої людини впливають різні предиктори. Помітне місце серед них посідають особливості її первинної соціалізації, в тому числі її дитячі страхи – як нормальні, так і патологічні. Науковці, які досліджують проблеми страхів (А. Захарова, Є. Ільїна, Н. Жуковська, Д. Седок, Г. Каплан, Ю. Щербатих, Р. Овчарова, К. Е. Ізард, Е. Меш, Д. Вольф, А. Лахікайнен, І. Краав, Т. Кірманен, Т. Олендік, Х. Ремшмидт, М. Руттер та ін.), з'ясували, що нормальні страхи дитини являють собою реакцію на реальні небезпеки, які дитина оцінює адекватно, не завищуючи й не применшуючи їх наслідки. Патологічними вважаються такі страхи, які ускладнюють розвиток дитини, її спілкування з однолітками, включення в життя соціуму та спричиняють різноманітні психічні відхилення. Реакцією дитини на такі відхилення є неслухняність, зниження успішності в навчанні, розлади у поведінці та спілкуванні з однолітками й батьками. Ще вагомішим стає влив дитячих страхів, коли вони проєктуються на майбутнє, і доросла людина здійснює певні кроки під впливом стереотипів, сформованих на підставі власного досвіду, в якому істотне місце посідали страхи різного значення та рівня інтенсивності.

Мета дослідження – довести, що страхи, які успадкувала доросла особа з періоду дитинства, системно впливають на формування стереотипів активності такої людини і, як наслідок, можуть здійснювати характерні перебудови психіки, які проявляються на рівні функціонування окремих ланок її активності, цілісної поведінки людини або ж в особливостях роботи вищої нервової системи людського організму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування стереотипів має об'єктивні психофізіологічні підстави, пов'язані з особливостями функціонування мозкових структур. Фізіологічний фундамент в розумінні розглянутого феномена був закладений вченням І. Павлова про динамічну стереотипію, А. Ухтомського про домінанту, теорією функціональних систем П. Анохіна, поняттям нервової моделі стимулу Е. Соколова, дослідженнями Н. Бехтеревої та ін.

В основу уявлень фізіологічної школи дослідження стереотипів було покладено здатність мозку людини фіксувати однотипні зміни середовища і відповідно реагувати на ці зміни, а саме: інтегрувати під впливом домінуючого параметра окремі структури, механізми, процеси в комплексну організацію, що діє циклічно і динамічно. Феномен динамічного стереотипу є відображенням провідного принципу роботи мозку – принципу системності, суть якого полягає в тому, що на складні комплексні впливи мозок реагує не як на низку окремих ізольованих подразників, а як на єдину систему.

Стимулом для активізації всього комплексу стереотипів може стати будь-який компонент із групи зовнішніх подразників. Відмінність динамічного стереотипу від умовного і безумовного рефлексу полягає в здатності ланцюга

© Власова О., Потонська О., 2021

нервових слідів від колишнього подразника спрацьовувати під час відсутності зовнішнього стимулу [1, с. 56], при цьому роль стимулу можуть відігравати компоненти сформованої функціональної системи.

Динамічні стереотипи підвищують ефективність роботи нервової системи, оскільки після кожної реакції відбувається автоматична підготовка до подальшої реакції, розвивається здатність до прогнозування результату. Автоматизація повторюваної діяльності формує відповідні матриці пам'яті, що підтримують автоматизми і напівавтоматизми активностей, які набуваються. Однакові завдання мозок виконує за принципом так званих "мічених ліній", тобто "шляхом мінімального використання територій, коли все інше поле призначене для мислення" [2, с. 89].

Важливою характеристикою стереотипу є те, що він починає діяти до "включення" свідомості. У людини без участі фокусованої уваги на "несвідомому рівні" можна виробити тимчасові зв'язки, які фокусуються в довгостроковій пам'яті. Визначальну роль у збереженні тимчасових зв'язків відіграють емоційний стан і мотивація людини [3, с.49].

Стереотип схильний до динаміки у змінних умовах середовища, але в результаті багаторазового функціонування дедалі більше закріплюється і стає незмінним. Динамічні стереотипи можуть формуватися на різних рівнях: метаболічному, гомеостатичному, поведінковому, психічному, соціальному і, відповідно, мовному.

Отже, виходячи з опрацьованих літературних джерел, у межах нашого наукового дослідження щодо розуміння стереотипів визначаємо *стереотип як стійкий образ об'єктивно існуючих явищ у свідомості людини, який дає змогу сприймати навколишню дійсність у зручній для неї формі.*

Щоб визначити специфіку впливів на стереотипність активності особистості можливих чинників та умов, визначимо детермінанти такої поведінки і розкриємо відношення між її окремими чинниками.

Системну детермінованість психічних явищ розглядають у літературі як вияв множинності детермінант психіки, дія яких змінюється у процесі розгортання психічного процесу [4, с. 173]. Необхідним для продуктивного аналізу такої системи є виокремлення системоутворюючого чинника і встановлення характеру відношень між окремими детермінантами.

На думку С. Світич, детермінантами стереотипів поведінки особистості є сукупність умов, чинників, передумов, властивостей, що визначають засоби її формування і реалізації. Детермінанти стереотипів поведінки мають системну будову, яка охоплює зовнішні і внутрішні чинники, загальні та специфічні предиктори [5]. Кожна детермінанта такої поведінки перебуває у певних відносинах одна з одною, а взаємозв'язок їх особливостей у сукупності становлять її загальну структуру.

Існування фундаментального зв'язку між зовнішнім і внутрішнім буттям людського індивіда у всій його неповторності доцільно характеризувати з позиції рівневого та якісного аналізу. Так, на фізіологічному рівні – це зв'язок стимулу і реакції, феноменологічному – інтенційний "Я" і предметного світу (суб'єкта та об'єкта). Життя в його уявленні виявляє себе ніяк інакше, як обмін між внутрішнім світом і навколишньою дійсністю. Вроджені потенції можуть стимулюватися середовищем і набувати під його впливом тієї чи іншої форми або зберігатися в латентному стані аж до повного загасання. Чинники середовища формують буття індивіда і водночас зазнають впливу з його боку [6, с. 97].

Для людського індивіда зовнішнє і внутрішнє не відокремлені, вони настільки переплетені, що навіть коли, здавалося б, очевидний зовнішній вплив, неможливо стверджувати, що він не визначений чим-небудь внутрішнім. Така обумовленість стереотипу поведінки проявляється, наприклад, у співвідношенні "зовнішнього" –"внутрішнього", що складається з реакцій інших осіб на фізичний образ людини та її уявлення щодо власного фізичного "Я" [7, с. 375].

Внутрішні детермінанти формування стереотипів поведінки людини є не лише її біологічними основами. Це також результати змін, що відбуваються в людині у процесах її соціалізації, завдяки яким певна соціальна інформація набуває особистого сенсу і, таким чином, стає "частиною" особистості як внутрішній компонент психіки, елемент її соціального досвіду [4, с. 33].

Зовнішніми детермінантами слід вважати соціальну інформацію у вигляді еталонів цінностей, норм, властивостей особистості тощо, що транслюється інститутами та агентами соціалізації в життєвий простір людини. Набуваючи суб'єктивного значення, такі зовнішні соціальні змісти перестають бути локалізованими поза особистістю, а навпаки – стають суб'єктивованими і починають відігравати істотну роль в організації її життєвої активності, в тому числі і формуванні стереотипів [4].

Причина та наслідок у стереотипі поведінки людини можуть бути розділені в часі. Ефект їх впливу виникає не відразу, а через деякий проміжок часу. Водночас не завжди поведінковий ефект є безпосереднім наслідком певної одиничної події; зазвичай він є наслідком багатьох подій, які розгортаються в просторі і часі [6, с. 100]. Істотним компонентом організації будь-якої діяльності, акту поведінки є *антиципація* (передбачення перебігу подій). Людина вибудовує власну поведінку з урахуванням не лише минулого, а й очікуваного майбутнього.

Значною мірою стереотипи поведінки особистості детерміновано *світоглядними і ціннісно-нормативними чинниками*. У ціннісно-нормативних інстанціях представлені найпоширеніші соціальні норми, "вимоги". Для виконання соціальної вимоги (закладеної в соціальній нормі) індивідуальні психічні особливості людини взаємодіють таким чином, щоб забезпечити поведінку на вищому психічному рівні, що відповідає цій вимозі (нормі) [8, с. 139].

Базова соціальна установка дитини з'являється в її емоційній реакції на образ матері, яка згодом виявляється в інших соціальних контактах [9, с.42].

П. Сорокін вважав, що страх впливає, а іноді і реально визначає ту чи іншу стратегію та стереотипи поведінки особи. Людина відчуває страх, однак нічого із собою вдіяти не може, оскільки тривога–страх дезорганізуюче впливає на людське мислення. Водночас вона намагається уникати таких (страшних) ситуацій у майбутньому, щоб мінімізувати дискомфортні переживання [10]. Отже, страх є одночасно активним і пасивним чинником організації поведінки людей.

Зокрема, індивіди з дитячою фобічною симптоматикою демонструють виражену схильність до уникнення ситуацій, що викликають тривожність і страх [1, с. 50]. А, наприклад, у людини із застарілими дитячими соціофобіями ця схильність поєднується з надзначущістю будь-якої потреби, яка реалізується лише в соціальних взаємодіях (визнання, афіляції, належності), одночасно із цим присутній ригідний емоційно-когнітивний образ цих ситуацій із суб'єктивною впевненістю в неминучості невдачі, відторгнення з боку оточуючих і переживання почуття сорому [6, с. 108]. Це спонукає таку людину із соціальною фобією "створювати" патологічні фіксовані

стереотипи та форми поведінки, які є засобом захисту від інтенсивного переживання тривоги і страху [11, с. 134].

Г. Олпорт вважав, що дитячі страхи та фобії формують "стереотипну" особистість як результат "викривлення" її "Его". Така людина у всьому вбачає загрозу та відчуває невпевненість і страх, намагається подолати ці небезпечні стани та формує стереотипний погляд на інших людей, проєктуючи на них страхи та невпевненість. Крім переоцінювання, як зазначає цей психолог, "стереотипні" особистості схильні "витискувати" страхи та відчуття небезпеки таким чином, щоб мати можливість уникати зустрічі з власними тривогами [12, с. 26].

Згідно із А. Захаровим, джерелом страху у дітей є впливи несприятливого соціального середовища, поява травмуючого досвіду від оточуючих та їх мимовільне навчання відповідному типу емоційних реакцій. Власне кажучи, це слугує основою для появи стереотипів поведінки в ситуаціях страху, що виникатимуть і в дорослому житті таких дітей [13].

Усе це дає підстави розглядати умовно-рефлекторну мотивацію страху, оскільки в ньому закодована емоційно перероблена інформація про можливість небезпеки. Саму емоцію "страху" в дитячому віці А. Захаров вважав основною рушійною силою *невротичного розвитку особистості*. Занепокоєння, яке відчувається жінкою під час вагітності, є першим "досвідом" занепокоєння у дитини, яке, у свою чергу, викликає відповідну рухову реакцію плоду [13, с. 156].

Отже, страх – це сильна емоція, що справляє помітний дезорганізуючий вплив на перцептивно-когнітивні процеси і поведінку людського індивіда [13]. Страх – це також своєрідний засіб пізнання людиною навколишньої дійсності, що приводить до більш критичного і вибіркового ставлення до неї. У разі досягнення сили афекту (страх панічний, жах) він здатний нав'язати людині такі стереотипи поведінки, як втеча, заціпеніння, фізична агресія.

В. Гур'єва виділяє невроз страху, який розвинувся з гострої афективно-шокової реакції людини і виник поступово під впливом травмуючої ситуації. Вона також наголошує на тому, що на формування стереотипів поведінки дорослої людини справляють вплив різні види дитячих страхів. Так, перший напад некерованого страху у дитини збуджується самонавіюванням її самої. Потім, уже на підставі пережитого епізоду страху, вона вибудовує і узагальнює стереотипи взаємовідносин зі світом [14].

В іншому варіанті людина, що пережила ще в дитинстві перший епізод страху і неприємні відчуття в тілі, починає з великою увагою і тривогою прислухатися до реакцій свого тіла, помічаючи і констатуючи, що деякі ситуації викликають сильніші емоції і негативний соматичний стан. І вона також діє за таким стереотипом поведінки, як уникнення і втеча від ситуації. Людина намагається взяти під контроль свої фізіологічні реакції, ні в якому разі не проявити їх назовні. В результаті напруження тільки наростає, і фізіологічні симптоми загострюються.

Отже, коли людина напрацьовує послідовність стереотипних дій, які дають їй змогу знижувати панічні переживання, вона тим самим закріплює тенденцію до їх повторення. Те, що спочатку здавалося свідомою схемою уникнення переживання страху, фіксується і стабілізується, стаючи спонтанною і неконтрольованою стереотипною реакцією, що не піддається логічному управлінню.

З огляду на викладене вважаємо за потрібне зазначити, що стереотипи людини починають діяти ще до того, як до самоконтролю її поведінки долучаються чітка усвідомленість та розвинені пізнавальні процеси. Це накладає специфічний відбиток на інформацію, яка сприймається органами чуття людини. В цей час певні стимули, особливо ті, які дісталися дорослій людині "у спадок" від дитинства, активізують відповідну частину системи її стереотипів. У такий спосіб безпосереднє враження й певне оцінювання, яке склалася раніше, з'являються у свідомості людини одночасно .

Теоретичний аналіз психологічної літератури, здійснений у рамках цієї наукової статті, показує, що стереотипи поведінки дорослої людини формуються під впливом її дитячих страхів. Такий висновок підтверджують і дані нашого емпіричного дослідження дитячих страхів як чинника стереотипізації поведінки людини в дорослому віці, яке було проведене навесні 2020 р. У дослідженні взяли участь 130 осіб віком від 21 до 49 років (середній вік 32,3±5,78), серед яких 71 жінка та 59 чоловіків. У дослідженні наведені численні та переконливі докази того, що кількість та сила дитячих страхів безпосередньо пов'язані зі стереотипізацією сприймання, емоцій, мислення та поведінки особистості. Це проявляється, зокрема, в актуальній психічній *ригідності* – нездатності в разі об'єктивної необхідності змінити думку, ставлення, установку, мотив чи модус переживання. *Інтолерантність до невизначеності* зумовлює прагнення до ясності, контролю і впорядкованості як у загальному ставленні до світу, так і в міжособистісних стосунках; дихотомічний поділ "правильних і неправильних" вчинків, думок і цінностей; неготовність та неможливість самостійно виходити за рамки встановлених обмежень [15].

Особи з вираженими фобічними реакціями стереотипно інтерпретують навколишнє середовище, поточні життєві події як джерело загрози або дискомфорту. Вони негативно ставляться до нових, складних або неоднозначних ситуацій, зустріч з якими викликає у них *сильні тривожні реакції*, які не ефективно активізують людину, а навпаки, вводять її в пасивно-депресивний або ворожо-агресивний стан. Стереотипи у когнітивній сфері проявляються в наявності стійких *ірраціональних та дисфункціональних переконань* щодо власної незахищеності, надмірної вразливості до фрустрацій, потребі в зовнішній підтримці і водночас неможливості довіряти іншим людям та світу взагалі [15].

Висновки. Отже, особи з вираженими дитячими страхами демонструють достовірно більшу схильність до стереотипності, що проявляється в інтоленрантності до невизначеності (як стосовно міжособистісних стосунків, так і світу взагалі), сприйнятті навколишнього світу та життєвих подій як потенційно небезпечних, стереотипних емоційних реакціях тривоги, схильності до ірраціональних когнітивних установок та хибних переконань (насамперед низькою фрустраційною толерантністю). Все це є джерелом неадаптивних поведінкових реакцій, що призводить до формування співзалежності, особистісних розладів та психологічного неблагополуччя.

Важливо також зауважити, що реакції страху є нормальною ознакою емоційного життя людини, їх присутність у дитинстві (в межах вікових нормативів) не має викликати стурбованості. Негативний вплив на формування особистості справляють страхи, що мають нав'язливий, необґрунтований та неадекватний характер. Вираженість загострених страхів та фобічної тривожності у дорослих є свідченням серйозної травматизації таких осіб, що супроводжується порушенням їх міжособистісних стосунків та патопсихологічною симптоматикою і передбачає професійну психотерапевничну допомогу.

Перспективи дослідження. Вивчення тривалості, гостроти, контрольованості та ірраціональності дитячих страхів може розкрити джерела багатьох проблем, що супроводжують людину в дорослому житті.

Список використаних джерел

1. Семашко Т. Ф. Зміна акцентів щодо розуміння стереотипу як феномена соціальної практики / Т. Ф. Семашко // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Серія. : Філологія, педагогіка, психологія. – К. : [б. в.]. – 2015. – Вип. 30. – С. 138–144.
2. Бехтерева Н. П. Магия мозга и лабиринты жизни / Н. П. Бехтерева. – М. ; Тверь: АСТ; СПб: Сова, 2007. – 384 с.
3. Костандов Э. А. Роль бессознательного в процедуре принятии решения / Э. А. Костандов // Интуиция. Логика. Творчество. – М. : Наука, 1987. – С. 64–77.
4. Ломов Б. Ф. Вопросы общей, педагогической и инженерной психологии / Б.Ф. Ломов. – М. : Педагогика, 1991. – 296 с.
5. Світич С. Проблеми вивчення стереотипів і стереотипізації: теоретико-методологічні підходи / С. Світич // Наукові записки. ІпіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К. : [б. в.], 2018. – Вип. 1(63). – С. 310–324.
6. Мартинюк І. А. Патопсихологі я : навч. посіб. / І. А. Мартинюк. –. К. : Центр учб. л-ри, 2008. – 208 с.
7. Судаков К. В. Динамические стереотипы, или информационные отпечатки действительности / К. В. Судаков. – М. : ПЕР СЭ, 2002.
8. Речкин Н. С. Стереотипы и процессы стереотипизации в социальных системах (на примере систем школьного образования) : автореф. дис. на соискание ученой. степени д-ра филос. наук : спец. 09.00.08 "Эстетика" / Н .С. Речкин; Ростов. гос. ун-т. – Ростов н/ Д., 2006. – 51 с.
9. Власова О. І. Психологічні особливості матері як чинник формування якості прихильності дитини / О. І. Власова , Л. В. Жихарева // Вісник Нац. ун-ту оборони України. – 2015. – Вип. 2(45). – С. 41–46.
10. Сорокин Ю. А. Стереотип, штамп, клише : к проблеме определения понятий / Ю. А. Сорокин // Общение: теоретические и прагматические проблемы. – М. ,1998. – С. 133–138.
11. Бобро Л. В. Характеристика уявлень дітей старшого дошкільного віку про уміння долати страх / Л. В. Бобро // Молодий вчений. – 2018. – № 1(2). – С. 770–773.
12. Allport G. W. The open system in personality theory // The Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1960. – Vol 61(3).– No V. – P. 301–310.
13. Захаров А. И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка : книга для воспитателей дет. сада / А .И. Захаров. – М. : Просвещение, 1986. – 128 с.
14. Гурьева В. А. Психогенные расстройства у детей и подростков / В. А. Гурьева . – М. : КРОН-ПРЕСС, 1996. – 208 с.
15. Потонська О. І. Вплив дитячих страхів на толерантність дорослої людини / О .І. Потонська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Психологія. – 2020. – № 1. – С. 52–56.

References

1. Semashko T. F. Zmina akcentiv shhodo rozuminnya stereotypu yak fenomena social'noyi praktyky / T.F. Semashko // Naukovyj visnyk kafedry YuNESKO Kyyivs'koho nacional'noho linhvistychnoho universytetu. Seriya : Filolohiya, pedahohika, psyxolohiya. – K.: [b. v.], 2015. – Vyp. 30. – S. 138–144.
2. Behtereva N. P. Magija mozga i labirinty zhizni / N.P. Behtereva. – M. : Tver': AST; SPb. : Sova, 2007. – 384 s.
3. Kostandov Je. A. Rol' bessoznatel'nogo v procedure prinjatii reshenija / Je. A. Kostandov // Intuicija. Logika. Tvorchestvo. – M. : Nauka. – 1987. – S. 64–77.
4. Lomov B. F. Voprosy obshhej, pedagogicheskoj i inzhenernoj psihologii / B. F. Lomov. – M. : Pedagogika, 1991. – 296 s.
5. Svitych S. Problemy vyvchennya stereotypiv i stereotypizacii: teoretyko-metodolohichni pidxody / S. Svitych // Naukovi zapysky. IpiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukraïny. – K.: [b. v.]. – 2018.– Vyp. 1(63). – S. 310–324.
6. Martynyuk I. A. Patopsyxolohiya. Navchal"nyj posibnyk. / I. A. Martynyuk. – K. : Centr uchb. l-ry, 2008. – 208 s.
7. Sudakov K. V. Dinamicheskie stereotipy, ili informacionnye otpechatki dejstvitel'nosti / K. V. Sudakov. – M. : PER SJe, 2002.
8. Rechkin N. S. Stereotipy i processy stereotipizacii v social'nyh sistemah (na primere sistem shkol'nogo obrazovanija) : avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni d-ra filosof. nauk : spec. 09.00.08 "Jestetika" / N. S. Rechkin. Rostov. gos. un-t. – Rostov n/ D., 2006. – 51 s.
9. Vlasova O. I. Psyxolohichni osoblyvosti materi yak chynnyk formuvannya yakosti pryxyl'nosti dytyny / O. I. Vlasova, L .V. Zhyxareva // Visnyk Nacional'noho universytetu oborony Ukrayiny. – 2015. – Vyp. 2(45). – S. 41–46.
10. Sorokin Ju. A. Stereotip, shtamp, klishe : k probleme opredelenija ponjatij / Ju. A. Sorokin // Obshhenie: teoreticheskie i pragmaticheskie problemy. – M., 1998. – S. 133–138.
11. Bobro L. V. Xarakterystyka uyavlen" ditej starshoho doshkil"noho viku pro uminnya dolaty strax / L. V. Bobro // Molodyj vchenyj. – 2018. – № 1(2). – S. 770–773.
12. Allport G. W. The open system in personality theory / G. W. Allport // The Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1960. – Vol 61(3). – № V. – P. 301–310.
13. Zaharov A. I. Kak predupredit' otklonenija v povedenii rebenka : kniga dlja vospitatelej det. sada / A I. Zaharov. – M. : Prosveshhenie, 1986. – 128 s.
14. Gur'eva V. A. Psihogennye rasstrojstva u detej i podrostkov / V.A. Gur'eva . – M. : KRON-PRESS, 1996. – 208 s.
15. Potons"ka O. I. Vplyv dytyachyx straxiv na tolerantnist" dorosloyi lyudyny / O. I. Potons"ka // Visnyk Kyivs"koho nacional"noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya Psyxolohiya. – 2020. – № 1. – S. 52–56.

Надійшла до редколегії 03.09.21
Рецензовано 26.09.21

O. Vlasova, Dr. Sci. (Psychology), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-9894-0038
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
O. Potonska, PhD Student
ORCID ID: 0000-0002-7608-3776
University of Modern Knowledge, Kyiv, Ukraine

ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF CHILDHOOD FEARS ON THE FORMATION OF ADULT STEREOTYPES

The childhood fears and demonstration of their consequences in adult life is an important topic of psychology and psychiatry. The analysis of theoretical studies, allows to reveal more deeply consequences of formation and functioning of stereotypes in consciousness and behavior of people.

The phenomenon of stereotype from a psychological and psychophysiological point of view is considered in the article. The psychological understanding of the concepts of stereotype and fear is provided on the basis of the analysis and generalization of related materials. The different interpretations of the stereotype have been found to reflect the different aspects of the same phenomenon: physiological basis, social and psychological conditioning, behavioral and verbal realization. The determinants (external and internal) of the appearance of the stereotype of person's behavior have been determined and the relations between the individual determinants have been revealed. In particular, the influence of childhood fears on the formation of adult stereotypes was revealed.

The main goal is to systematize and generalize the scientific concepts regarding the influence of childhood fears on the formation of adult stereotypes. The main research methods: Analysis and synthesis of information on professional sources.

The problem statement. The one of the most important characteristics of stereotypes is their diversity, which makes them function in all spheres of society in different modifications. It is first necessary to develop its generalized, detailed methodological typology based on various scientific classifications in order to study the problem of the formation of stereotypes of human behaviour under the influence of childhood fears.

The various fears, both normal and pathological, influence the adult behaviour. The normal fears of a child are always reactions to real dangers, the consequences of which the child assesses adequately, without overstating or minimizing the consequences. The pathological fears are considered to hinder the development of children, their communication with their peers and their social inclusion, and cause various mental disorders.

The reaction of the child to such abnormalities is disobedience, reduced academic performance, behavioural disorders and communication with peers and parents. The greater influence of childhood fears when they are laid down for the future, when adults take certain steps under the influence of stereotypes created by their own experience, in which the fears of different levels of intensity and importance were significant.

The stereotypes that define the character of the person and his behavior in adulthood go through a long period of formation. The stereotype takes effect even before the mind, the intelligence, puts a specific imprint on the data that the human senses perceive even before the data reaches the mind. At the same time, certain stimuli, especially those inherited by an adult from his or her childhood, activate a certain part of the stereotype system. Thus, the direct impression and a certain evaluation, which has been formed earlier, appear in consciousness simultaneously.

The fears inherited by the adult from the period of childhood can carry out a number of characteristic reconstructions in consciousness, which are reflected in individual links of the system, in the entire system or, finally, in the entire above nervous activity.

Keywords: anticision, determinants, intolerance, rigidity, stereotype, fear.

Е. Власова, д-р психол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-9894-0038
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина
О. Потонская, асп.
ORCID ID: 0000-0002-7608-3776
Университет современных знаний, Киев, Украина

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ДЕТСКИХ СТРАХОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ СТЕРЕОТИПОВ ВЗРОСЛОГО ЧЕЛОВЕКА

Рассмотрены детские страхи и проявление их последствий во взрослой жизни человека, что является важной темой психологии и психиатрии. Проведены теоретические исследования, которые дали возможность глубже раскрыть последствия формирования и функционирования стереотипов в сознании и поведении людей.

Систематизированы и обобщены научные концепции относительно влияния детских страхов на формирование стереотипов взрослого человека. Как основные методы исследования использованы анализ и обобщение информации, взятой из специализированных источников.

Всесторонне рассмотрено явление стереотипа с психологической и психофизиологической точек зрения. На основе анализа и обобщения научных материалов представлено психологическое понимание понятий "стереотип" и "страх". Установлено, что различные трактовки стереотипа отражают разные стороны одного явления: физиологический базис, социальную и психологическую обусловленность, поведенческую и вербальную реализацию такого психологического механизма. Определены детерминанты (внешние и внутренние) проявления стереотипа поведения человека и раскрыты отношения между отдельными детерминантами и становлением стереотипов, а также выявлено влияния детских страхов на формирование стереотипов взрослого человека. Эмпирическое исследование подтвердило, что лица с выраженными детскими страхами демонстрируют большую склонность к стереотипности, которая проявляется в интоленрантности к неопределённости (как относительно межличностных отношений, так и мира вообще), восприятии окружающего мира и жизненных событий как потенциально опасных, склонности к иррациональным когнитивным установкам и ложным убеждениям (в первую очередь низкой фрустрационной толерантности). Все это является источником неадаптивных поведенческих реакций, что приводит к формированию созависимости, личностных расстройств и психологического неблагополучия.

Ключевые слова: антиципация, детерминация, интолерантность, ригидность, стереотип, страх.

УДК 159.923
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/12

О. Чуйко, д-р психол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0001-7088-0961
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДИТИНИ: ВІД МЕТОДОЛОГІЇ ОЦІНЮВАННЯ ДО ПРИКЛАДНИХ ПРАКТИК

Здійснено теоретичний аналіз сучасних досліджень феномену психологічного благополуччя людини, який дав змогу виокремити сутність та особливості дитячого психологічного благополуччя. Показано, що існують різні підходи до його оцінювання (аналіз окремих детермінант благополуччя і контекстний аналіз), які є відображенням еволюції підходів до вивчення феномену щастя та благополуччя людини в історичному та науковому контекстах. Доведено, що аналіз середовища (теорія екосистем) психологічного благополуччя дитини є одним із перспективних напрямів дослідження та затребуваною прикладною практикою.

Ключові слова: психологічне благополуччя дитини, психологічне здоров'я, психічне здоров'я дитини, теорія екосистем, шкільні програми середовища благополуччя.

Постановка проблеми. Проблема психологічного благополуччя є одним із сучасних трендів у дослідженнях у галузі психологічних і соціальних наук. Інтерес до вивчення цього феномену зумовлений необхідністю фіксації того стану людського буття, який, попри матеріальні/ фінансові/ політичні/ соціальні переваги або обмеження, дає змогу людині відчувати себе щасливою, віднаходити для себе сенси, не зосереджуючи увагу лише на завданнях виживання і пристосування. Вочевидь, низка криз останніх 10–20 років, яку економісти зіставляють з Великою депресією 30-х рр. XX ст. (називаючи її терміном "Велика рецесія"), актуалізували проблему віднаходження внутрішніх ресурсів людини, шляхів збереження здорової (у широком розумінні) особистості, де дефініції "щастя", "суб'єктивне благополуччя", "якість життя", "позитивний стиль життя", "самоактуалізована особистість", "потік" тощо постають як основоположні сенсоутворювальні стрижні. Сам термін "psychological well-being"(від англ. психологічне благополуччя) трактують як душевний комфорт, узгодженість психічних процесів і функцій, відчуття цілісності, внутрішньої рівноваги. Водночас психологічне благополуччя зазвичай розглядають у контексті життєвого шляху дорослої людини, оскільки (дотримуючись арістотелівського розуміння щастя) це не лише емоційний стан переживання задоволення, а й категорія етична, за якої його досягнення "є єдиним і основним зобов'язанням" людини, і психологічна, яка потребує вольових зусиль у подоланні внутрішніх і зовнішніх обставин на шляху до щастя [1].

Відома американська дослідниця психологічного благополуччя Керел Ріфф зауважила, що "психологічне благополуччя – це не емоційне переживання, а об'єктивна оснащеність необхідними психологічними особливостями, які дають змогу особистості функціонувати з усіх поглядів успішніше, ніж у разі їх відсутності" [2]. Її всесвітньо відома шкала виміру (Ryff Scales of Psychological Well-Being, RPWB) містить шість складових психологічного благополуччя: наявність цілі у житті, позитивні стосунки з іншими, особистісне зростання, управління оточенням, самоприйняття і автономія. Звичайно, що ці атрибутивні якості є "надбанням", "оснащенням" дорослої людини і результатом її самореалізації в конкретних життєвих умовах і обставинах. Чи може дитина бути психологічно благополучною в тому сенсі, як це трактує "доросла психологія", чи пошук має відбуватися в напрямі створення середовища психологічного благополуччя дитини як умови її душевного комфорту у дорослому віці? Ця проблема є малодослідженою в Україні, а тому потребує додаткових розвідок та аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одне із останніх досліджень, проведених американськими дослідниками (A. Gassman-Pines, E. O. Ananat, J. Fitz-Henley, 2020), стосувалося вивчення стану психологічного благополуччя батьків і дітей в умовах COVID-19. Було з'ясовано, що відмова маленьких дітей від співпраці з батьками є показником психологічного благополуччя дітей в умовах стресогенних подій. Звідси випливає порада батькам: максимально зосереджувати увагу на розумінні своїх дітей та співпереживанні з ними [3]. Італійські дослідники (M. Cusinato, S. Iannattone, A. Spoto, M. Poli, C. Moretti, M. Gatta, M. Miscioscia, 2020), досліджуючи благополуччя батьків і дітей в умовах пандемії, доводять, що заходи щодо обмеження свободи дітей та зміни в розпорядку дня негативно впливають на психологічний стан батьків, який є ризикованим для благополуччя їхніх дітей. Зокрема, в дослідженні виявлені фактори ризику психологічних порушень: стрес батьків, дещо нижчий рівень опірності дітей, зміни умов праці, а також психологічні, фізичні чи генетичні проблеми батьків [4]. Аналіз досліджень психологічного благополуччя дітей в українському дослідницькому полі показує, що найчастіше воно є предметом вивчення у поєднанні з батьківським благополуччям (Н. Ф. Портницька, М. В. Соложенцева, І. М. Тичина 2019) [5], або ж у дітей старшого підліткового чи юнацького (студентського) віку (О. І. Власова, А. С. Гуленко, 2014; О. В. Гуляєва, 2018) [6; 7]. Тема благополуччя дитини в дошкільному та молодшому шкільному віці частіше розглядається крізь призму емоційного благополуччя, під яким розуміється стан емоційного комфорту, завдяки якому у дитини формується почуття довіри до світу, її пізнавальне та активне ставлення (О. О. Вовчик-Блакитна, 2010; Т. В. Водолазська, 2010) [8; 9]. Аналіз літератури показує, що виокремлення конструкту "психологічне благополуччя дитини" є складним дослідницьким завданням і потребує додаткових пошуків.

Мета статті – аналіз існуючих підходів щодо трактування поняття "психологічне благополуччя дитини" та виявлення перспективних напрямів дослідження цього феномену.

Для реалізації мети дослідження використовувалися методи логічного, структурного і рефлексивного аналізу для з'ясування основних наукових підходів і принципів побудов та виміру конструкту "психологічне благополуччя дитини". Передбачається, що він має відмінні ознаки, індикатори вияву і головне – фактори, що його формують.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Звернення до теми психологічного благополуччя дитини має свою історію і тісно пов'язане із еволюцією поглядів на дитинство як особливий/специфічний віковий етап життєвого шляху людини. Відомо, що Арістотель вважав, що діти ніколи не можуть досягти

© Чуйко О., 2021

успіху евдемонії, тобто щастя, оскільки воно досягається завдяки певному способу життя, є результатом практикування і навчання, дотримання етики чеснот. Він вважав, що "…дитина не є щасливою оскільки через вік вона ще не здатна до таких вчинків" [10, с.69]. Також відомо, що дитинство як окремий етап онтогенезу отримав свою "легітимізацію" лише наприкінці XIX ст., поштовхом до чого слугувала робота німецького вченого В.Прейєра "Душа дитини" (1882), яка фактично стала початком відліку систематичних досліджень психології дитини. Тоді ж завдяки психоаналізу формується ідея, що в кожного із нас є своя "внутрішня дитина", транзактний аналіз виокремлює його як важливу частину психотерапії, а вже на початку XX ст. дитина стає головним об'єктом вивчення в цілій низці наук про дитинство: психології дитинства, соціології дитинства, педагогіці, педології, педіатрії та ін.

Перші дослідження "дитячого благополуччя" проводяться у США в 50-х роках минулого століття, що виникли як рух "соціального показника", який подавався у звітах про стан дитини у США. Інтерес також підтримувався загальним прогресом концепції дітей, яка еволюціонувала в психології розвитку, а також завдяки оформленню правової концепції дитини та прийняттю Декларації прав дитини (1959). У 1975 р. і в США було розроблено "Індекс дитячого благополуччя" (The US Child well-being Index) [11]. У результаті багатолітніх досліджень якості життя і благополуччя дітей та підлітків, було виділено 28 індикаторів, які об'єднуються у сім доменів: 1) матеріальне благополуччя сім'ї; 2) здоров'я; 3) соціальні (сімейні) стосунки; 4) безпека і ризикована поведінка (куріння, вживання алкоголю та інших психоактивних речовин); 5) академічна успішність; 6) соціальне життя (виховання в дитячому садку, навчання в освітніх закладах); 7) емоційне і духовне благополуччя [12].

Аналізуючи сучасні дослідження психологічного благополуччя дитини, С.В. Логінова (2017) стверджує, що найчастіше дослідники виділяють як його основний компонент *психологічне здоров'я*, "оскільки саме воно є необхідною умовою повноцінного функціонування і розвитку особистості" [12, с.285], а відповідно компонентами психологічного здоров'я є гармонія в емоційній і поведінковій сферах дитини, увага дорослих до її внутрішнього світу, її захоплень та інтересів, адаптованість дитини у суспільстві, збалансованість внутрішніх і зовнішніх особливостей розвитку дитини, успішність у різних видах діяльності, адекватна соціальна поведінка. Водночас поняття "психічне здоров'я" і "психологічне здоров'я" розрізняються за змістом, оскільки перше стосується розвитку психічних процесів і механізмів, а друге – позитивного функціонування особистості в цілому.

У зв'язку із цим прикметно, що і в українському законодавстві вищезазначені дефініції вживаються все частіше. Психічне здоров'я (за визначенням) перестає бути "предметом інтересу" лише психіатрії, яка досліджує виключно порушення психічних станів і патологій у психічній діяльності індивіда. Схвалена у 2017 р. Кабінетом Міністрів України Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року розпочинається у тексті такими словами: *За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ),* ***психічне здоров'я - це стан благополуччя****, при якому кожна людина може реалізувати свій власний потенціал, впоратися із життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти.*

На нашу думку, прогресивним є і внесення дефініції "охорона психічного здоров'я" до нової редакції Положення про психологічну службу у системі освіти України (2019), де вона декларується як одна із цілей діяльності психологічної служби. У новій редакції Закону України "Про охорону дитинства" у ст.9 і 20 теж знаходимо терміни "соціальне, духовне та моральне благополуччя", що постає як мета.

Повертаючись до теми дослідницьких пошуків з розробки конструкту психологічного благополуччя дитини, варто згадати про модель, запропоновану дослідницею А. М. Прихожан. Водночас вона стосується підліткового віку і включає вісім компонентів: суверенність; самоприйняття; готовність до саморозвитку; позитивні уявлення про своє минуле, сучасне і майбутнє; компетентність, прийняття інших, стосунки з ровесниками протилежної статі; задоволеність актуальним етапом життя; характеристики Я-концепції [13]. Зрозуміло, що завдяки віковим особливостям розвитку самосвідомості підлітка, когнітивних функцій тощо названі компоненти можуть бути предметом аналізу і саморефлексії для самого підлітка, а значить, отримати "картину підліткового благополуччя" видається цілком можливим. До речі, дослідниця пропонує і методики, які дадуть змогу виміряти зазначені компоненти [13].

Натомість виміряти психологічне благополуччя молодшої дитини доволі складно, оскільки "звіт про якість життя може бути зумовленим кількома факторами, серед яких обмежені когнітивні можливості та життєвий досвід дитини" [14]. Часто ці вимірювання зводяться до того, що батьки оцінюють благополуччя дитини, але їх оцінювання не є релевантними, оскільки кожен із агентів сприймає реальність суб'єктивно і частіше батьки оцінюють самопочуття та якість життя своєї дитини набагато краще за самих дітей. Застереженням є те, що благополуччя дитини не можна плутати з думкою дорослих про благополуччя дітей.

Ураховуючи це, дослідниця І.П. Сопрун пропонує розглядати стосунки батьків і дітей молодшого шкільного віку як головні фактори впливу на психологічне благополуччя останніх. Основними параметрами стосунків вважають такі: 1) батьківський контроль, 2) батьківські вимоги; 3) способи спілкування з дитиною в процесі виховних впливів; 4) емоційна підтримка [15].

Узагальнюючи емпіричні дослідження в цій царині, С. В. Логінова пропонує вивчати психологічне благополуччя дитини дошкільного віку в чотириплощинному вимірі за допомогою оцінювання: 1) вираженості просоціальної поведінки як показника соціальної компетентності дитини; 2) рівня проблем інтернального спектра як показника ступеня емоційного благополуччя дитини; 3) рівня проблем екстернального спектра як показника ступеня поведінкового благополуччя дитини; 4) впливу проблем на функціонування в основних сферах життя (дружні стосунки, навчання і заняття у вільний час, домашнє життя, суб'єктивні страждання і тягар для сім'ї) [12].

Продовжуючи історичну генезу, варто зауважити, що найбільш яскравого вираження концепція благополуччя отримала в досить новому напрямі психології – позитивній психології. Перший довідник з позитивної психології [16] з'явився у 2002 р., у якому були визначені кілька загальних тем у позитивній психології, такі як виявлення людських сил, сприяння добробуту, стійкості, просоціальній поведінці та якості життя. У цій перспективі розглядалися стратегії та методи підвищення благополуччя: освітні, реляційні, соціальні та політичні втручання, а не клінічне лікування. Були визначені три шляхи, які дають змогу досягти стану благополуччя: 1) приємне життя або насолода від життя (стосунки, хобі, інтереси та розваги); 2) життя потоку, занурення, поглинання, які відчувають люди, коли оптимально здійснюють свою основну діяльність; 3) осмислене життя, або "життя належності", коли люди отримують позитивне почуття добробуту, належності, значимості від того, що вони є частиною

чогось і прагнуть досягати ще більш постійного, ніж є самі (наприклад природа, соціальні групи, організації, рухи, традиції, системи вірувань). Цікаво, що одним із найбільш очевидних шляхів для дітей є гра, а позитивна психологія прагне зберегти це захоплення рухом, активністю, яке притаманне грі в міру дорослішання дітей.

Дитяче благополуччя у позитивній психологічній перспективі передбачає розуміння позитивного розвитку, що є результатом конструктивної та продуктивної соціалізації і процесу індивідуалізації. Завдяки соціалізації дитина інтегрується в суспільство, отримує можливість установлювати та підтримувати стосунки з іншими, стати рівноправним членом суспільства в цілому, регулювати свою поведінку відповідно до норм суспільства. Водночас індивідуалізація вимагає відмежування себе від інших шляхом формування особистої ідентичності, розвитку відчуття себе і пошуку особливого місця в соціальній мережі стосунків.

Існує діалектична взаємодія між потребами дитини в підтримці стосунків з іншими та побудові окремого "Я". Благополуччя дитини можна розглядати як продукт позитивного досвіду під час соціалізації та індивідуалізації.

Важливими індикаторами психологічного благополуччя можуть бути три показники:

- компетентність дитини;
- автономність;
- спорідненість (або соціальне прийняття).

Коли діти почуваються компетентними, автономними та соціально прийнятими, вони частіше розвивають навички саморегуляції та мають внутрішню мотивацію до позитивної поведінки, що, у свою чергу, може викликати почуття задоволення та благополуччя [16].

Звідси випливає ще один з підходів, який є важливим для розуміння розвитку психологічного благополуччя дитини. Йдеться про середовище, яке надає можливості для відчуття задоволеності життям і те, яким чином воно впливає на набуття позитивного досвіду дитиною.

І в цьому разі аналіз психологічного благополуччя дитини можна розглядати в принципово іншій площині – не через аналіз окремих детермінант благополуччя (здоров'я, матеріальних статків родини тощо), а здійснюючи контекстний аналіз – наприклад за теорією екосистем Бронфенбреннера (1979), яка спирається на чотири різних рівні мікро-, мезо-, екзо- та макросистеми [17].

Відповідно, аналізуючи мікрорівень, мають на увазі особливості сімейної системи як детермінанти психологічного благополуччя дитини. Прикладами можуть бути дослідження впливу деструктивних сімей [18], девіаційних сімей [19] і вивчення аспектів, які негативно впливають на дитину. Аналіз мезосистеми стосується впливу на розвиток дитини шкільного середовища (дитячого садка) [20], середовища громади (насамперед це стосується послуг, які надає громада). Наступний рівень – аналіз екзосистеми, що стосується середовища, в якому діти безпосередньо не беруть участі, але це ті фактори "дорослого життя" батьків, які впливають на їх благополуччя (економічні, фінансові, статусні тощо). І, нарешті, рівень макросистеми охоплює рівень політики держави щодо як соціального забезпечення дитинства, так і державного регулювання проблем дитинства (реформи деінституціалізації, розвиток сімейних форм виховання), які безпосередньо впливають на рівень життя дитини, її психологічного благополуччя. Аналіз досліджень українських науковців засвідчив фактичну відсутність робіт, у яких акцентується увага на двох останніх рівнях.

Таким чином, звернення до ідеї сприяння позитивному психічному здоров'ю та благополуччю дитини пов'язано насамперед із середовищем її розвитку та функціонування. У 1998 р. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) зосередила увагу на шкільному середовищі та навчальних програмах, які виконують важливу функцію у соціальному та емоційному розвитку дітей, а також їх академічному та пізнавальному розвитку. Наразі зростає кількість міжнародних доказів на користь того, як спеціальні втручання щодо психологічного благополуччя дітей у школах забезпечують довгострокові переваги, підвищують навчальні показники, загальну успішність функціонування, показники психічного та психологічного здоров'я.

Зокрема, це програма соціально-емоційного навчання SEL, яка визнана Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та ЮНЕСКО і спрямована на розвиток п'яти ключових компетенцій школярів: 1) самоусвідомлення; 2) самоуправління; 3) соціальне усвідомлення; 4) навички побудови взаємин; 5) відповідальне прийняття рішень.

Виявлено, що участь у програмах SEL знижує рівень агресії, поліпшує ставлення до себе, знижує дистрес, стрес та депресію, до того ж спияє підвищенню успішності [21].

Іншим прикладом є програма Zippy's Friends, яка вважається універсальною програмою розвитку емоційного благополуччя на базі школи для дітей віком від п'яти до восьми років. Програму оцінювали у Канаді, Данії, Ірландії, Литві, Норвегії та Великобританії, і на підставі цього було зроблено головний висновок, що у дітей значно підвищується емоційна грамотність, вдосконалюються соціальні навички, знижується гіперактивність та екстерналізація поведінки [22].

Успішною була реалізація австралійської програми MindMatters (Wynn, 2000) та Програми запобігання знущанням Олвея (Olweus et al. 1998). Докази свідчать про цінність втручань, які сприяють емоційному та соціальному благополуччю учнів у шкільному контексті [23].

Розробники і впроваджувачі подібних програм зазначають, що успішність їх реалізації залежить від керівництва на політичному та шкільному рівні разом із залученням учнів, вчителів, сімей та місцевих громад. Для забезпечення цього необхідні партнерські відносини в секторах освіти та охорони здоров'я, встановлення системних практик, які підтримуватимуть стійку інтеграцію та сприяння добробуту дітей у шкільних умовах та забезпечуватимуть його довгостроковий вплив.

Варто акцентувати увагу на *дискусійних питаннях.* Зважаючи на досить великий інтерес міжнародної наукової спільноти до проблеми психологічного благополуччя дитини (який можна використовувати як показник рівня розвитку суспільства), варто звернути увагу на недостатність і слабку розробленість цієї проблематики в українському дослідницькому полі. Існує запит як на розробку валідного психологічного і соціально-педагогічного інструментарію, так і на включення показників психологічного благополуччя дитини у ширший контекст суспільного життя.

На сьогодні кількість міжнародних доказів, що свідчать про покращання показників психологічного благополуччя дитини завдяки спеціальним втручанням (наприклад у шкільному середовищі), стає все більшою. Успішність цього досвіду має стати предметом аналізу для агентів соціалізації дитини, мотиватором для розробки подібних програм, адаптованих до соціокультурного українського контексту.

Висновки. Психологічне благополуччя дитини має інші (ніж у дорослих людей) показники та індикатори. Зокрема, до них належать психологічне та психічне здоров'я (які відрізняться за суттю). Ккрім того, фіксація психологічного благополуччя є доволі складою для оцінювання і має пряму кореляцію з віковим розвитком дитини. Оцінювання дитячого благополуччя батьками

часто демонструє неефективність і містить багато суб'єктивних похибок.

Перспективи досліджень. Дослідження психологічного благополуччя дитини мають передбачати контекстний аналіз середовища, в якому дитина перебуває на мікро- мезо-, екзо- та макрорівнях. Водночас розроблення програм розвитку середовища психологічного благополуччя у закладах освіти, прикладні дослідження феномену психологічного благополуччя дитини та виокремлення детермінант, пов'язаних із цілісним контекстом українського соціуму, вважаємо перспективними напрямами прикладних дослідницьких практик.

Список використаних джерел

1. Холл, Э. Счастье по Аристотелю. Как античная философия может изменить вашу жизнь / Эдит Холл; пер. с англ. Натальи Колпаковой. – М. : Альпина нон-фикшн, 2019. – 298 с.
2. Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited //Journal of Personality and Social Psychology. – 69 (4). – P. 719–727.
3. Gassman-Pines, A., Ananat, E., Fitz-Henley, J. (2020). COVID-19 and Parent-Child Psychological Well-being //Pediatrics.– 146 (4).– P. 28–33.
4. Cusinato, M., Iannattone, S., Spoto, A., Poli, M., Moretti, C., Gatta, M., (2020). Stress, Resilience, and Well-Being in Italian Children and Their Parents during the COVID-19 Pandemi // Environ. Res Public Health. – 17(22). – P.82–97.
5. Портницька Н. Ф. Психологічне благополуччя батьків дітей з інвалідністю: кризи і ресурси [Електронний ресурс] Н .Ф. Портницька, М. В. Соложенцева, І. М. Тичина. // Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості : зб.наук. пр. Ін-уту психології ім.Г. С. Костюка НАПН України. – С. 230–237 .– Режим доступу: http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v6/i16/27.pdf
6. Власова О .І. Суб'єктивне благополуччя дитини як орієнтир психологічного супроводу в закладах рекреаційного типу / О .І. Власова, А. С. Гуленко // Наука і освіта. – 2014. – № 12. – С. 29–33..
7. Гуляєва О.В. Чинники психологічного благополуччя у студентів з обмеженими можливостями здоров'я: дис. ...канд. психол. наук : [спец.] 19.00.01 "загальна психологія, історія психології" / Олена Володимирівна Гуляєва; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2018. – 207 с.
8. Вовчик-Блакитна О.О. Емоційне благополуччя дитини – засіб і мета реабілітаційної роботи / О. О. Вовчик-Блакитна // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : [зб. наук. пр.]. – К. : Ун-т "Україна", 2004. – № 1 (3). – С. 537–542.
9. Водолазська Т. В. Формування емоційного благополуччя дітей молодшого шкільного віку / Т. В. Водолазська // Постметодика. – 2010. – № 6 (97). – С. 26–31.
10. Аристотель. Никомахова этика // Соч.: в 4 т. /Аристотель. – М. : Мысль, 1984. – Т. 4. – С. 53–294.
11. Land, K. C., Lamb, V. L., Zheng, H. (2009). How are the Kids Doing? How do We Know? Recent Trends in Child and Youth Well-Being in the United States and Some International Comparisons // Social Indicators Research. – Т. 100. – № 3 .– P.463–477.
12. Логинова С. В. Обзор исследований психологического благополучия детей / С. В. Логинова // Мир науки, культуры, образования. – 2017. – № 3 (64), – С. 284–286.
13. Прихожан А.М. Разработка модели психологического благополучия подростков и юношей / А .М. Прихожан // Психология и школа. – 2010. – № 2. – С. 3–28.
14. Spieth, L. E. (2001). Generic health related quality of life measures for children and adolescents. In H. M. Koot & J. L. Wallander (Eds.// Quality of life in child and adolescent illness. – New York : Brunner-Routledge.
15. Сопрун И. П. Взаимоотношение отдельных показателей особенностей эмоциональной сферы детей шести лет, воспитывающихся в разных социально-психологических условиях / И. П. Сопрун // Наука і освіта. – 2000. – № 5. – С.52–57.
16. Seligman, M. E. P. (2002). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy / In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.) // Handbook of positive psychology. – New York : Oxford University Press.
17. Gaelle, A., Perrine, C. (2013). Child Well-Being: What Does It Mean?// Children & Society. – V. 28. – Is.5. – 404–415.
18. Калька Н. М Психологічні особливості деструктивного впливу на соціалізацію сім'ї / Н. М. Калька, О. В. Васільєва // Науковий вісн. Львів. держ. ун-ту. внутріш. справ. – 2014. – № 1. – С.21–31.
19. Борщ К. К. Виховання дітей в сім'ях з девіаційними формами поведінки / К. К. Борщ // Науковий вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. .– 2020. – Вип.31. – С.38–40.
20. Чуйко О. В., Інклюзивний потенціал освітнього середовища: на прикладі концепції М. Монтесорі / О. В. Чуйко, Я. В. Литвиненко // Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. Конф. / за заг. ред. О. І. Власової, Н. М. Дембицької, Я. Г Запеки. – К .: КОМПРИНТ, 202. – С. 127–130.
21. Durlak, J. A., & Wells, A. M. (1997). Primary Prevention Mental Health Programs for Children and Adolescents: A Meta-Analytic Review // American Journal of Community Psychology. – 25. – P.115–152.
22. Clarke, A. M. & Barry, M. M. (2010). An evaluation of the Zippy's Friends emotional wellbeing programme for primary schools in Ireland. Summary Report. Health Promotion Research Centre, National University of Ireland Galway.
23. Wyn J, Cahill H, Holdsworth R, Rowling L, Carson S. (2020). Mind Matters, a whole-school approach promoting mental health and wellbeing. //Australian & New Zealand Journal of Psychiatry. – 34(4). – P.594–601.

References

1. Holl, Je. Schast'e po Aristotelju. Kak antichnaja filosofija mozhet izmenit' vashu zhizn' / Jedit Holl; [Per. s angl. Natal'i Kolpakovoj]. – M. : Al'pina non-fikshn, 2019. – 298 s.
2. Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited //Journal of Personality and Social Psychology. – *69*(4). – S. 719–727.
3. Gassman-Pines, A., Ananat, E., Fitz-Henley, J. (2020). COVID-19 and Parent-Child Psychological Well-being. Pediatrics. – 146(4). – P. 28–33.
4. Cusinato, M., Iannattone, S., Spoto, A., Poli, M., Moretti, C., Gatta, M., (2020). Stress, Resilience, and Well-Being in Italian Children and Their Parents during the COVID-19 Pandemic. Environ. Res Public Health. – 17(22). – P. 82–97.
5. Portnytska N. F. Psykholohichne blahopoluchchia batkiv ditei z invalidnistiu: kryzy i resursy [Elektronnyi resurs] / N. F. Portnytska, M. V. Solozhentseva, I. M. Tychyna. // Aktualni problemy psykholohii. Psykholohiia obdarovanosti. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. – P. 230–237. – Rezhym dostupu: http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v6/i16/27.pdf
6. Vlasova O. I. Sub'iektyvne blahopoluchchia dytyny yak oriientyr psykholohichnoho suprovodu v zakladakh rekreatsiinoho typu / O. I. Vlasova, A. S. Hulenko // Nauka i osvita – 2014. – № 12. – S. 29–33.
7. Huliaieva O. V. Chynnyky psykholohichnoho blahopoluchchia u studentiv z obmezhenymy mozhlyvostiamy zdorov'ia: dys. ...kand. psykhol. nauk : [spets.] 19.00.01 "zahalna psykholohiia, istoriia psykholohii" / Olena Volodymyrivna Huliaieva; Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina. – Kh., 2018. – 207 s.
8. Vovchyk-Blakytna O. O. Emotsiine blahopoluchchia dytyny – zasib i meta reabilitatsiinoi roboty / O. O. Vovchyk-Blakytna // Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: [zb. nauk. prats]. – K. : Un-t "Ukraina", 2004. – №1 (3). – S. 537–542.
9. Vodolazska T. V. Formuvannia emotsiinoho blahopoluchchia ditei molodshoho shkilnoho viku / T. V. Vodolazska // Postmetodyka. – 2010. – № 6 (97). – S. 26–31.
10. Arystotel. Nykomakhova jetika: // Soch.: v 4 t. / Arystotel. – M. : Mysl, 1984. – T. 4. – S. 53–294.
11. Land, K. C., Lamb, V. L., Zheng, H. (2009). How are the Kids Doing? How do We Know? Recent Trends in Child and Youth Well-Being in the United States and Some International Comparisons // Social Indicators Research. – T. 100. – № 3. – P. 463–477.
12. Loginova S.V. Obzor issledovanij psihologicheskogo blagopoluchija detej / S.V. Loginova // Mir nauki, kul'tury, obrazovanija. – 2017. – №.3 (64). – S. 284–286.
13. Prihozhan A.M. Razrabotka modeli psihologicheskogo blagopoluchija podrostkov i junoshej / A.M. Prihozhan // Psihologija i shkola. – 2010. – № 2. – S. 3–28.
14. Spieth, L. E. (2001). Generic health related quality of life measures for children and adolescents. In H. M. Koot & J. L. Wallander (Eds.) // Quality of life in child and adolescent illness. – New York : Brunner-Routledge.
15. Soprun I .P. Vzaimootnoshenie otdel'nyh pokazatelej osobennostej jemocional'noj sfery detej shesti let, vospityvajushhihsja v raznyh social'no-psihologicheskih uslovijah / I. P.Soprun // Nauka i osvita. – 2000. – № 5. – S.52–57.
16. Seligman, M. E. P. (2002). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.) // *Handbook of positive psychology*. – New York : Oxford University Press.
17. Gaelle, A., Perrine, C. (2013). Child Well-Being: What Does It Mean? // Children & Society. – V. 28. – Is. 5. – P.404–415.
18. Kalka N. M. Psykholohichni osoblyvosti destruktyvnoho vplyvu na sotsializatsiiu sim'i / N. M. Kalka, O. V. Vasilieva // Naukovyi visnyk Lviv. derzh. un-tu vnutrishnikh sprav. – 2014. – № 1. – S. 21–31.
19. Borshch K. K. Vykhovannia ditei v sim'iakh z deviatsiinymy formamy povedinky / K. K. Borshch // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota. – 2020. – Vyp. 31. – S.38–40.
20. Chuiko O.V.Inkliuzyvnyi potentsial osvitnoho seredovyshcha: na prykladi kontseptsii M. Montesori / O. V. Chuiko, Ya.V. Lytvynenko // Sotsializatsiia i resotsializatsiia osobystosti v umovakh suchasnoho suspilstva, Kyiv: materialy VII Mizhnar. Nau.ovo-prakt. konf. / za zah .red. O. I. Vlasovoi, N. M. Dembytsko i Ya. H. Zapeky. – K. : KOMPRYNT, 2020 – S. 127–130.
21. Durlak, J. A., & Wells, A. M. (1997). Primary Prevention Mental Health Programs for Children and Adolescents: A Meta-Analytic Review //American Journal of Community Psycholog. – 25. – P.115–152.
22. Clarke, A.M. & Barry, M.M. (2010). An evaluation of the Zippy's Friends emotional wellbeing programme for primary schools in Ireland. Summary Report. Health Promotion Research Centre, National University of Ireland Galway.
23. Wyn J, Cahill H, Holdsworth R, Rowling L, Carson S. (2020). Mind Matters, a whole-school approach promoting mental health and wellbeing. //Australian & New Zealand Journal of Psychiatry. – 34(4). – P.594–601.

Надійшла до редколегії 29.06.21
Рецензовано 02.07.21

O. Chuiko, Dr. Sci. (Psychology), Prof.
ORCID ID: 0000-0001-7088-0961
Taras Schevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF A CHILD: FROM EVALUATION METHODOLOGY TO APPLIED PRACTICES

The theoretical analysis of modern research on the phenomenon of psychological well-being allows us to identify the essence and features of child's psychological well-being. It is shown that there are different approaches to its evaluation (analysis of individual determinants of well-being and contextual analysis), which reflect the evolution of approaches to studying the phenomenon of happiness and human well-being in historical and scientific contexts.

An analysis of Ukrainian and foreign studies shows that psychological health is most often singled out as the main component of psychological well-being. There is a difference between the concepts of psychological health and mental one. In the legislative documents of Ukraine, these definitions began to be used more often as the purpose of the activities of institutions related to the child.

There is a difference between ways of assessing the psychological well-being of preschool, primary school and adolescent children. Parents' assessments of young children are often irrelevant and cannot be an indicator of their child's psychological well-being. Alternatively, it is suggested to study the relationship of parents with the child as a factor of its well-being.

Positive psychology had a great influence on the study of the child's psychological well-being, and the idea of the child's positive development as a result of constructive socialization and the process of individualization can become a reference point in building a child's well-being environment.

It is proved that the analysis of the environment (theory of ecosystems) of the psychological well-being of the child is one of the promising areas of research and a popular applied practice.

Foreign programs for the development of emotional and psychological well-being in schools are analyzed: SEL, Zippy's Friends, MindMatters, The Olweus Bullying Prevention Program (OBPP).

Keywords: psychological well-being of the child, psychological health, mental health of the child, theory of ecosystems, school programs of the well-being environment.

Е. Чуйко, д-р психол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0001-7088-0961
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ РЕБЁНКА: ОТ МЕТОДОЛОГИИ ОЦЕНИВАНИЯ К ПРИКЛАДНЫМ ПРАКТИКАМ

Осуществлён теоретический анализ современных исследований феномена психологического благополучия человека, который позволяет выделить сущность и особенности детского психологического благополучия. Показано, что существуют различные подходы к его оценке (анализ отдельных детерминант благополучия и контекстный анализ), являющиеся отражением эволюции подходов к изучению феномена счастья и благополучия человека в историческом и научном контекстах. Доказано, что анализ среды психологического благополучия ребёнка (теория экосистем) представляет собой одно из перспективных направлений исследований и востребованной прикладной практикой.

Ключевые слова: психологическое благополучие ребёнка, психологическое здоровье, психическое здоровье ребёнка, теория экосистем, школьные программы среды благополучия.

ОСВІТА/ПЕДАГОГІКА

УДК 316.4+37.09+37.01/.09
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/13

Н. Павлик, д-р пед. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0003-2601-4104
Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, Україна

ПРОБЛЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗМІСТУ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ У ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ (1960–2021 РОКИ)

Наведено результати кількісного аналізу бібліографічних джерел за пошуковим словом "неформальна освіта" в зарубіжних журналах відкритого доступу з метою вивчення історії становлення неформальної освіти як наукового терміна. Встановлено, що перші публікації із згадуванням неформальної освіти збігаються в часі з введенням у більшості європейських країн стратегії масової освіти. Показано, що використання терміна "неформальна освіта" було пов'язане з описом стану доступу певних категорій населення до освіти. З допомогою кількісного аналізу розроблено авторську періодизацію становлення неформальної освіти.

Ключові слова: документальний підхід, етапи становлення неформальної освіти, кваліметричний підхід, неформальна освіта, освіта впродовж життя.

Постановка проблеми. Посилення інтересу до неформальної освіти як інструменту забезпечення освіти впродовж життя і підвищення якості освіти та грамотності населення загалом, підвищення конкурентоспроможності соціально виключених категорій населення як засобу формування громадянського суспільства зумовило активізацію вивчення і наукового обґрунтування впливу неформальної освіти на різні аспекти суспільного життя.

Сучасні дослідження неформальної освіти в Україні базуються на кількох основних напрямах: вивченні досвіду та компаративному аналізі ефективних зарубіжних практик; характеристиці та апробації сучасних інноваційних методів неформальної освіти; обґрунтуванні теоретико-методологічних засад і вихідних принципів неформальної освіти, її взаємозв'язку з іншими елементами системи освіти (освіта дорослих, безперервна освіта, освіта протягом життя, неформальна освіта дорослих та ін.). Також можна виокремити напрям досліджень, у яких неформальна освіта розглядається як метод або засіб досягнення інших дослідницьких цілей: формування професійної компетентності студентів чи фахівців; розвиток затребуваних м'яких навичок (критичне та стратегічне мислення, творчість і креативність, адаптивність тощо); набуття учасниками навчання соціального досвіду та поширення демократичних цінностей.

Джерельною базою зазначених досліджень є перекладні та зарубіжні видання і документи; досвід діяльностіі провайдерів неформальної освіти, зокрема інститутів громадського суспільства; результати власних емпіричних, експериментальних і моніторингових досліджень щодо впливу неформальної освіти.

На нашу думку, наукові дослідження неформальної освіти дістануть розвитку та наберуть більш системного характеру за умови застосування кількісних методів наукового пізнання, моніторингів та якісного аналізу загальної інформаційної бази щодо застосування неформальної освіти.

Мета статті – проаналізувати використання терміна "неформальна освіта" як частини наукового апарату публікацій у зарубіжних наукових журналах з відкритим доступом; виявити основні етапи становлення неформальної освіти в науковому дискурсі освітніх і соціальних наук.

Методологія та методи досліджень. Збирання даних відбувалося за допомогою ресурсу *EBSCO search, Directory of Open Access Journals (DOAJ)* (https://doaj.org/). Directory of Open Access Journals (Каталог журналів відкритого доступу) − незалежної онлайн-базаи, що індексує та забезпечує доступ до понад 16500 рецензованих журналів з вільним доступом більш ніж 80 мовами світу, репрезентуючи понад 6 млн статей у 126 країнах та охоплюючи всі галузі науки.

Ключовим словом пошуку було "Неформальна освіта / Non-formal education" у двох галузях − Освіта та Соціальні науки із подальшим вивченням забепечення всіх можливостей для пошуку (All fields), представленості терміна у назві (Title), ключових словах (Keywords) і анотації (Abstract). Роки пошуку публікацій не обмежувалися, що дало змогу проаналізувати становлення терміна "неформальна освіта" в науковій думці. Зауважимо, що дані за 2021 р. є неповними, оскільки дослідження проводилося в липні 2021 р.

Часові межі пошуку: січень 1960 − липень 2021 р.

Методи: кількісний аналіз публікацій у зарубіжних журналах з відкритим доступом; моніторинг згадувань терміна "неформальна освіта" у наукових публікаціях за роками видання; аналіз і порівняння даних про дослідження неформальної освіти з подальшим синтезом гіпотез і висновків.

Методологічний підхід до дослідження: кваліметричний, що передбачає вивчення якісних характеристик предмета пізнання через кількісні оцінювання їх прояву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Документальний і кваліметричний підходи у вітчизняних освітніх дослідженнях мають поодинокий і часто лише описовий характер. Зокрема, О. Веремчук та О. Матвійчук в роботі [1] описали роль бібліографії як джерела достовірної важливої наукової інформації що дає змогу презентувати тему дослідження більш комплексно і систематизовано. Бібліографічний покажчик за редакцією Л. Лук'янової [2] презентує інформаційну базу для розвитку теорії та практики освіти дорослих (у т.ч. неформальної освіти) в Україні за чотирма напрямами: 1) монографії, навчально-методичні матеріали; 2) статті; 3) міжнародні видання; 4) дисертації та автореферати. В аналітичному огляді С. Мельника [3] автор, посилаючись на офіційні видання (зокрема матеріали Комітету ВСУ з питань науки і освіти, МОН і Мінсоцполітики України, Держпраці України, МОЗ України, офіційні статистичні збірники Держслужби зайнятості, публікації Міжнародного благодійного Фонду "Міжнародний Фонд досліджень освітньої політики", Державної інспекції установ освіти), характеризує становлення та визнання неформальної освіти в Україні. У статті О. Безпалько [4] висвітлено результати кількісного та якісного аналізу дисертаційних робіт із соціальної педагогіки, захищених у 2007–2009 рр.

Отже, вивчення бібліографії публікацій має велику цінність для підтвердження чи заперечення гіпотез, характеристики тенденцій становлення певних явищ і

© Павлик Н., 2021

категорій, обґрунтування висновків щодо історії становлення понять, концепцій і теорій.

У статті представлено результати кількісного аналізу бібліографічних джерел за пошуковим словом "неформальна освіта" в зарубіжних журналах відкритого доступу. Для збирання даних була використана база EBSCO, призначення якої − просування якісних досліджень, змінюючи їх ландшафт через забезпечення наукового контенту. Ідея використання EBSCO як теоретико-емпіричної основи дослідження належить Даніелю Моксону, докторська дисертація якого присвячена дослідженню рівня участі дітей і молоді [5].

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Термін "неформальна освіта" в українській науково-педагогічній думці є новим. Цей термін набув популярності вже у XXI ст., поширюючись разом із зміною концепції освіти відповідно до загальнолюдських цінностей добровільності, партисипативності, паритетності, з урахуванням різноманітності соціальних і психологічних станів учасників освіти та поряд з популяризацією ідеї освіти упродовж життя. Водночас, як свідчить аналіз літератури, термін є перекладеним з англійської (non-formal education) та існує в зарубіжній теорії та практиці освіти ще із середини XX ст.

Зокрема, Д. Плинокос і М. Коваленко [6] у процесі аналізу підходів до визначення неформальної освіти за основу взяли наукові роботи Ф. Кумбса 1973 р., в яких неформальну освіту визначено як організовану, цілеспрямовану та підтримувану освітню діяльність поза межами формальної освіти. У посібнику тренерської групи "Інша освіта" [7] точкою відліку виникнення терміна "неформальна освіта" визначено 1968 р., пов'язуючи з виданням книги Ф. Кумбса "Світова освітня криза: системний підхід". Наступною важливою датою, пов'язаною з поширенням ідей неформального навчання, авторами посібника визначено 1996 р., коли Організацією Безпеки і Співпраці в Європі (ОБСЄ) задекларовано цінність освіти упродовж життя.

Дещо іншу точку відліку наведено в роботі С. Яблокова [8] , в якій вказується 1967 р., коли відбулася Міжнародна конференція в Уільямсберзі (США), присвячена кризі у сфері освіти та яка започаткувала розподіл освіти на формальну, неформальну та інформальну.

На нашу думку, відсутність досліджень з історії становлення неформальної освіти в Україні призводить до неузгодженості теоретичних передумов обґрунтування й розуміння феномену неформальної освіти. Зокрема, в процесі дослідження нами установлено наявність і більш ранніх зарубіжних статей, що містять неформальну освіту в науковому апараті (табл. 1).

Згідно з даними табл. 1, перша публікація з відкритим доступом, яка містила в науковому апараті термін "неформальна освіта", датується 1964 р., друга − 1972 р. Обидві статті вийшли польською мовою у виданні "ARCHIWUM KRYMINOLOGII" ("Архів кримінології") і були присвячені проблемі злочинності неповнолітніх.

Таблиця 1

Контент неформальної освіти у змісті наукових періодичних видань, за роками видання; пошукове слово: Non-formal education

Роки видання	Особливості пошуку			
	All fields / Усі поля	Title / Назва	Keywords / Ключові слова	Abstract / Анотація
1964*	1			1
1972**	1			1
1982	1			
1983	1			1
1986	2			2
1988	2			2
1989	1			1
1991	2			
1996	2	1		1
1997	2			2
1998	1			1
1999	1			1
2000	3		1	1
2001	2			
2002	6			4
2003	3	1	1	1
2004	8	1		7
2005	18	2	1	11
2006	14	2	3	11
2007	26	1	5	21
2008	25		1	19
2009	42	3	2	35
2010	45	3	3	35
2011	56	5	8	45
2012	69	5	8	49
2013	83	3	7	62
2014	88	6	8	65
2015	120	11	17	93
2016	163	8	13	134
2017	189	16	19	139
2018	287	28	33	213
2019	278	16	25	207
2020	278	24	37	214
2021	148	4	13	106
Разом	1992	141	216	1496

* Jasiński Jerzy. Kształtowanie się przestępczości nieletnich w Polsce w latach 1951–1960 w świetle statystyki sądowej // ARCHIWUM KRYMINOLOGII. – 1964 – January.

** Ostrihanska Zofia, Kossowska Anna. Wyniki badań 110 dziewcząt "nie uczących się i nie pracujących" // ARCHIWUM KRYMINOLOGII. – 1972. – Saptember.

Отримані дані можуть свідчити про тісний зв'язок неформальної освіти і соціальної роботи з формуванням громадянського суспільства, проблемою доступу різних категорій населення до освіти як ресурсу та засобу соціалізації.

Перші публікації зі згадуванням неформальної освіти (1964; 1972; 1982) збігаються у часі з введенням у більшості європейських країн стратегії масової освіти (60–70-ті рр. XX ст.). І. Пекар [9], описуючи забезпечення загального доступу до державних освітніх послуг, співвідносить це з початком розвитку позашкільної освіти, що мала добровільний додатковий характер і ґрунтувалася на інтересах людей.

Приблизно у цей самий час (наприкінці 1960-х рр.) розпочинається науково-практичний дискурс щодо зміни концепції "освіта на все життя" на концепцію "освіта впродовж життя". Основою дискурсу стала нездатність інституціоналізованої освіти швидко адаптуватися до стрімких і глобальних змін, що призвело до виникнення понять формальної, неформальної та інформальної освіти [10].

У статті не ставилося завдання аналізу змісту наведених у таблицях результатів, оскільки, обравши кваліметричний підхід, автори прагнули побачити загальну кількісну ситуацію з дослідженнями неформальної освіти. З цією метою на основі даних табл. 1 нами був побудований рис. 1, який ілюструє тенденції вживання терміна "неформальна освіта" в зарубіжних журналах з вільним доступом.

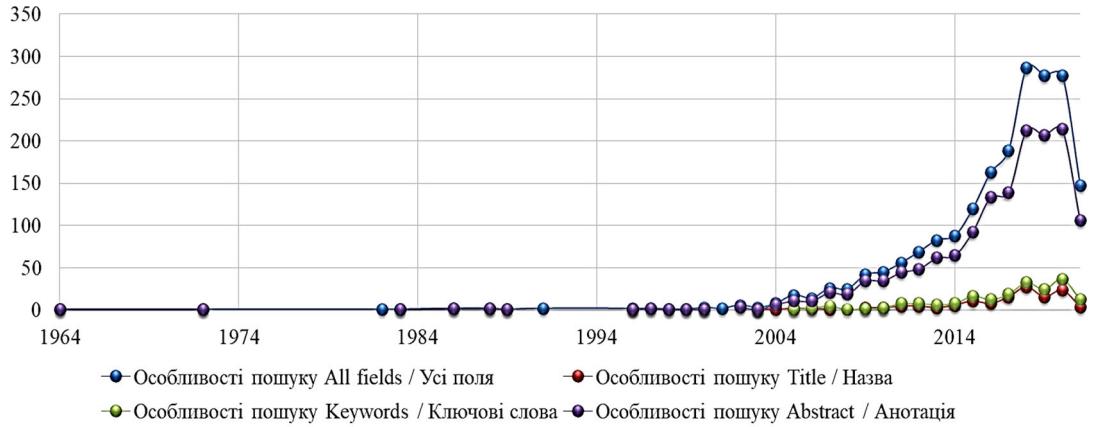

Рис. 1. Кількісні тенденції використання терміна "неформальна освіта" в зарубіжних наукових журналах

На підставі даних рис. 1 можна запропонувати такі етапів становлення досліджень неформальної освіти:

1) середина XX ст. – 1980-ті рр. − етап розгляду неформальної освіти як інструменту соціальних змін, засобу подолання кризи в освіті та надання їй більш масового характеру з урахуванням соціальних станів та індивідуальних особливостей різних категорій населення;

2) 1980–1990-ті рр. − етап перенесення терміна "неформальна освіта" у сферу педагогічних досліджень із загальних і соціальних видань (табл. 2);

3) 1990–2010-ті рр. − етап зародження та поширення концепції освіти упродовж життя, що супроводжується підвищенням інтересу до неформальної освіти як однієї із форм освіти протягом життя;

4) 2010–2020-ті рр. − етап стрімкого зростання кількості публікації з проблем неформальної освіти, що відображає науковий інтерес до застосування неформальної освіти для суспільних перетворень та викликів інформаційного суспільства.

Наведена періодизація є гіпотетичною та вимагає підтвердження якісними дослідженнями змісту, історичних і соціальних передумов виділених етапів та може слугувати перспективою для подальших наукових розвідок.

Окремо нами представлено дані пошуку залежно від напряму наукових досліджень: освіта (табл. 2) та соціальні науки (табл. 3).

Дослідження, марковані напрямом "Освіта" (Education), починають презентуватися у зарубіжних відкритих журналах з 1982 р., однак назвати їх системними немає підстав: з 1982 по 2000 р. вони друкуються епізодично, раз на 5–6 років і стосуються переважно загальних питань освіти.

З 2000 р. публікації зі згадуванням неформальної освіти вже є щорічними, їх кількість стрімко зростає, порівну концентруючись у сферах загальних питань організації освіти та особливих аспектів освіти, спеціальній освіті (див. табл. 2). Саме з 2000 р. у країнах Європейського Союзу увага зосереджується на розробці системної політики з навчання дорослого населення, у тому числі неформального навчання як передумови економічного зростання, соціального благополуччя, розбудови громадянських суспільств. В аналітичному звіті дослідження [11] це підтверджено розробкою низки європейських документів: "Резолюція з навчання протягом життя" (2002), "Навчання дорослих: ніколи не пізно навчатися" (2006), "Завжди є слушний час для навчання" (2007).

Найбільша кількість публікацій у сфері освіти припадає на 2018 р. (146 статей у зарубіжних журналах з відкритим доступом). За часовими межами це збігається з періодом дискурсу в українських медіа щодо сутності та значення неформальної освіти та декларуванням неформальної освіти як рівної формальній у новій редакції Закону України "Про освіту" 2017 р., ст.8. У європейських країнах цей період згідно з дослідженням [11] збігається з формуванням консолідованої політики ЄС щодо навчання дорослих після прийняття у 2011 р. "Європейського порядку денного щодо навчання дорослих".

У сфері соціальних наук (табл. 3) неформальна освіта як частина наукового апарату зарубіжних досліджень з'явилася раніше, ніж у сфері освіти, однак, незважаючи на збільшення кількості публікацій і, відповідно, підвищення наукового інтересу, вона не набула таких виражених форм. Хоча неформальна освіта й була започаткована як особлива форма навчання та соціалізації для певних соціально виключених категорій населення, однак вона так і не дістала поширення серед соціальних досліджень окремих клієнтів. Водночас на підтвердження затребуваності неформальної освіти у соціальній сфері може свідчити наявність публікацій, які стосуються саме дискримінованих та/або соціально виключених категорій населення: наприклад, як видно з даних табл. 3, у зарубіжних наукових журналах з відкритим доступом відсутні дослідження неформальної освіти чоловіків, натомість є окремі дослідження, присвячені жінкам, фемінізму, громадам.

Таблиця 2

Контент неформальної освіти у змісті наукових періодичних видань, за роками видання; пошукове слово: Non-formal education, напрям досліджень: Education, особливості пошуку: All fields

Роки видання	Сфери наукових досліджень				
	Education / Освіта і навчання	Education (General) / Освіта (загальні питання)	History of Education / Історія освіти	Special aspects of Education / Галузі освіти	Theory and practice of Education / Теорія і практика освіти
1982	1	1			
1988	1				
1991	1				
1996	1				
1999	1				
2000	2	1			
2001	1			1	
2002	1				
2003	3			1	
2004	4	1		2	
2005	15	10		7	1
2006	9	4		3	
2007	13	5		6	1
2008	11	4		4	2
2009	23	10		5	2
2010	25	7		12	3
2011	31	10	1	13	4
2012	26	7		11	3
2013	53	13	3	17	11
2014	51	19		23	5
2015	60	24	1	22	2
2016	68	32		23	5
2017	103	32		42	13
2018	146	62		46	11
2019	131	45		40	6
2020	102	31	1	30	14
2021	41	10	1	11	6
Разом	934	335	7	320	89

Таблиця 3

Контент неформальної освіти у змісті наукових періодичних видань, за роками видання; пошукове слово: Non-formal education, напрям досліджень: Social sciences, особливості пошуку: All fields

Роки видання	Сфери наукових досліджень				
	Social sciences / Соціальні науки	Social sciences (General) / Загальні питання	Social sciences (Men) / Чоловіки	Social sciences (Women. Feminism) / Жінки. Фемінізм	Communities. Classes. Races / Громади. Класи. Раси
1964	1				
1972	1				
1986	1				
2001	1				
2002	2	1		1	
2005	1				
2008	5	1		1	
2009	5	2			
2010	3	1			
2011	10	7			
2012	14	6			
2013	16	10			1
2014	14	6			1
2015	18	3			1
2016	38	7			2
2017	19	7			1
2018	47	11			2
2019	43	7			4
2020	41	17		1	3
2021	24	10			
Разом	306	98	0	3	15

Як видно з даних табл. 3, системність досліджень з неформальної освіти у соціальних науках розпочалася з 2008 р., після чого публікації стали щорічними та більш масовими.

Висновки. Отже, беручи до уваги наукову дискусійність нашого дослідження, можна констатувати:

1. В українській науковій думці бракує досліджень історії виникнення та поширення неформальної освіти як методологічно нової освітньої парадигми. Автори посилаються на зарубіжні закриті видання, що часто унеможливлює аналіз та формулювання прогностичних тенденцій з указаної проблеми. Немає усталеної періодизації становлення неформальної освіти в Україні та за кордоном, що призводить до поширення авторських ідей і бачень, які почасти суперечать одна одній.

2. Перші публікації зі згадуванням неформальної освіти (1964; 1972; 1982) збігаються у часі з введенням у більшості європейських країн стратегії масової освіти (60–70-ті рр. XX ст.).

3. Використання терміна "неформальна освіта" було пов'язане з описом стану доступу певних категорій населення до освіти та відповідного способу життя, що може характеризувати кореляційний зв'язок неформальної освіти і соціальної роботи, в якому неформальна освіта може слугувати засобом соціалізації соціально виключених категорій клієнтів.

4. Кількісні дані публікацій із зазначенням неформальної освіти в науковому апараті досліджень свідчать про можливість спроби періодизації становлення неформальної освіти у дослідженнях зарубіжних авторів. Нами виділено чотири етапи залежно від кількості публікацій, їх змісту, напряму наукових досліджень.

5. Неформальна освіта як частина наукового апарату досліджень розпочиналася саме у сфері соціальних наук, але набула більшої популярності у сфері освіти і педагогічних досліджень. Такі статті переважно марковані напрямом загальних аспектів організації освіти, тобто можна припустити, що вони присвячені обґрунтуванню чи опису саме сутності та змісту неформальної освіти як особливого виду соціальної/навчальної діяльності.

Перспективи досліджень. Подальші розвідки вважаємо за доцільне спрямувати на наукову інтерпретацію змісту публікацій про неформальну освіту залежно від категорій учасників, провайдерів та сфер навчання; порівняння масової частки публікацій про неформальну освіту із суміжними поняттями − освіта впродовж життя, освіта дорослих та інших; системне вивчення історії становлення неформальної освіти як соціального і педагогічного феномену.

Список використаних джерел

1. Веремчук О. Персональні бібліографічні покажчики як достовірне джерело історико-біографічних досліджень / О. Веремчук, О. Матійчук // Науково-педагогічні студії. – 2020. – Вип. 4.– С. 90–102.

2. Освіта дорослих: бібл.. покажч./ Л. Б. Лук'янова.; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України; Укр. Асоціац. освіти дорослих. – К. : ТОВ "ДКС-Центр", 2016. – 144 с.

3. Мельник С. В. Підготовка кадрів на виробництві, неформальні кваліфікації й регульовані професії, участь у професійно-кваліфікаційній діяльності професійних асоціацій: місце й роль у Національній системі кваліфікацій. Аналітичний огляд / С. В. Мельник. – К. : Європ .фонд освіти, 2015. – 43 с.

4. Безпалько О. В. Наукові дослідження в галузі соціальної педагогіки: результати моніторингу 2007–2009 рр. // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2020. – № 1. – С.3–10.

5. Moxon, D. Understanding Children and Young People's Voice as Intergenerational Dialogue within the Context of Children and Young People's Participation. – Degree of Doctorate of Professional Practice, Community Social Care Policy and Practice at the University of Central Lancashire, Jan 2021.

6. Плинокос Д. Д. (2016). Неформальна освіта: теоретичні аспекти і наукові підходи / Д. Д. Плинокос, М. О. Коваленко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2016. – № 29. – С.53–60.

7. Ідеї. Натхнення. Рішення. Посібник для тренерів неформальної освіти. / авт. кол.: Н. Трамбовецька, О. Іванік, М. Гавінек-Дагаргулія та ін. –К. : Інша освіта, 2015 – 71 с.

8. Яблоков С. Інтеграція формального, неформального та інформального навчання в навчанні англійської мови // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2018. – № 1(75). – С. 106–123.

9. Пекар І. Роль неформальної освіти у сучасному суспільстві. [Електронний ресурс] / І. Пекар //Qхолдинг. – Режим доступу: http://iqholding.com.ua/articles/rol-neformalno%D1%97-osv%D1%96ti-u-suchasnomu-susp%D1%96lstv%D1%96

10. Платонова А. Неформальна освіта в культурі: довгострокові внески з високими відсотками [Електронний ресурс] / А. Платонова // Укр. правда. – 2016. – 29 берез. – Режим доступу: https://life.pravda.com.ua/culture/2016/03/29/209983/

11. Колишко Р. Якою має бути політика навчання дорослих в Україні? : аналіт. звіт. [Електронний ресурс] / Р. Колишко, О. Лазоренко; Укр.сторона платформи громадян. сусп-ва Україна–ЄС. – К.: Проект "Громад. синергія", 2018.– 52 с. Режим доступу: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Navchannya_doroslyh_ v_Ukrayini.pdf

References

1. Veremchuk O., Matviichuk O. (2020). Personalni bibliohrafichni pokazhchyky yak dostovirne dzherelo istoryko-biohrafichnykh doslidzhen // Naukovo-pedahohichni studii. – 2020. – Vyp.4. – S.90–102.

2. Osvita doroslykh: bibliohrafichnyi pokazhchyk / L. B. Lukianova; In-t ped.osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy; Ukr. Asots. osvity doroslykh. – K. : TOV "DKS-Tsentr", 2016. – 144 s.

3. Melnyk S. V. Pidhotovka kadriv na vyrobnytstvi, neformalni kvalifikatsii y rehulovani profesii, uchast u profesiino-kvalifikatsiinii diialnosti profesiinykh asotsiatsii: mistse y rol u Natsionalnii systemi kvalifikatsii. Analitychnyi ohliad / S. V. Melnyk. – .K. : Yevropeiskyi fond osvity, 2015. – 43 s.

4. Bezpalko O. V. Naukovi doslidzhennia v haluzi sotsialnoi pedahohiky: rezultaty monitorynhu 2007–2009 rr. / O. V. Bezpalko // Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka. – 2010. – № 1. – S. 3–10.

5. Moxon, D. Understanding Children and Young Peoples Voice as Intergenerational Dialogue within the Context of Children and Young Peoples Participation. – Degree of Doctorate of Professional Practice, Community Social Care Policy and Practice at the University of Central Lancashire, Jan 2021.

6. Plynokos D. D., Kovalenko M. O. Neformalna osvita: teoretychni aspekty i naukovi pidkhody // Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky .– 2016. – № 29.– S. 53–60.

7. Idei. Natkhnennia. Rishennia. Posibnyk dlia treneriv neformalnoi osvity. / Avt. kolektyv: N. Trambovetska, O. Ivanik, M. Havinek-Daharhuliia, A. Karavai, V. Yatsyk. – K : Insha osvita, 2015. – 71 s.

8. Iablokov SIntehratsiia formalnoho, neformalnoho ta informalnoho navchannia v navchanni anhliiskoi movy. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. – 2018. – № 1(75). – S.106–123.

9. Pekar I. Ro lneformalnoi osvity u suchasnomu suspilstvi // Qkholdynh [Elektronnyi resurs] / I. Pekar. – Rezhym dostupu: http://iqholding.com.ua/articles/rol-neformalno%D1%97-osv%D1%96ti-u-suchasnomu-susp%D1%96lstv%D1%96

10. Platonova A. Neformalna osvita v kulturi: dovhostrokovi vnesky z vysokymy vidsotkamy [Elektronnyi resurs] / A. Platonova // Ukrainska Pravda. – 2016. – 29 berez. – Rezhym dostupu: https://life.pravda.com.ua/culture/2016/03/29/209983/

11. Kolyshko R. Yakoiu maie buty polityka navchannia doroslykh v Ukraini? Analitychnyi zvit. / R. Kolyshko, O. Lazorenko [Elektronnyi resurs] / Ukrainska storona platformy hromadianskoho suspilstva Ukraina-YeS. – K. : Proekt "Hromad. synerhiia". – 52 s. – Rezhym dostupu: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Navchannya_doroslyh_v_. Ukrayini.pdf

Надійшла до редколегії 03.09.21
Рецензовано 13.09.21

N. Pavlyk, Dr. Sci. (Pedagogical), Associate Prof.
ORCID ID: 0000-0003-2601-4104
Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine

THE PROBLEM OF ORGANIZATION AND CONTENT OF NON-FORMAL EDUCATION IN FOREIGN SCIENTIFIC PERIODICALS (1960–2021 YEARS)

The study presents the results of quantitative analysis of bibliographic sources on the search word-combination "non-formal education" in open access foreign journals in order to study the history of non-formal education as a scientific term.

Data were collected using the EBSCO search resource; the key word-combination of the search was "Non-formal education" in the field of education and social sciences. The search time limits cover the period from January 1960 to July 2021. Methods of quantitative analysis of publications in open access foreign journals; monitoring references to the term "non-formal education" in scientific publications; analysis and comparison of data on the study of non-formal education with the subsequent synthesis of hypotheses and conclusions were applied.

Conclusions are substantiated that Ukrainian scientific area lacks research on the history of the emergence and spread of non-formal education as a methodologically new educational paradigm and social phenomenon. The lack of established periodization of the formation of non-formal education in Ukraine and abroad leads to the spread of contradictory author's ideas.

It is established that the first publications mentioning non-formal education (1964; 1972; 1982) coincide in time with the introduction of the strategy of mass education in most European countries (60-70s of the twentieth century). The use of the term "non-formal education" was associated with a description of the state of access of certain categories of the population to education and the corresponding way of life, which may characterize the correlation between non-formal education and social work. Non-formal education as a part of the scientific apparatus of research began in the field of social sciences, but has become more popular in the field of education and pedagogical research.

Quantitative data of publications indicating non-formal education in the scientific apparatus of research mean the possibility of periodization of the formation of non-formal education in the research of foreign authors. The article identifies four stages depending on the number of publications, their content, and the direction of research: 1) the middle of the twentieth century-1980s − the stage of considering non-formal education as a tool of social changes, a means of overcoming the crisis in education and giving it a more mass character taking into account the social status and individual characteristics of different categories of the population; 2) 1980s-1990s − the stage of transfer the term "non-formal education" in the field of pedagogical research; 3) 1990s-2010s − the stage of origin and spread of the concept of lifelong learning, accompanied by growing interest in non-formal education as a form of lifelong learning; 4) 2010s-2020s − the stage of rapid growth in the number of publications on non-formal education, which reflects the scientific interest in the application of non-formal education for social transformations and responses of the information society.

Keywords: documentary approach, stages of formation of non-formal education, non-formal education, lifelong learning, qualimetric approach.

Н. Павлик, д-р пед. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0003-2601-4104
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, Житомир, Украина

ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ И СОДЕРЖАНИЯ НЕФОРМАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ НАУЧНЫХ ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ (1960–2021 ГОДЫ)

Представлены результаты количественного анализа библиографических источников по поисковому слову "неформальное образование" в зарубежных журналах открытого доступа в целях изучения истории становления неформального образования как научного термина. Установлено, что первые публикации с упоминанием неформального образования совпадают во времени с введением в большинстве европейских стран стратегии массового образования. Показано, что использование термина "неформальное образование" было связано с описанием состояния доступа определённых категорий населения к образованию. С помощью количественного анализа разработана авторская периодизация становления неформального образования.

Ключевые слова: документальный подход, этапы становления неформального образования, квалиметрический подход, неформальное образование, образование в течение жизни.

ANNEX 1. EXTENDED ABSTRACT IN ENGLISH AND REFERENCES (in Latin)
ДОДАТОК 1. АНОТАЦІЯ ТА ЛІТЕРАТУРА (латинізація)
ПРИЛОЖЕНИЕ 1. АННОТАЦИЯ И ЛИТЕРАТУРА (латинизация)

O. Baidarova, PhD, Associate Professor
ORCID ID: 0000-0002-2332-1769
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
O. Mykhaylovska, Master of Social Work, Director of operations
ORCID ID: 0000-0001-8462-6876
NGO 'International Leadership and Development center', Kyiv, Ukraine
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/1

ORGANIZATIONAL FORMS OF SOCIAL WORK PROFESSIONAL TRAINING IN UKRAINE

Organizing professional training of the workers for social work practice and providing social services is poorly studied aspect of professional training for adults in Ukraine. This article presents the results of the desk study focused on systematic analysis of documents that define the particularities of organization of professional training of the workers in the field of social work.

Two directions of professional social work training were identified: 1) advanced qualification training that suggests that a person takes professional educational courses with certain frequency on certain positions and receives approved certification document; 2) preservice, on-job training of the workers that is focused on developing professional competences the workers need to perform their functions. The categories of the workers for professional training, their rights and conditions for receiving a certain type of professional training were defined. The list of entities operating in advanced competence and/or qualification development for social work practice and providing social services, key providers of professional training services, their organizational forms, their subordination and authority were identified. Also, criteria and requirements for educational programs that are used for professional training were defined.

It was observed that there is a big number of professional training providers that are responsible for development and implementing programs of advanced competence and/or qualification development and at the same time there is a lack of relevant available programs for workers in the field of social work. At the time when majority of workers do not have basic professional qualification in the field of social work and need forming and developing professional competencies necessary for effective work based on best practices, the actual providers of educational services position themselves as entities of advanced qualification training and still do not offer programs that are needed by practitioners.

It was detected that legislative regulations of advanced professional competence or qualification training of the social workers need improvement: functions and powers coordination of entities of professional training, implementation of procedures of training needs assessment, developing the content of educational programs and providing the mechanisms of funding of training. Separate attention needs to be paid to reviewing the priorities in the work of professional training provides to increase the access of the social workers to regular preservice, on-job training for performing their on-job functions that correspond to the training needs of those specialists.

Keywords: adult education, advanced qualification training, preservice training, on-job training, professional training, social work.

References

1. Matviychuk, T. V. (2014). The peculiarities of professional training of social workers: regional aspect. *Collection of scientific works of the Khmelnytsky Institute of Social Technologies of the University 'Ukraine'*, 1, 82–86 [in Ukrainian].

2. Baidarova, O. & Fedchenkov, V. (2020). Educational characteristics of specialists of children's rights protection field in Ukraine. *Non-formal and informative education as a resource for personal development: materials of the international scientific-practical conference*, Kyiv, May 22, 2020. Kyiv: Taurida National V.I. Vernadsky University, 7–11[in Ukrainian].

3. Tymoshenko, N. E. (2014). Stages of professional development of social workers in the system of continuous professional education. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical Sciences*, 4, 155–164 [in Ukrainian].

4. Karpenko, O. H. (2008). *The future social workers professional training in the university education environment* (Doctoral dissertation). National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv [in Ukrainian].

5. Fajchuk, O. (2012). To problems of professional preparation of future social workers. *The origins of pedagogical skills. Series: Pedagogical sciences*, 10, 299–302 [in Ukrainian].

6. Savitska, V. V. (2014). Analysis of the preparation problem of future social workers for practical professional activity. *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical and Psychological Sciences*, 1, 136–146 [in Ukrainian].

7. Savelchuk, I. B. (2016). Training of the social workers nowadays: innovative trends. *Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko state university journal. Pedagogical sciences*, 1, 120–125 [in Ukrainian].

8. Golubenko, T. O. (2017). Formal and non-formal education of future social workers. *Scientific journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 11: Social work. Social pedagogy*, 23, 153–158 [in Ukrainian].

9. Slozanska, H. I. (2019). *Theory and practice of future social workers training for the work in territorial communities* (Doctoral dissertation). Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil [in Ukrainian].

10. Romanovska, L. I. (2013). System of training of social workers abroad by example of developed countries. *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical Sciences*, 3. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_3_21

11. Shepelyuk, S. V. (2011). Organization of professional training of future social workers: international experience. *Scientific works Petro Mohyla Black Sea State University of Kyiv-Mohyla Academy. Ser.: Pedagogy*, T. 153, Vol. 141, 84–88 [in Ukrainian].

12. Lukyanova, L. B. *The concept of adult education in Ukraine* (Ed.). (2011). Nizhyn [in Ukrainian].

13. Tymchuk, L. I. (2015). Adult education system in the 50-80-s of the twentieth century. *Adult Education: Theory, Experience, Prospects*, 1, 123–134 [in Ukrainian].

14. Pozhydaieva, O. & Semigina, T. (2017). How teach social work to adults? (from the experience of the voucher programme of professional training for persons over 45 years old). *Journal of the Academy of Labour, Social Relations and Tourism*, 3, 78–90 [in Ukrainian].

15. Tymchuk, L. & Mykyteychuk, Kh. (2019). Adult education potential in the social work. *Social Work and Education*. 6(3), 316–329 [in Ukrainian]..

16. On education: Law of Ukraine №2145-19 (ed. dated January 1, 2021). (2017). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

17. On professional development of employees: Law of Ukraine №4312-17 (ed. dated December, 27, 2019). (2012). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text

18. Cabinet of Ministers of Ukraine (2004). On the regional center of advanced qualification training: Resolution № 1681. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1681-2004-%D0%BF#Text

19. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019). On approval of the Regulations on the system of professional training of civil servants, heads of local state administrations, their first deputies and deputies, local government officials and deputies of local councils: Resolution № 106. Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#n14

20. Ukraine National Agency for Civil Service (2020). On reorganization of the Center for Advanced qualification Training for the Ministry of Social Policy of Ukraine management workers: Order № 57–20 (2020). Retrieved from: https://nads.gov.ua/npas/pro-reorganizaciyu-centru-pidvishchennya-kvalifikaciyi-pracivnikiv-sferi-upravlinnya-ministerstva-socialnoyi-politiki-ukrayini

21. Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine (2012). On approval of the Regulation on the State Institute of Family and Youth Policy (new edition): Order № 1265 (2012). Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/MUS19480

22. President of Ukraine (2014). On amendments to the Regulations on the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine: Decree №81/2014 (2014). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/81/2014#Text

23. Ministry of Family, Youth and Sports of Ukraine (2007). On approval of the training Program for specialists of social service centers for families, children and youth on social support of families in difficult life circumstances: Order № 3880.

24. Ministry of Family, Youth and Sports of Ukraine (2009). On approval of an exemplary industry standard for providing social services to families with children in difficult life circumstances: Order № 4569. Retrieved from: https://zakon. rada.gov.ua/rada/show/v4569643-09?find=1&text=3880#w1_2

25. Ministry of Social Policy of Ukraine (2014). On approval of the regulations on the organization of advanced qualification training of social workers of the centers of social services for a family, children and youth: Order № 01. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001739-14#Text

26. Department of family and children of the Ministry of Social Policy of Ukraine (2013). Advanced qualification training program for social workers of social services centers for families, children and youth in identifying families (persons) in difficult life circumstances, providing them with social services and providing social support to such families (persons): Letter № 4508/0/205-13/57.

27. National Agency of Ukraine for Civil Service (2019). On approval of the requirements to the content and structure of the advanced qualification training program for civil servants, heads of local state administrations, their first deputies and deputies, local government officials and deputies of local councils: Order № 185-19. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1159-19#Text

28. Social services: Law of Ukraine № 2671-19 (2019). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

29. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020). Some issues of the social services centers activity ('Standard position about republican Autonomous Republic of Crimea, regional, Kiev and Sevastopol city social services center'): Resolution № 479. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020-%D0%BF#Text

30. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020). Some issues of the formation of the Ukraine National Social Service of Ukraine: Resolution № 783. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text

31. Issues of the National Social Service: Order of the Ukraine Cabinet of Ministers № 1619-r (2020). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1619-2020-%D1%80#Text

32. Ministry of Social Policy of Ukraine (2020). On approval of the approximate structure and staffing of the Republican Autonomous Republic of Crimea, regional, Kyiv and Sevastopol city social services centers: Order № 644. Retrieved from: https://www.msp.gov.ua/documents/5819.html?PrintVersion

33. Head of the Dnipropetrovsk Regional State Administration (2015). On approval of the regulation on the Dnipropetrovsk Regional Social Services Center for Families, Children and Youth in a new edition: Order № P-672/0/3-15. Retrieved from: https://adm.dp.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-dnipropetrovskiy-oblasniy-tsentr-sotsialnikh-sluzhb-dlya-simi-ditey-ta-molodi-u-noviy- 24f4c7ab0a1d53d4c2257f080031bf49

34. Head of the Zaporizhia Regional State Administration (2017). On approval of the regulations on the Zaporizhia Regional for Social Services Center for Families, Children and Youth: Order № 493. Retrieved from https://www.zoda.gov.ua/news/37943/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-zaporizkiy-oblasniy--tsentr-sotsialnih-sluzhb-dlya-simji,-ditey-ta-molodi.html

35. Head of the Kharkiv Regional State Administration On approval of the regulations on the Kharkiv Regional Social Services (2013). Center for Families, Children and Youth: Order № 518. Retrieved from: http://xocsssdm.org.ua/wp-content/uploads /2014/02/XODA.pdf

36. *Classification of types of economic activity DK 009:2010*, State Classifier (effective from January 1, 2012). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text

37. Ministry of Social Policy of Ukraine (2017). On approval of Issue 80 'Social Services' of the Handbook of Qualification Characteristics of Workers' Professions: Order № 518. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0518739-17 #Text

D. Bybyk, PhD in Social Work, Senior Lecturer
ORCID ID: 0000-0001-9947-8503
Researcher ID: ABD-3677-2020
National Pedagogical Dragomanov University
Institute of Education Problems of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/2

THE EMERGENCE OF THE PHENOMENON OF SOCIAL LEADER IN THE SCIENTIFIC SPACE OF SOCIAL WORK

The focus is on the relevance of the study of social leadership as a social phenomenon. It is determined that joint organization and management of socially significant activities on initiation of social changes and finding optimal means of their achievement are necessary to solve actual problems of theory and practice of social work within the framework of sustainable development of society. The specifics of the formation of the phenomenon of leadership in the context of different approaches and concepts are revealed, the most important leadership theories are structured and generalized as the need to take them into account in the study of theoretical and methodological principles of social leadership.

In the course of covering the main aspects of the researched issue, the author concludes that the most promising direction for further study is the consideration of social leadership as a resource for improving the efficiency of social work in Ukraine.

The interpretation of social leadership of social workers as an integrated personal formation is shown in the aspiration and ability of specialists to realize leadership potential in various spheres of social activity to improve the quality of social services provision to vulnerable categories of the population. The value and importance of practical use of the concept of social leadership for the most important key to the success of society.

In the context of the study, the existence of the influence on the change of many educational benchmarks of professional training for the formation of social leadership in future specialists is revealed, since the modern practice of social work requires the involvement of social workers in the process of developing effective models of social work, providing innovative social services to vulnerable categories of the population, the introduction of administrative services of a social nature, interaction with the community.

Keywords: leadership concepts, leadership, social work, social leadership, leadership theory.

References

1. Petrovsky, A.V., & Yaroshevsky, M.G. (1998). *Fundamentals of theoretical psychology*. Moscow : INFRA-M [in Russian].
2. Dudko, N. V. (2018). Explication of the concept of "social activity of student youth": socio-pedagogical aspect. *Scientific bulletin of Uzhgorod National University: series: Pedagogy. Socialwork, 2* (43), 83–88 [in Ukrainian].
3. Janinks, D. (1995). *On Becoming a Leader*. Cambridge.
4. Savelchuk, I. B. & Bybik, D. D. (2018). Social leadership as a basis for the development of partners hipin the educational environment of the university. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 11. Social work. Social pedagogy, 25*, 119–125 [in Ukrainian].
5. Nersesyan, G. A. (2011) Sustainable development begins in the heads of people: socio-philosophical aspects. *Bulletin of NTUU "KPI." Politicalscience. Sociology. Law, 4,* 68–75 [in Ukrainian].
6. Bolman, L. & Deal, T. (2003). *Reframing Organizations: Artistry, Choice and Leadership.* San Francisco : Jossey-Bass.
7. Ponomarev, A. S., Sereda, N. V., & Chebotarev, M. K. (2015). *Modeling the activities of a specialist.* Kharkiv : NTU "HPI" [in Ukrainian].
8. Sergeeva, T. V., Festeu, D. & G. Rowntree (2014). *Leadership and Teamwork* Kharkov : KHNUSA [in Ukrainian].
9. Volkovskaya, D. A. (2016). *Development of the leadership potential of the studentas setin the university environment. Extended abstract of PhD dissertation (Social Pedagogy)*. Boris Grinchenko Kyiv University, Kyiv :[in Ukrainian].
10. Kalashnikova, S. A. (2010). *The educational paradigm of professionalizing leadership management: monograph.* : Kyiv : Boris Grinchenko Kyiv University, 380 [in Ukrainian].
11. Greenleaf, R. K. (1970). *Servant in the role of leader*. Moscow : Rubyray [in Russian].
12. Russell, R., & Stone, A. (2002). A reviero of servant leadership attributes: developing a practical model. *Leadership Organization Development journal, 23* (3), 145–157.
13. Oshurkova, P. L. (2018). *Concept of formation of leaders of OJSC "Magnitogorsk Metallurgical Plant"*. Retrieved from: http://www.trainings.ru/labrary/articles/?id=8277 [in Russian].
14. Hesselbain, F. (2004). On leadership. Novosiborsk: "Trends" [in Russian].
15. Horth, D, & Buchner, D. (2014) *Innovation Leadership*. Retrieved from: www.ccl.org/leadership/.../Innovation Leadership.pdf

O. Horbachevska, PhD in pedagogy, Lecturer
ORCID ID: 0000-0003-0591-9035
Odessa I. I. Mechnikov National University, Odesa, Ukraine
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/3

USE OF MEDIA FOR ORGANIZATION OF CULTURAL AND LEISURE ACTIVITY OF CHILDREN IN LOCKDOWN

The purpose of the study is to determine the form and types of cultural and leisure activities of children under quarantine restrictions. It is established that in the conditions of lockdown the parents and their children face difficulties of psycho-emotional load and stress, as a result of which there may be violations of the child's psycho-emotional state in society. Therefore, it is advisable to pay attention to the process of organizing cultural and leisure activities of children in the lockdown namely - parents of preschool children are invited to organize the following forms of leisure: games, labor and artistic activities. It is established that during the organization of leisure in the conditions of quarantine restrictions the positive emotional state of the child and its motivation to activity are caused by a favorable, benevolent psychological origin of a family. The peculiarities of the influence of quarantine restrictions on the organization of children's leisure, as well as the advantages and disadvantages of using the media in activities with children are identified. The need to identify ways to use the media to involve children in play is shown. At this stage, it is necessary to diagnose and update the forms of use of media by parents in the organization of cultural and leisure activities of children. The role of parents and guardians in conducting play and entertainment activities for children is revealed. There are negative consequences for children of using the media for both their physical health and their psychological state. The need to consider and submit new requirements and conditions of the Ministry of Health of Ukraine regarding the use of mass media for education and leisure of children has been determined.

Key words: children's leisure, lockdown,media literacy, media.

References

1. Kartashova, L. A. (2011). *Typical program in the discipline "Information technology in the professional activity of a foreign language teacher" for the specialty 6.02033 "Philology" ("Language and Literature").* C KNLU [in Ukrainian].
2. Ivanov, V. F., Ivanova, T. V. (2013). Methodological seminar of media education in Ukraine: scientific reflection challenges, practices, prospects. *NAPS of Ukraine, Institute of Social and Political Psychology*, 25–45 [in Ukrainian].
3. Varnava, V. V., Smokova, L. S. (2015). Features of the organization of leisure of preschool children. Bulletin of ONU named after II Mechnikov. *Psycholog,* 20, (Vol.1(35)), 6–13 [in Ukrainian].
4. Kachura, O. (2016). Integration of media education in the educational process of preschool. *Free Press Center, Academy of the Ukrainian Press*, 53–63 [in Ukrainian].
5. Boryshpolets, O. T., Naidenova, L. A., Mironenko G. V., et.al. *Media culture of personality: socio-psychological approach.* (2009) . Kyiv : Millennium [in Ukrainian].
6. Methodical development: *consultation for parents "How to organize the leisure of the child during quarantine"* (2021). Retrieved from: https://vseosvita.ua/library/metodicna-rozrobka-konsultacia-dla-batkiv-ak-organizuvati-dozvilla -ditini-pid-cas-quarantine-225964.html
7. Balakireva, O. M., Bondar, T. V., Pavlov, D. M. et.al (2014). *Indicators and social context of adolescent health formation.*. Kyiv :UNICEF [in Ukrainian].
8. Kuzma, I. I. *Formation of media literacy of children of senior preschool age: theory and technology* (2019). Chaika. Ternopil [in Ukrainian].
9. Tokarchuk, L. *Formation of social competence in children with special educational problems* (2020) Bulletin of the Taras Shevchenko National University. Social Work Series. (Vol. 1 № 6). 42–46 [in Ukrainian].
10. Litovchenko, I. V., Maksymenko, S. D., Boltivets, S. I. et.al. (2010) *Children on the Internet: how to teach security in the virtual world.* Kyiv Publishing House: Avanpost-Prim Publishing House [in Ukrainian].

T. Liakh, PhD in pedagogy, Associative Professor,
ORCID ID: 0000-0002-8807-0497;
M. Lekholetova, PhD in pedagogy, Senior Lecturer
ORCID ID: 0000-0003-4055-991X
Institute of Human Sciences Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine
H. Skipalska, Executive Director
ORCID ID: 0000-0002-5215-5480
ICF "Ukrainian Foundation for Public Health," Kyiv, Ukraine
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/4

ANALYSIS OF INQUIRIES FOR PSYCHOSOCIAL COUNSELLING SERVICES AND SUPPORT IN THE CONTEXT OF COVID-19

Authors of the article analyze inquiries of populations in crisis for social and psychological counselling and support, in particular, associated with domestic and gender-based violence, in the regions of Ukraine which suffer the most due to the COVID-19 pandemic. The sample includes individuals who receive social services provided by state agencies and civil society organizations in different cities of Ukraine, namely, in different territorial communities. The number of respondents selected among clients of social services providers was 357 people. The survey method has provided authors with better understanding of services delivered to these populations, and which of them were in demand; impact of COVID-19 pandemic on families of social services recipients; needs of residents of communities and major providers of social and psychological services in these communities.

Findings of the study: increased number of conflicts in families; increased number of people who seek social and psychological counselling and support due to domestic violence; predominance of individual counselling services over other social services; low rates of family counselling and group work with all family members; the need to increase the number of specialists who provide services and social and psychological support to survivors of domestic violence; the need to improve preventive measures and public awareness activities to combat negative phenomena and, simultaneously, prevent domestic violence, both in small communities and at the regional level. It was found that it is appropriate to increase the number of providers of social and psychological counselling and support to survivors of domestic violence. It was also found that social support is considered to be an effective type of social service when working with survivors.

The study was conducted during 2020 within the project "Gender-sensitive emergency assistance to overcome the consequences of the COVID-19 crisis and strengthen gender equality in Ukraine" implemented by the ICF "Ukrainian Foundation for Public Health" with support of UNFPA.

Keywords: COVID-19, domestic violence, support, difficult life situation, social services, social and psychological counselling, territorial communities.

References

1. Anyshchenko, L. O. (2020). *Mental after effects of coronavirus. Psychosomatic aspect.* (Presentation. Remote psychological research in the context of the pandemic and lockdowns). Kyiv. 30. Retrieved from: https://drive.google.com/file/d/1HA6oBKI7dqPFxFJwIS sdNq-HtndCfDw0/edit [in Ukrainian].

2. Velykodna, M., & Frankova, I. (2020). Psychological and psychotherapeutic care during the COVID-19 pandemic: current challenges. *Psykhosomatychna medytsyna ta zahalna praktyka*, *5*(1). Retrieved from: https://uk.e-medjournal.com/index.php/p sp/article/view/213

3. Radzimovska, O. V. (2020). *Specific interactions between adults and children in a pandemic zone.* In V.H. Kremen (Ed.). *Psychology and pedagogy in counteracting the COVID-19 pandemic.* Kyiv. 64–70 [in Ukrainian].

4. Stetsenko, V .A., & Berezova, Yu.V. (2020). Corporate social responsibility of Corporate social responsibility of enterprises in the pandemic conditions. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, *63*(2), 243–250. Retrieved from: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_ tntu2020.02.243

5. Horemykina, Yu .V. (2016). Monitoring and evaluation of the quality and effectiveness of social services: applied aspects. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, (3), 120–132 [in Ukrainian].

6. Nechosina, O. O. (2019). *Functioning of the social services system in Ukraine: a brief description.* Kyiv. 4–16. Retrieved from: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/fi le/510/3.

7. Khlivniuk, T. P. (2020). *Changing objectives of social policy to address challenges of the global COVID-19 pandemic.* U O. Kordonska & R. Kordonskyi (Eds.). *The international community in transition: multidisciplinary approach*, 191–202. Olsztyn: Institute of Political Sciences of the University of Warmia and Mazury [in Ukrainian].

8. Korobka, L. (2020). Stigmatization of people infected with COVID-19 in the context of the spread of the coronavirus pandemic: sociopsychological aspect. *Problemy politychnoi psykholohii*, (1), 94–109. Retrieved from: https://politpsy.org/index. php/popp/article/view/57 [in Ukrainian].

9. Liakh, T., Lekholetova, M., Kotelevets, A., Spirina, T., & Shved, O. (2021). Development of youth volunteer programs in the condition of the COVID-19 pandemic in the communities, neighboring to the area of the joint forced operation in the east of Ukraine. *Society. Integration. Education*. Proceedings of the International Scientific Conference, 3, 316–326.

10. *Violence against women and girls: the shadow pandemic*. (2020, 6 April). UN Women. Retrieved from: https://www.unwomen.org/ en/news/stories/2020/4/stateme nt-ed-phumzile-violence-against-women-during-pandemic

11. Law of Ukraine on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Aimed at Providing Additional Social and Economic Safeguards Due to the Spread of Coronavirus Disease (COVID-19) No. 540-IX (2021). Ukraine. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20

12. Law of Ukraine on Preventing and Combating Domestic Violence No. 2229-VIII (2020). Ukraine. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19

13. Kurylo, V., Savchenko, S., & Karaman, O. (2020). Aberrational Socialization as a New Type of Socialization of an Individual in Modern Information Society. *Postmodern Openings*, *11*(1), 225–237.

14. Karaman, O., & Yurkiv, Y. (2020). Deformation of Personality as a Consequence of a Hybrid Warfare. *Postmodern Openings*, *11*(1), 42–56.

A. Meteliuk, PhD Student
ORCID ID: 0000-0002-7745-767X
Boris Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/5

MEDICATION-ASSISTED TREATMENT PROGRAM AS MEANS OF SOCIAL PREVENTION OF HIV IN PEOPLE WHO INJECT DRUGS IN URKAINE

Currently, the prevalence of HIV in people who inject drugs in Ukraine is over 22 %. Medication-assisted treatment (MAT) is an effective evidence-based means of HIV prevention in people who inject drugs (PWID). The objective of this article was to present the overview of medication-assisted program in Ukraine. Descriptive statistics were used to summarize the open-access official data as well as the results of most recent studies in the field of research to analyze and describe the current state of MAT program for PWID. Presented results summarize demographic, clinical data and access to psycho-social support of PWID on MAT in Ukraine as well as present effective approaches for program scale up for prevention of HIV transmission in people who inject drugs in Ukraine.

Keywords: buprenorphine, harm reduction, HIV, medication-assisted treatment, methadone, opioids, people who inject drugs, social prevention, Ukraine.

References

1. Bruce, R. D. (2010). Methadone as HIV prevention: high volume methadone sites to decrease HIV incidence rates in resource limited settings. *Int J Drug Policy*, *21*(2), 122–124. https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2009.10.004

2. Bruce, R. D., Dvoryak, S., Sylla, L., & Altice, F. L. (2007). HIV treatment access and scale-up for delivery of opiate substitution therapy with buprenorphine for IDUs in Ukraine--programme description and policy implications. *Int J Drug Policy*, *18*(4), 326–328. https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2006.12.011

3. Degenhardt, L., Grebely, J., Stone, J., Hickman, M., Vickerman, P., Marshall, B. D. L., Bruneau, J., Altice, F. L., Henderson, G., Rahimi-Movaghar, A., & Larney, S. (2019). Global patterns of opioid use and dependence: harms to populations, interventions, and future action. *Lancet*, *394*(10208), 1560–1579. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(19)32229-9

4. Dumchev, K., Kornilova, M., Kulchynska, R., Azarskova, M., & Vitek, C. (2020). Improved ascertainment of modes of HIV transmission in Ukraine indicates importance of drug injecting and homosexual risk. *BMC Public Health*, *20*(1), 1288. https://doi.org/10.1186/s12889-020-09373-2

5. Dumchev, K., Sazonova, Y., Salyuk, T., & Varetska, O. (2018). Trends in HIV prevalence among people injecting drugs, men having sex with men, and female sex workers in Ukraine. *Int J STD AIDS*, *29*(13), 1337–1344. https://doi.org/10.1177/0956462418784096

6. Gowing, L. R., Farrell, M., Bornemann, R., Sullivan, L. E., & Ali, R. L. (2006). Brief report: Methadone treatment of injecting opioid users for prevention of HIV infection. *J Gen Intern Med*, *21*(2), 193–195. https://doi.org/10.1111/j.1525-1497.2005.00287.x

7. LaMonaca, K., Dumchev, K., Dvoriak, S., Azbel, L., Morozova, O., & Altice, F. L. (2019). HIV, Drug Injection, and Harm Reduction Trends in Eastern Europe and Central Asia: Implications for International and Domestic Policy. *Curr Psychiatry Rep*, *21*(7), 47. https://doi.org/10.1007/s11920-019-1038-8

8. Meteliuk, A., Galvez de Leon, S. J., Madden, L. M., Pykalo, I., Fomenko, T., Filippovych, M., Farnum, S. O., Dvoryak, S., Islam, Z. M., & Altice, F. L. (2021). Rapid transitional response to the COVID-19 pandemic by opioid agonist treatment programs in Ukraine. *J Subst Abuse Treat*, *121*, 108–164. https://doi.org/10.1016/j.jsat.2020.108164

9. Morozova, O., Crawford, F. W., Cohen, T., Paltiel, A. D., & Altice, F. L. (2020). Cost-effectiveness of expanding the capacity of opioid agonist treatment in Ukraine: dynamic modeling analysis. *Addiction*, *115*(3), 437–450. https://doi.org/10.1111/add.14797

10. Muthulingam, D., Bia, J., Madden, L. M., Farnum, S. O., Barry, D. T., & Altice, F. L. (2019). Using nominal group technique to identify barriers, facilitators, and preferences among patients seeking treatment for opioid use disorder: A needs assessment for decision making support. *J Subst Abuse Treat*, *100*, 18–28. https://doi.org/10.1016/j.jsat.2019.01.019

11. Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine (2012). Approval of the Procedure of Initiation and Follow Up of Patients with Opioid Addiction on Opioid Substitution Treatment. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0045-16.

12. Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine (2018). *Official Data*. Retrieved from: https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/zalezhnist-vid-psikhoaktivnikh-rechovin/zamisna-pidtrimuvalna-terapiya-zpt

13. Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine (2019). *Addiction to psychoactive substances*. Retrieved from: https://www.phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/zalezhnist-vid-psikhoaktivnikh-rechovin.

14. Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine (2021). Official Data. Retrieved from: https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/zalezhnist-vid-psikhoaktivnikh-rechovin/zamisna-pidtrimuvalna-terapiya-zpt/statistika-zpt.

15. Sazonova, Y., Kulchynska, R., Sereda, Y., Azarskova, M., Novak, Y., Saliuk, T., Kornilova, M., Liulchuk, M., Vitek, C., & Dumchev, K. (2020). HIV treatment cascade among people who inject drugs in Ukraine. *PLoS One*, *15*(12), e0244572. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0244572

16. Tan, J., Altice, F. L., Madden, L. M., & Zelenev, A. (2020). Effect of expanding opioid agonist therapies on the HIV epidemic and mortality in Ukraine: a modelling study. *Lancet Hiv*, *7*(2), e121-e128. https://doi.org/10.1016/S2352-3018(19)30373-X

17. UNAIDS. (*2018*). Global AIDS Monitoring 2018: [in Ukrainian].

18. Vasylyeva, T. I., Liulchuk, M., du Plessis, L., Fearnhill, E., Zadorozhna, V., Babii, N., Scherbinska, A., Novitsky, V., Pybus, O. G., & Faria, N. R. (2019). The Changing Epidemiological Profile of HIV-1 Subtype B Epidemic in Ukraine. *AIDS Res Hum Retroviruses*, *35*(2), 155-163. https://doi.org/10.1089/AID.2018.0167

19. Wolfe, D., Carrieri, M. P., & Shepard, D. (2010). Treatment and care for injecting drug users with HIV infection: a review of barriers and ways forward. *Lancet*, *376*(9738), 355-366. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(10)60832-X

20. World Health Organization. Good practices in Europe: HIV prevention for People Who Inject Drugs implemented by the International HIV/AIDS Alliance in Ukraine. Retrieved from: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/254352/FINAL-Ukraine-Good-Practice-July-2014-with-covers.pdf

Zh. Petrochko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
ORCID ID: 0000-0002-4413-1243
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/6

FEATURES OF A CHILD NEEDS ASSESSMENT, WHO IS EDUCATED IN BOARDING INSTITUTION, AND ITS FAMILY ENVIRONMENT

Essence of needs assessment of a child, educated in the boarding school, and his or her family environment is reveaded. It is determined that needs assessment of a child being brought up in a boarding institution and its family environment is a way of research, which allows to determine his or her the place and form of further arrangement (transfer from the institution), and to plan the work with the child and his or her family / family environment in the best interests of the child. The principles (interdisciplinarity; complexity, phasing; confidentiality; productive interaction and partnership; professionalism and responsibility of all members of a process; participation of the child and his family in the assessment process) and stages of assessment (1. Child needs assessment; 2. Assessment of the family situation, parental potential, and environmental factors) are defined. There were presented peculiarities of realization of assessment stages, its documentation by multidisciplinary teams of specialists. It was established that appointment of evaluation is to define how to ensure a child right to be raised in a family environment, how to provide reintegration into biological families or placement in one of the family forms of education, and how to draw parents attention to a child from a boarding school, his or her problems and needed support. It is described that assessment of the family environment of a boarding institution child is carried out in four stages: preparatory, visit to a family, study of resources and opportunities of the community, final. The core task of this assessment is to find out the reasons for 24-hour stay of a child in a boarding institution, and to find the best solutions to ensure a child right to family education. It is defined that the assessment of the family environment of a child actualizes the need for periodic collection and analysis of information on certain parameters in order to justify management decisions taking into account the best interests of the child. There were defined prospects of conducting assessment which transforms in status monitoring of family environment of a child who is educated in a boarding institution, at the local level under decentralization.

Keywords: deinstitutionalisation, boarding school, assessment of child and his or her family needs, social experts, monitoring.

References

1. Zvereva, I. D. (Red). (2013). Encyclopedia for Specialists in the Social Sphere. Kyiv, Simferopol : Universum [in Ukrainian].
2. Zverieva, I .D., Kyianytsia, Z .P., Kuzminskyi V .O. & Petrochko Zh.V. (2011). *Assessment of the child and his or her family needs: from theory to practice..* Kyiv *: Zadruha, 1* [in Ukrainian].
3. Petrochko, Zh. V., Kyianytsia, Z. P. (2017). *Social work with vulnerable families and children.* Kyiv [in Ukrainian].
4. Petrochko, Zh.V., Kuzmynskyi, V.A., Kyianytsa, Z.P. (2020). *Social work with families and children: answers to actual questions. Bishkek* [in Russian].
5. Karahodina O. (Red.) (2006). *Conducting a comprehensive assessment of the needs of the child in a residential institution. Kyiv* [in Ukrainian].
6. Vozniak, A. B. & Chepil, M. M. (2012). Studying the needs of boarding school students as an important component of socialization and adaptation processes. *Collection of scientific works of Kamyanets-Podilskyi Ivan Ogiyenko National University. Series: Socio-pedagogical, 18,* 86–94 [in Ukrainian].
7. Krasnytska, O.V. (2014). Indicators of family deprivation of pupils of boarding institutions of sports profile. *Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series Pedagogical Sciences, 115,* 114–118 [in Ukrainian].
8. Lazarenko, V. (2014). The needs of orphans in social integration and employment. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Psychology, 2,* 43–36 [in Ukrainian].
9. Ren, L. V. (2018). Research on the needs of orphans and children deprived of parental care living in a social hostel. Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University, 150, 120–123 [in Ukrainian].
10. Shelever O. (2014). Diagnostic work in the system of accompaniment of pupils of boarding schools. Scientific Bulletin of Uzhgorod National University, 30, 183–186 [in Ukrainian].
11. Ihnatenko, K. H. (2015). Features of assessment of needs of foster families in the process of social support. *Collection of Scientific Papers of Khmelnytsky Institute of Social Technologies, of the Ukraine University, 10,* 25–28 [in Ukrainian].

T. Semigina, Doctor in Political Sciences, Professor
ORCID ID: 0000-0001-5677-1785
Taras Schevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/7

RESEARCHERS AS AGENTS OF CHANGE (USE OF ACTION RESEARCH IN SOCIAL WORK)

Based on the analysis of the academic literature, the peculiarities of the use of action research in social work are outlined. The paper also aims to discuss the roles of researchers in conducting research in action, as well as the dilemmas that arise during such research.

Action research in has been found to be a cyclical research strategy that facilitates the collaboration of people interested in solving a problem. The analysis reveals that there are three interrelated elements in the structure of such research: (1) knowledge development and social change; (2) cooperation through participation; (3) empowerment.

Action research belongs to the critical paradigm of research in social work, which is developmental (emancipatory)by its nature, based on the ideas of postmodernism and poststructuralism, critical pedagogy (pedagogy of the oppressed). Within this paradigm, researchers should engage participants in an interactive dialogue to analyze and make visible socially constructed realities. In social work, action research is used both in working with certain groups and when working on community development, mainly in the model of resource-oriented work (community assets-building).

Research participants, including researchers, play the role of agents of social change, and should be aware of their commitment to change the social reality. The research has a client-centered nature and is based on cooperation during all stages of the study, including the stage of interpretation of the results. At the same time, this research strategy is characterized by a number of dilemmas and difficulties due to the underpinning philosophical and methodological approaches on which it is based.

Keywords: action research, critical paradigm, participatory research, developmental strategy, cooperation through participation.

References

1. Shaw I., Norton M. Kinds and quality of Social Work research. *Br. J. Soc. Work*. 2008. Vol. 38(5). P. 953–970.
2. IASSW (2017). Statement of the International Association of Schools of Social Work on Research in Social Work. *Journal of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*, 3, 93–94. [in Ukrainian].
3. Karagodina, O. & Semigina, T. (2020). [Developmental potential of research in social work]. *Developmental potential of modern social work: methodology and technologies: materials V International. scientific-practical conf*. Kyiv : Taras Shevchenko National University, 49–52. [in Ukrainian].
4. Semigina, T. V. (2020). Clients of social work as co-researchers. *Intersectoral debates: dynamics and development of modern scientific research: materials of the international scientific conference*. Vol. 2. Vinnytsia : ICND, 33–35 [in Ukrainian]..
5. Arkhypova, S. P. (2018). Formation of Research Competence of Future Masters of Social Work During Professional Training. *Bulletin of Cherkasy University. Pedagogical sciences series*, 15, 3–12 [in Ukrainian]..
6. Povidaichyk, O. S. (2019). *Theory and Practice of Professional Training for Research Activities of Future Social Workers*. Ternopil [in Ukrainian]..
7. Seiko, N. A. & Andriychuk, N. M. (2020). Qualitative and quantitative research methods in the course "research methodology" for future social workers. *New learning technologies*, 94, 299–305 [in Ukrainian]...
8. Gusak, N. (2015). Application of "action research" and "participatory action research" in social work with children and youth. *Ukrainian society*, 4(55), 23–36 [in Ukrainian].
9. Yeroshenko, K. (2018). Research in action in the process of forming social networks in the community. *Ensuring sustainable development in the context of globalization transformations*. Kyiv : APSVT, 23–24 [in Ukrainian].
10. Levin, K. (1946). Action research and minority problems. *Jourrnal of Social Issues*, 2, 34–46 [in Ukrainian].
11. Ferrance, E. (2000). *Action research*. Providence: The education alliance, 2000. 33 p.
12. Healy, K. (2016). Participatory action research and social work: a critical appraisal. *International social work*, 44(1), 93–105.
13. Winter, R. & Munn-Giddings, C. (2001). *A handbook for action research in health and social care*. London : Routledge.
14. McNiff, J. (2013). *Action research: principles and practice*. 3rd edition. London, New York:: Routledge.
15. Stringer, E. (2014). *Action research.* 4th ed. London : Sage publications.
16. Paul, S. (2105). *Advancing education and support around death, dying and bereavement: hospices, schools and health promoting palliative care.* Thesis for a Degree of Doctor of Philosophy. Edinburgh: The University of Edinburgh. Retrieved from: https://era.ed.ac.uk/bitstream/handle/1842/15934/Paul2015.pdf
17. Yeroshenko, K., Semigina, T. (2018). Action research in social work: the role of the researcher. *Collection of scientific works of Khmelnytsky Institute of Social Technologies of the University "Ukraine"*, 1, 123–126 [in Ukrainian].

O. Tokhtamysh, PhD in Psychology, Associate Professor
ORCID ID: 0000-0002-3850-535X
I. Zatsepina, Master of Social Work
ORCID ID: 0000-0002-0234-171X
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/8

HOTLINE SERVICES FUNCTIONING DURING A PANDEMIC

Hotline services remain a responsible component of suicide prevention and an important part of psychosocial counseling during the period of rapid development of information technologies and social networks. The COVID-19 pandemic throws new challenges to hotline services due to forced restrictions on direct communication between people. The most important functions of remote counseling services during this period are to inform about safe behavior during a pandemic, and to reduce anxiety and stress, the absence of health and life hazards, restrictions on joint communication and the need for isolation and removal.

As a result of the analysis of information available through Internet search engines, there are currently about 30 hotlines in Ukraine, which provide consulting services both for certain categories of client and for all comers. There are four specialized national hotlines in Ukraine, which are operated by non-governmental organizations. Regarding the models of organization of hotlines in Ukraine, in contrast to Western European countries, where the volunteer model predominates, the professional model is mostly presented, i.e., the organization on the basis of professional counseling of specialists such as psychologist, medical doctor (usually psychiatrist), lawyer, social worker, pedagogue, etc. In some services," peer to peer" model of counselling is present at the same time as professional counseling, in particular, on the National HIV / AIDS hotline and Lifeline Ukraine for veterans.

During the pandemic period, new hotlines have been established, in particular in countries such as China, the United States, Brazil, and Ukraine, and a significant increase in the number of hotline calls (Germany, Austria).

We interviewed 23 respondents, including 10 professional hotline consultants and 13 hotline volunteers. According to the respondents, during the pandemic period, the number of requests related to information about COVID-19. There is a lot of inaccurate information in the information space about coronavirus treatment, vaccination, the requirement to use personal protective equipment, the importance of state quarantine restrictions and the requirement to limit physical contact with other people. Therefore, the hotline consultants have a new task – to provide reliable and verified information on the spread of COVID-19, the importance of contacting a family doctor in case of ill health, debunking myths and fakes.

In Ukraine, there is an increase in appeals from people belonging to "at risk" groups – the elderly, health care workers, people with chronic diseases who have fears and feelings about physical and psychological well-being. There has also been an increase in calls about domestic violence and other domestic problems. The rise of the volunteer movement, which could observed in Ukraine since 2014, has given impetus to the wider introduction of the volunteer model in the field of hotline services also during the pandemic.

Keywords: volunteer activity, consultative support, pandemic periods, professional counseling, telephone hotlines.

References

1. Volynets L. S. (2005). The Hotline. *Restorative Justice in Ukraine*, 1–2, 16 [in Ukrainian].
2. Lytvynenko L .I. (2015). The Hotline: organization, content and methods of providing psychological assistance in modern conditions in Ukraine. *Psychological assistance to victims of crisis traumatic events* (pp. 108–120). Kyiv : Logos Publishers [in Ukrainian]..
3. Gilat I., and Shahar G. (2007). Emotional First Aid for a Suicide Crisis: Comparison between Telephonic Hotline and Internet. *Guilford Publications Inc.,*1, 12–18.
4. Wang J., Wei H., and Zhou L. (2020). Hotline services in China during COVID-19 pandemic. *J Affect Disord.,* 275, 125–126,
5. Li W., Yang Y., Liu Z. H., Zhao Y. J., Zhang Q., Zhang L. …, and Xiang Y. T. (2020). Progression of mental health services during the COVID-19 outbreak in China. *Int. J. Biol. Sci.*, 16 (10), 1732–1738.

6. Liu S., Yang L., Zhang C., Xiang Y.T., Li Z., Hu S., and Zhang B. (2020). Online Mental Health Services in China during COVID-19 outbreak (2020). *The Lancet Psychiatry,* 7, 17–18.
7. Kristal R., Rowell M., Kress M., Keeley C., Jackson H., Piwnica-Worms K., … and Wallach A. B. (2020). A Phone Call Away: New York's Hotline And Public Health In The Rapidly Changing COVID-19 Pandemic: A descriptive commentary about New York City Health+ . *Health Affairs,* 39 (8), 1431–1436.
8. Arendt F., Markiewitz A., Mestas M., and Scherr S. (2020). COVID-19 pandemic, government responses, and public mental health: Investigating consequences through crisis hotline calls in two countries. *Social Science and Medicine,* 265, November.
9. Gunnel D., Appleby L., Arensman E., Hawton K., John A., Kapur N., … and Pirkis J. (2020). Suicide risk and prevention during the COVID-19 pandemic. *The Lancet Psychiatry*, 7, 468–471.
10. Ribeiro M. R. C., Damiano R. F., Marujo R. Nasri F., and Lucchetti G. (2020). The role of spirituality in the COVID-19 pandemic: a spiritual hotline project. *Journal Of Public Health*, 42, 4, December, 855–856.

Qin Bowen, PhD Student
ORCID ID 0000-0003-3909-0990
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/9

SOCIO-CULTURAL COMPONENT OF SOCIALIZATION OF FOREIGN STUDENTS

The analysis of the process of socialization of foreign students is carried out. The role of the socio-cultural component of socialization of foreign students is substantiated. The role of the socio-cultural aspect in the process of human socialization is highlighted. The analysis of the last sources and publications is carried out. It is noted that socialization is considered as a set of certain components: social adaptation involves the process of adaptation to changing conditions or requirements of society; education involves specially organized, controlled influences; individualization involves analysis and interaction with natural influences. The multifaceted definition of "status" is considered as a state of an individual in a certain social group, which has a number of components that determine the features of a set of status-role functions of each student. An important component of modern society - socio-cultural space. The peculiarities of the socio-cultural space are determined by the development of new technologies and means of communication. The main characteristics of the socio-cultural space of modern society as a new level of overcoming cultural barriers and cultural differences of intercultural contacts are described. The result of the socio-cultural component of socialization determines the presence of values and spiritual landmarks of society. The structure of the socio-cultural component of the socialization of a foreign student is represented: personality as a subject of interaction; society as a set of individuals interacting with socio-cultural relations and processes; culture as a set of values, values and norms possessed by individuals who are in interaction, and a set of carriers that objectify, socialize and reveal these values. The study of the socio-cultural component of socialization as a scientific phenomenon takes place at four levels: methodological, species, factor, status. It is concluded that the socio-cultural component of the socialization of foreign students depends on the characteristics of the educational and cultural environment of the institution of higher education, and on the cultural environment of society as a whole. These two factors are designed to provide favorable conditions for the active entry of a foreign student into a new society.

Keywords: socialization, sociocultural space, status, status-role functions, adaptation, social education, individualization.

References

1. Bilyk, O. (2016). Socialization of the international students in the sociocultural environment of information society. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies: scientific journal,* No 4 (58), 439–450 [in Ukrainian].
2. Tard, G. (1902). Social Etudes. SPb . : Published by F. Pavlenkov [in Russian].
3. Diachok, N., Chernukha, N., Tokaruk, L., Udovenko, I., & Petrova, M. (2020). Practical-Oriented Concept as a Principle of Professional Education of the Future Professionals. *International Journal of Higher Education*, Vol 9, No 4, 272–282.
4. Pozhydaieva, O. (2015). Professional socialization of future social pedagogues in high school environment. *Collection of scientific works of Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ogienko*, (24), 139–144 [in Ukrainian].
5. Sydorenko, I. V. (2012). Psychological and pedagogical knowledge as a factor of professional socialization of future professionals in the system of higher education. *Scientific works,* 46, 112–116. Retrieved from: http://www.nbuv.gov.ua./portal/Sos_Gum/Npchdu/Pedagogics/.
6. Semyhina, T. V. (2007). Model of social planning at the local level. *Scientific notes. Proceedings. Pedagogical, psychological sciences and social work*, 59, 61–66 [in Ukrainian].
7. Savchenko, S. V. (2004). Scientific and theoretical principles of socialization of student youth in extracurricular activities in the regional educational space. *Extended abstract of candidate's thesis.* Luhansk [in Ukrainian].
8. Kurlishchuk, I. I. (2008). Pedagogical principles of socialization of student youth by mass media. *Extended abstract of doctor's thesis.* Luhansk. 22 [in Ukrainian].
9. Sorokin, P. A. (1992). Man. Civilization. Society. Moscow: Politizdat. 543 [in Russian].
10. Guk, O .F., Chernuha, N.M. (2017). Socialization of student youth: vectors of success. *Public administration*. No. 5 (10), 76–88. Retrieved from : https://cyberleninka.ru/article/n/socialization-of-student-youth-vector-s-of-success

N. Bulatevych, PhD, Associate Professor in Psychology,
ORCID ID: 0000-0002-2971-8740
O. Seleznova, Student
ORCID ID: 0000-0002-4663-4389
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/10

THE INFLUENCE OF CHILD-PARENT RELATIONS ON THE PECULIARITIES OF ADOLESCENTS' SCHOOL ANXIETY

The aim of the article was to study the manifestation of school anxiety in adolescents, depending on the characteristics of the child-parent relationship. Theoretical aspects of school anxiety in adolescence are analyzed, its factors and consequences are outlined. It is shown that the central cause of various forms of anxiety in children and adolescents are the peculiarities of the child-parent relationship.

The empirical part of the study involved 109 adolescents aged 12 to 15 years (51 boys and 58 girls). Phillips' "School Anxiety Test" and E. Schaefer's questionnaire ADOR - "Teenagers about Parents" adapted by L. Wasserman, I. Gorkova and E. Romitsyna

were used. Descriptive statistics, Kolmogorov-Smirnov criterion, correlation analysis, comparative analysis using Mann-Whitney and Kruskal-Wallis test were used for data processing.

The results of the empirical study demonstrate the gender and age peculiarities of anxiety in adolescence. It was found that among the manifestations of anxiety the greatest severity is the fear of not meeting the requirements of others. Differences between different forms of school anxiety among adolescent girls and boys are described. In particular, girls have significantly higher levels of general anxiety at school, fear of self-expression, fear in the test situation and lower levels of physiological resistance to stress than boys. It is shown that the level of severity of certain forms of school anxiety increases significantly among adolescents aged 14-15 years.

It has been shown that there is a link between different forms of school anxiety and parental attitudes towards adolescents. Among the various dimensions of parenting, boys are most sensitive to hostility on the part of the mother, which is associated with a number of forms of anxiety: fear of self-expression, fear of not meeting the demands of others, reduced physiological stress resistance. While among girls, the manifestation of certain forms of anxiety decreases with increasing manifestation of positive interest from the mother and hostility from the father.

Keywords: parental attitude, child-parent relationship, adolescence, anxiety, gender peculiarities, school anxiety.

References

1. Malkova, E. E. (2014) Anxiety and personality development in health and disease (Doctor's thesis) Gertsen's Russian state pedagogical university, Saint Petersburg. Retrived from : http://medpsy.ru/climp/2014_1_3/article06.pdf. (data zvernennja 23.05.2021)

2. Prihozhan, A. M. (2009) Psychology of anxiety: preschool and school age. Saint Petersburg : Piter [in Russian].

3. Volkov, G. I (2003) Features of anxiety and its correction in younger adolescents - students of rural schools (PhD's thesis). Kazan State university. Kazan. Retrived from : https://core.ac.uk/download/pdf/197380346.pdf (data zvernennja 23.05.2021)

4. Kuznetsova, D. A. (2018) The influence of the style of child-parent relationship on the school anxiety of adolescents. *A young scientist, 23 (209),* 391–393. Retrived from : https://moluch.ru/archive/209/51133 (data zvernennja 24.05.2021)

5. Zaharov, A. I. (1988) Neuroses in children and adolescents: anamnesis, etiology and pathogenesis: monograph. Leningrad : Medicine [in Russian].

6. Krivoruchko, N. V. (2018) *Parental attitude as a factor of school anxiety in adolescents, International scientific-practical conference "Scientific discussion: issues of pedagogy and psychology" (November 30 – December 1 2018, Kyiv, Ukraine).* Kyiv. PO "Kyiv Scientific Organization of Pedagogy and Psychology" [in Ukrainian].

7. Tsyn, U. (2015) Comparative analysis of the characteristics of fear in adolescents from complete and incomplete families. *Science and education, 1*, 164–169 [in Ukrainian].

8. Dolgopolova, E. V. (2015). Influence of mother-sons styles of relationships on the formation of social anxiety in adolescent boys. *Bulletin of Karazin's Kharkiv National University, 1150(57),* 57–59 [in Ukrainian].

9. Różańska-Kowal, J. (2007). Motivation for learning and school anxiety among adolescents. *The New Educational Review, 1,* 159 – 175.

10. Dudarchuk, T. & Kulchytska, A. (2019) *Psychological features of school anxiety in adolescents, VI International scientific-practical internet conference "Personality and society: methodology and practice of modern psychology".* Lutsk, PE Ivanyuk. Retrived from : http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/15982 (data zvernennja18.06.2021)

11. Grek, O. M. (2019) Art therapy as a method of working with anxious adolescents from single-parent families in recreational settings*, I All-Ukrainian scientific-practical internet conference "Innovative art-therapeutic technologies". Pereyaslav-Hmelnytskyy.* Retrived from : http:// dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4806 (data zvernennja18.06.2021)

12. Shatkovska, O. I. & Kushir, Yu. V. Features of school anxiety in adolescence as a socio-pedagogical problem. *A young scientist, 11,* 835–838 [in Ukrainian]..

13. Perlz, F. S. (1994) Gestalt therapy literally. *Moscow Psychotherapeutic Journal. 3(3),* 143–164. Retrived from : https://psyjournals.ru/files/25685/mpj_1994_n3_Perls.pdf. (data zvernennja 20.06.2021)

14. Millyaeva, A. V. & Rumyantseva, P.V. (2004) School anxiety: diagnosis, prevention, correction. Saint-Petersburg Rech [in Russian].

15. Garanina, Zh. & Rusyaykin, N. (2020) Psychological features of adolescent school anxiety. *Ogaryov-Online, 11(148).* Retrived from: https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-osobennosti-shkolnoy-trevozhnosti-podrostkov(data zvernennja 15.06.2021)

16. Prihozhan, A. M. (2000) Anxiety in children and adolescents: psychological nature and dynamics. Moscow : Moscow Psychological and Social Institute, Voronezh : Publishing House of NPO "MODEK" [in Russian].

17. Burmenskaya, G. V., Zakharova, E. I., Karabanova, O. A., Lebedeva, N. N & Liders, A. G. (2007) Age-psychological approach in counseling children and adolescents: a textbook. Moscow : Moscow Psychological and Social Institute [in Russian].

18. Paranicheva, T. M. (2018). Features of anxiety in 13-14-years adolescents. *New research, 2(55),* 88–101. Retrived from https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-proyavleniya-trevozhnosti-u-podrostkov-13-14-let (data zvernennja 20.06.2021)

O. Vlasova, Doctor of Psychology, Professor
ORCID ID: 0000-0002-9894-0038
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
O. Potonska, PhD Student,
ORCID ID: 0000-0002-7608-3776
University of Modern Knowledge, Kyiv, Ukraine
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/11

ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF CHILDHOOD FEARS ON THE FORMATION OF ADULT STEREOTYPES

The childhood fears and demonstration of their consequences in adult life is an important topic of psychology and psychiatry. The analysis of theoretical studies, allows to reveal more deeply consequences of formation and functioning of stereotypes in consciousness and behavior of people.

The phenomenon of stereotype from a psychological and psychophysiological point of view is considered in the article. The psychological understanding of the concepts of stereotype and fear is provided on the basis of the analysis and generalization of related materials. The different interpretations of the stereotype have been found to reflect the different aspects of the same phenomenon: physiological basis, social and psychological conditioning, behavioral and verbal realization. The determinants (external and internal) of the appearance of the stereotype of person's behavior have been determined and the relations between the individual determinants have been revealed. In particular, the influence of childhood fears on the formation of adult stereotypes was revealed.

The main goal is to systematize and generalize the scientific concepts regarding the influence of childhood fears on the formation of adult stereotypes. The main research methods: Analysis and synthesis of information on professional sources.

The problem statement. The one of the most important characteristics of stereotypes is their diversity, which makes them function in all spheres of society in different modifications. It is first necessary to develop its generalized, detailed methodological

typology based on various scientific classifications in order to study the problem of the formation of stereotypes of human behaviour under the influence of childhood fears.

The various fears, both normal and pathological, influence the adult behaviour. The normal fears of a child are always reactions to real dangers, the consequences of which the child assesses adequately, without overstating or minimizing the consequences. The pathological fears are considered to hinder the development of children, their communication with their peers and their social inclusion, and cause various mental disorders.

The reaction of the child to such abnormalities is disobedience, reduced academic performance, behavioural disorders and communication with peers and parents. The greater influence of childhood fears when they are laid down for the future, when adults take certain steps under the influence of stereotypes created by their own experience, in which the fears of different levels of intensity and importance were significant.

The stereotypes that define the character of the person and his behavior in adulthood go through a long period of formation. The stereotype takes effect even before the mind, the intelligence, puts a specific imprint on the data that the human senses perceive even before the data reaches the mind. At the same time, certain stimuli, especially those inherited by an adult from his or her childhood, activate a certain part of the stereotype system. Thus, the direct impression and a certain evaluation, which has been formed earlier, appear in consciousness simultaneously.

The fears inherited by the adult from the period of childhood can carry out a number of characteristic reconstructions in consciousness, which are reflected in individual links of the system, in the entire system or, finally, in the entire above nervous activity.

Keywords: anticision, determinants, intolerance, rigidity, stereotype, fear.

References

1. Semashko, T. F. (2015). Change of emphasis on understanding the stereotype as a phenomenon of social practice. *Scientific Bulletin of the UNESCO Department of Kyiv National Linguistic University. Ser. Philology, pedagogy, psychology*. 30, 138–144 [in Russian].

2. Bekhtereva, N. P. (2007). *Magic of the brain and the labyrinths of life*. Moscow: AST, Owl [in Russian].

3. Kostandov, E. A. (1987). *The role of the unconscious in the decision-making procedure. Intuition. Logics. Creation.* Moscow : Nauka [in Russian].

4. Lomov, B. F. (1991). *Questions of general, educational and engineering psychology*. Moscow: Pedagogy [in Russian].

5. Svitich, S. (2018). Problems of studying stereotypes and stereotyping: theoretical and methodological approaches. Proceedings. *Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies. IF Kuras NAS of Ukraine,* 1 (63), 310–324 [in Ukrainian].

6. Martyniuk, I. A. (2008). *Pathopsychology. Tutorial.* Kyiv : Center for Educational Literature [in Ukrainian].

7. Sudakov, K. V. (2002). *Dynamic stereotypes, or informational imprints of reality*. Moscow : PER SE [in Russian].

8. Rechkin, N. S. (2006). *Stereotypes and processes of stereotyping in social systems (on the example of school education systems):* author's ref. dis. Dr. Philosopher. Science: 09.00.08. Growth. state un-t. Rostov n D [in Russian].

9. Vlasova, O. I., Zhykhareva, L. V. (2015). Psychological features of the mother as a factor in the formation of the quality of the child's attachment. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine Collection of scientific works,* 2(45), 27–32 [in Ukrainian].

10. Sorokin, Y. U. (1978). *A. Stereotype, cliché, cliché: On the problem of definitions. Communication: Theoretical and pragmatic problems*. Moscow [in Russian]..

11. Bobro, L. V. (2018). *Characteristics of the appearance of children of the senior preschool age about clearing up the fear. Young teaching.* Kherson: Helvetika, Shchomisach, 1 (2) [in Ukrainian].

12. Allport, G. W. (1960). The open system in personality theory. *The Journal of Abnormal and Social Psychology, Vol 61*(3), 301-310.

13. Zakharov, A. I. (1986). *How to prevent deviations in the behavior of a child: A book for educators children. garden.* Moscow: Education [in Russian].

14. Gurieva, V. A. (1996). *Psychogenic disorders in children and adolescents.* Moscow : KRON-PRESS [in Russian].

15. Potonska, O. I. (2020). Influence of children's fears on adult tolerance. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Psychology series,* 1, 52–56 [in Ukrainian].

O. Chuiko, Doctor in Psychology Sciences, Professor
ORCID 0000-0001-7088-0961
Taras Schevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/12

PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF A CHILD: FROM EVALUATION METHODOLOGY TO APPLIED PRACTICES

The theoretical analysis of modern research on the phenomenon of psychological well-being allows us to identify the essence and features of child's psychological well-being. It is shown that there are different approaches to its evaluation (analysis of individual determinants of well-being and contextual analysis), which reflect the evolution of approaches to studying the phenomenon of happiness and human well-being in historical and scientific contexts.

An analysis of Ukrainian and foreign studies shows that psychological health is most often singled out as the main component of psychological well-being. There is a difference between the concepts of psychological health and mental one. In the legislative documents of Ukraine, these definitions began to be used more often as the purpose of the activities of institutions related to the child.

There is a difference between ways of assessing the psychological well-being of preschool, primary school and adolescent children. Parents' assessments of young children are often irrelevant and cannot be an indicator of their child's psychological well-being. Alternatively, it is suggested to study the relationship of parents with the child as a factor of its well-being.

Positive psychology had a great influence on the study of the child's psychological well-being, and the idea of the child's positive development as a result of constructive socialization and the process of individualization can become a reference point in building a child's well-being environment.

It is proved that the analysis of the environment (theory of ecosystems) of the psychological well-being of the child is one of the promising areas of research and a popular applied practice.

Foreign programs for the development of emotional and psychological well-being in schools are analyzed: SEL, Zippy's Friends, MindMatters, The Olweus Bullying Prevention Program (OBPP).

Keywords: psychological well-being of the child, psychological health, mental health of the child, theory of ecosystems, school programs of the well-being environment.

References

1. Hall, E. (2019). *Happiness according to Aristotle. How ancient philosophy can change your life.* M . : Alpina non-fiction [in Russian].

2. Ryff, C. D., Keyes, C. L. (1995). The Structure of Psychological Well-Being Revisited. *Journal of Personality and Social Psychology, 69,* 716–719.

3. Gassman-Pines, A., Ananat, E. O., Fitz-Henley, J. (2020). COVID-19 and Parent-Child Psychological Well-being. Pediatrics. *Res Public Health. 146(4),* 28–33.

4. Cusinato, M., Iannattone, S., Spoto, A., Poli, M., Moretti, C., Gatta, M., (2020). Stress, Resilience, and Well-Being in Italian Children and Their Parents during the COVID-19 Pandemic. Environ. *Res Public Health, 17(22),* 82–97.

5. Portnytska, N.F., Solozhentseva, M .V., Tychyna, I. M. (2019). Psychological well-being of parents of children with disabilities: crises and resources. Current problems of psychology. Psychology of giftedness. *Collection of scientific works of the GS Institute of Psychology Kostyuk NAPS of Ukraine,* 230–237 [in Ukrainian].

6. Vlasova, O .I., Gulenko, A. S. (2014). Subjective well-being of the child as a guide to psychological support in recreational facilities. *Science and Education, № 12,* 29–33 [in Ukrainian].

7. Gulyaeva, O .V. (2018). *Factors of psychological well-being in students with disabilities.* Kharkiv: Speciality [in Ukrainian].

8. Vovchik-Blakitna, O.O. (2004). Emotional well-being of a child - a means and purpose of rehabilitation work. *Actual problems of education and upbringing of people with special needs, №1 (3),* 48–54 [in Ukrainian].

9. Vodolazskaya, T. V. (2010) Formation of emotional well-being of children of primary school age. *Postmethodology, № 6 (97),* 26–31.

10. Aristotle. (1984). *Nicomachean ethics. Soch.: in 4 t.* M .: Mysl [in Russian].

11. Land, K. C., Lamb, V. L., Zheng, H. (2009). How are the Kids Doing? How do We Know? Recent Trends in Child and Youth Well-Being in the United States and Some International Comparisons. *Social Indicators Research, T. 100; № 3,* 463–477.

12. Loginova, S. V. (2017). Review of research on the psychological well-being of children. *World of Science, Culture, Education, No. 3 (64),* 284–286 [in Ukrainian]..

13. Prihozhan, A.M. (2010). Development of a model of psychological well-being of adolescents and young people. *Psychology and school, No. 2,* 3–28 [in Ukrainian].

14. Spieth, L. E. (2001). Generic health related quality of life measures for children and adolescents. In H. M. Koot & J. L. Wallander (Eds.), *Quality of life in child and adolescent illness*. New York : Brunner-Routledge.

15. Soprun, I .P. (2000). The relationship of individual indicators of the characteristics of the emotional sphere of six-year-old children brought up in different socio-psychological conditions. *Nauka i osvita, No 5,* 5–-57 [in Russian]..

16. Seligman, M. E. P. (2002). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology*. New York : Oxford University Press.

17. Gaelle, A., Perrine, C. (2013). Child Well-Being: What Does It Mean? *Children & Society; V. 28, Issue 5*, 404–415.

18. Kalka, N.M., Vasilieva, O.V. (2014). Psychological features of destructive influence on the socialization of the family. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs, № 1,* 21–31 [in Ukrainian].

19. Borsch, K. K. (2014). Raising children in families with deviant behaviors. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Pedagogy. Social work. Issue.31,* 38–40 [in Ukrainian].

20. Chuiko, O .V., Litvinenko, Ya.V. (2020). *Inclusive potential of the educational environment: on the example of M. Montessori's concept. Socialization and resocialization of the individual in modern society.* K .: COMPRINT [in Ukrainian].

21. Durlak, J. A., & Wells, A. M. (1997). Primary Prevention Mental Health Programs for Children and Adolescents: A Meta-Analytic Review. *American Journal of Community Psychology, 25,* 115–152.

22. Clarke, A .M. & Barry, M.M. (2010). *An evaluation of the Zippy's Friends emotional wellbeing programme for primary schools in Ireland. Summary Report.* Health Promotion Research Centre, National University of Ireland Galway.

23. Wyn J, Cahill H, Holdsworth R, Rowling L, Carson S. (2020). Mind Matters, a whole-school approach promoting mental health and wellbeing. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry, 34(4),* 594–601.

N. Pavlyk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor
ORCID ID: 0000-0003-2601-4104
Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine
DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/13

THE PROBLEM OF ORGANIZATION AND CONTENT OF NON-FORMAL EDUCATION IN FOREIGN SCIENTIFIC PERIODICALS (1960–2021 YEARS)

The study presents the results of quantitative analysis of bibliographic sources on the search word-combination "non-formal education" in open access foreign journals in order to study the history of non-formal education as a scientific term.

Data were collected using the EBSCO search resource; the key word-combination of the search was "Non-formal education" in the field of education and social sciences. The search time limits cover the period from January 1960 to July 2021. Methods of quantitative analysis of publications in open access foreign journals; monitoring references to the term "non-formal education" in scientific publications; analysis and comparison of data on the study of non-formal education with the subsequent synthesis of hypotheses and conclusions were applied.

Conclusions are substantiated that Ukrainian scientific area lacks research on the history of the emergence and spread of non-formal education as a methodologically new educational paradigm and social phenomenon. The lack of established periodization of the formation of non-formal education in Ukraine and abroad leads to the spread of contradictory author's ideas.

It is established that the first publications mentioning non-formal education (1964; 1972; 1982) coincide in time with the introduction of the strategy of mass education in most European countries (60-70s of the twentieth century). The use of the term "non-formal education" was associated with a description of the state of access of certain categories of the population to education and the corresponding way of life, which may characterize the correlation between non-formal education and social work. Non-formal education as a part of the scientific apparatus of research began in the field of social sciences, but has become more popular in the field of education and pedagogical research.

Quantitative data of publications indicating non-formal education in the scientific apparatus of research mean the possibility of periodization of the formation of non-formal education in the research of foreign authors. The article identifies four stages depending on the number of publications, their content, and the direction of research: 1) the middle of the twentieth century-1980s − the stage of considering non-formal education as a tool of social changes, a means of overcoming the crisis in education and giving it a more mass character taking into account the social status and individual characteristics of different categories of the population; 2) 1980s-1990s − the stage of transfer the term "non-formal education" in the field of pedagogical research; 3) 1990s-2010s − the stage of origin and spread of the concept of lifelong learning, accompanied by growing interest in non-formal education as a form of lifelong learning; 4) 2010s-2020s − the stage of rapid growth in the number of publications on non-formal education, which reflects the scientific interest in the application of non-formal education for social transformations and responses of the information society.

Keywords: documentary approach, stages of formation of non-formal education, non-formal education, lifelong learning, qualimetric approach.

References

1. Veremchuk, O., & Matvijchuk, O. (2020). Personal bibliographic indexes as a reliable source of historical and biographical research. *Scientific and pedagogical studies*. 4. 90–92 [in Ukrainian].
2. Lukyanova, L. B. (2016). *Adult education: a bibliographic index*. Kyiv : DKS-Center LLC [in Ukrainian].
3. Melnik, S. V. (2015). *On-the-job training, informal qualifications and regulated professions, participation in professional qualification activities of professional associations: place and role in the National Qualifications System*. Kyiv : European Foundation [in Ukrainian].
4. Bezpalko, O. V. (2010). Research in the field of social pedagogy: monitoring results 2007-2009. *Social pedagogy: theory and practice*, 1, 3–10 [in Ukrainian].
5. Moxon, D. (2021). *Understanding Children and Young People's Voice as Intergenerational Dialogue within the Context of Children and Young People's Participation*. (Doctor's thesis). University of Central Lancashire, UK.
6. Plinokos, D. D., & Kovalenko, M. O. (2016). Non-formal education: theoretical aspects and scientific approaches. *Scientific works of Kirovograd National Technical University. Economic sciences,* 29, 53–60 [in Ukrainian].
7. Trambovetskaya, N., Ivanik, O., Gavinek-Dagargulia, M., Karavay, A., & Jacyk, V. (2015). *Ideas. Inspiration. Decision. A guide for non-formal education coaches*. Kyiv : Other education [in Ukrainian].
8. Yablokov, S. (2018). Integration of formal, non-formal and informal learning in English language teaching. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 1(75), 106–123 [in Ukrainian].
9. Pekar, I. (2011). *The role of non-formal education in modern society*. Retrieved from http://iqholding.com.ua/articles/rol-neformalno%D1%97-osv%D1%96ti-u-suchasnomu-susp%D1%96lstv%D1%96
10. Platonova, A. (2016). Non-formal education in culture: long-term contributions with high interest rates. *Ukrainian Pravda*. Retrieved from https://life.pravda.com.ua/culture/2016/03/29/209983/
11. Kolyshko, R., & Lazorenko, O. (2018). *What should be the policy of adult education in Ukraine?* Kyiv: Public Synergy Project [in Ukrainian].

ДОДАТОК 2. ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ
ANNEX 2. JOURNAL AUTHORS
ПРИЛОЖЕНИЕ 2. СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Байдарова Ольга Олегівна - кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: baidarovao@knu.ua
Михайловська Оксана Григорівна - магістр соціальної роботи, операційний директор МГО "Міжнародний центр розвитку і лідерства", Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: oksana@ildcua.org

Baidarova Olha - Ph.D., Associate Professor at the Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
Contact Information: e-mail: baidarovao@knu.ua
Mykhaylovska Oksana - Master of Social Work, Director of Operations NGO "International Leadership and Development Center", Kyiv, Ukraine.
Contact Information: e-mail: oksana@ildcua.org

Байдарова Ольга Олеговна - кандидат психологических наук, доцент кафедры социальной реабилитации и социальной педагогики, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: baidarovao@knu.ua
Михайловская Оксана Григорьевна - магистр социальной работы, операционный директор МГО "Международный центр развития и лидерства", Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: oksana@ildcua.org

Бибик Дар'я Дмитрівна – доктор філософії (PhD) в галузі соціальної роботи, старший викладач, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова; старший науковий співробітник, Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: dasha.bybyk@gmail.com

Bybyk Daria – Ph.D in Social Work, Senior Lecturer, National Pedagogical Dragomanov University; Senior Research Fellow, Institute of Education Problems of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
Contact Information: e-mail: dasha.bybyk@gmail.com

Бибик Дарья Дмитриевна – доктор философии в области социальной работы, старший преподаватель, Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова; старший научный сотрудник, Институт проблем воспитания НАПН Украины, Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: dasha.bybyk@gmail.com

Горбачевська Ольга Петрівна – кандидат педагогічних наук, викладач, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна.
Контактна інформація: e-mail: olga_golden@ukr.net

Horbachevska Olha – Ph.D.in pedagogy, Lecturer, Odessa I. I. Mechnikov National University, Odesa, Ukraine.
Contact Information: e-mail: olga_golden@ukr.net

Горбачевская Ольга Петровна – кандидат педагогических наук, преподаватель, Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, Одесса, Украина.
Контактная информация: e-mail: olga_golden@ukr.net

Лях Тетяна Леонідівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту людини, Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: t.liakh@kubg.edu.ua
Лехолетова Марина Миколаївна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту людини, Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: m.lekholetova@kubg.edu.ua
Скіпальська Галина Богданівна – виконавча директорка, Міжнародний благодійний фонд "Українська фундація громадського здоров'я", Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: Halyna.Skipalska@gmail.com

Liakh Tetiana – PhD in pedagogy, Associative professor, Head of Social pedagogy and social work department Institute of Human Sciences, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine
Contact Information: e-mail: t.liakh@kubg.edu.ua
Lekholetova Maryna – PhD in pedagogy, Senior Lecturer of Social pedagogy and social work department Institute of Human Sciences, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine.
Contact Information: e-mail: m.lekholetova@kubg.edu.ua
Skipalska Halyna – Executive Director, ICF Ukrainian Foundation for Public Health, Kyiv, Ukraine
Contact Information: e-mail: Halyna.Skipalska@gmail.com

Лях Татьяна Леонидовна – кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой социальной педагогики и социальной работы, Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: t.liakh@kubg.edu.ua
Лехолетова Марина Николаевна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры социальной педагогики и социальной работы, Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: m.lekholetova@kubg.edu.ua
Скипальская Галина Богдановна – исполнительный директор, Международный благотворительный фонд "Украинский фонд общественного здоровья", Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: Halyna.Skipalska@gmail.com

Метелюк Анна Сергіївна – аспірантка, Київський університет імені Бориса Грінченка; фахівчиня МБФ "Альянс громадського здоров'я", Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: meteliuk@gmail.com

Meteliuk Anna, PhD Student, Boris Grinchenko Kyiv University; specialist ICF Alliance for Public Health Kyiv, Ukraine.
Contact Information: e-mail: meteliuk@gmail.com

Метелюк Анна Сергеевна – аспирантка, Киевский университет имени Бориса Гринченко; специалист МБФ "Альянс общественного здоровья", Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: meteliuk@gmail.com

Петрочко Жанна Василівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту людини, Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: z.petrochko@kubg.edu.ua

Petrochko Zhanna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Social pedagogy and Social Work Department Institute of Human Sciences, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine.
Contact Information: e-mail: z.petrochko@kubg.edu.ua

Петрочко Жанна Васильевна – доктор педагогических наук, профессор, професор кафедры социальной педагогики и социальной работы, Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: z.petrochko@kubg.edu.ua

Семигіна Тетяна Валеріївна – доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: semigina.tv@gmail.com

Semigina Tetyana – Doctor in Political Sciences, Professor, Taras Schevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
Contact Information: e-mail: semigina.tv@gmail.com

Семыгина Татьяна Валерьевна – доктор политических наук, профессор, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: semigina.tv@gmail.com

Тохтамиш Олександр Михайлович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: o.tokhtamysh@knu.ua
Зацепіна Ірина Володимирівна – магістр соціальної роботи, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: irina.zatsepina.psy@gmail.com

Tokhtamysh Oleksandr – Ph.D. in Psychology, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
Contact Information: e-mail:o.tokhtamysh@knu.ua
Zatsepina Irina – Master of Sozial Work, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
Contact Information: e-mail: irina.zatsepina.psy@gmail.com

Тохтамыш Александр Михайлович – кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры социальной реабилитации и социальной педагогики, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: o.tokhtamysh@knu.ua
Зацепина Ирина Владимировна – магистр социальной работы, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: irina.zatsepina.psy@gmail.com

Цінь Бовен – аспірант кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національній університет імені Тараса Шевченко, Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: qinbowen0@gmail.com

Qin Bowen – PhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
Contact Information: e-mail: qinbowen0@gmail.com

Цинь Бовен – аспирант кафедры социальной реабилитации социальной педагогики, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: qinbowen0@gmail.com

Булатевич Наталія Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології розвитку, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: bulatevich@ukr.net
Селезньова Олена Сергіївна – студентка факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: oselezneva84@gmail.com

Bulatevych Nataliya – PhD in Psychology, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
Contact Information: e-mail: bulatevich@ukr.net
Seleznova Olena – Student, Taras Shevchenko N ational University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
Contact Information: e-mail: oselezneva84@gmail.com

Булатевич Наталья Николаевна – кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры психологии развития, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: bulatevich@ukr.net
Селезнёва Елена Сергеевна – студентка факультета психологии, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: oselezneva84@gmail.com

Власова Олена Іванівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології розвитку, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: Vlatit@ukr.net
Потонська Ольга Іванівна – аспірантка, Приватний вищий навчальний заклад "Університет сучасних знань", Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: Potonskaya@gmail.com

Vlasova Olena – Doctor in Psychology Sciences, Professor, Head of the Department of Developmental Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
Contact Information: e-mail: Vlatit@ukr.net
Potonska Olga – PhD-student, University of Modern Knowledge, Kyiv, Ukraine.
Contact Information: e-mail: Potonskaya@gmail.com

Власова Елена Ивановна – доктор психологических наук, профессор, заведующая кафедрой психологии развития, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: Vlatit@ukr.net
Потонская Ольга Ивановна – аспирантка, Частное высшее учебное заведение "Университет современных знаний, " Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: Potonskaya@gmail.com

Чуйко Олена Василівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.
Контактна інформація: e-mail: chuiko_ov@ukr.net

Chuiko Olena – Doctor in Psychology Sciences, Professor, Head of the Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
Contact Information: e-mail: chuiko_ov@ukr.net

Чуйко Елена Васильевна – доктор психологических наук, профессор, заведующая кафедрой социальной реабилитации и социальной педагогики, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина.
Контактная информация: e-mail: chuiko_ov@ukr.net

Павлик Надія Павлівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, Україна.
Контактна інформація: e-mail: pavnad@ukr.net

Pavlyk Nadiia – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,Professor of Department of Social Technologies, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine.
Contact Information: e-mail: pavnad@ukr.net

Павлик Надежда Павловна – доктор педагогических наук, доцент, профессор кафедры социальных технологий, Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, Житомир, Украина.
Контактная информация: e-mail: pavnad@ukr.net

ДОДАТОК 3. ВІДОМОСТІ ПРО РЕЦЕНЗЕНТІВ
ПРИЛОЖЕНИЕ 3. СВЕДЕНИЯ О РЕЦЕНЗЕНТАХ
ANNEX 3. JOURNAL REVIEWER

Вайнола Ренате Хейкіївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту людини, Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна.
ORCID ID: 0000-0003-3365-293X
Web of Science Researcher ID: AAI-9448-2021
Контактна інформація: e-mail: r.vainola@kubg.edu.ua

Vaynola Renate – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Social pedagogy and Social Work Department Institute of Human Sciences, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine.
ORCID ID: 0000-0003-3365-293X
Web of Science Researcher ID: AAI-9448-2021
Contact Information: e-mail: r.vainola@kubg.edu.ua

Вайнола Ренате Хейкиевна – доктор педагогических наук, профессор, профессор кафедры социальной педагогики и социальной работы, Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, Украина.
ORCID ID: 0000-0003-3365-293X
Web of Science Researcher ID: AAI-9448-2021
Контактная информация: e-mail: r.vainola@kubg.edu.ua

Карагодіна Олена Геннадіївна – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи та практичної психології, Академія праці, соціальних відносини і туризму, Київ, Україна.
ORCID ID: 0000-0002-7412-5178
Web of Science Researcher ID: P-6971-2016
Контактна інформація: e-mail:ogk_stud@ukr.net

Karagodina Olena – Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Work and Practical Psychology, Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine.
ORCID ID: 0000-0002-7412-5178
Web of Science Researcher ID: P-6971-2016
Contact Information: e-mail: ogk_stud@ukr.net

Карагодина Елена Геннадиевна – доктор медицинских наук, профессор, заведующая кафедрой социальной работы и практической психологии, Академия труда и социальной политики, Киев, Украина.
ORCID ID: 0000-0002-7412-5178
Web of Science Researcher ID: P-6971-2016
Контактная информация: e-mail: ogk_stud@ukr.net

Караман Олена Леонідівна – доктор педагогічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту педагогіки і психології Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", Старобільськ, Україна.
ORCID ID: 0000-0002-8541-9972
Контактна інформація: e-mail: karaman.olena.lnu@gmail.com

Karaman Olena – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Pedagogy and Psychology, Lugansk National Taras Shevchenko University, Starobelsk, Ukraine.
ORCID ID: 0000-0002-8541-9972
Contact Information: e-mail: karaman.olena.lnu@gmail.com

Караман Елена Леонидовна – доктор педагогических наук, профессор, директор Учебно-научного института педагогики и психологии Луганского национального университета имени Тараса Шевченко, Старобельск, Украина.
ORCID ID: 0000-0002-8541-9972
Контактная информация: e-mail: karaman.olena.lnu@gmail.com

Петренко Лариса Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, Державний вищий навчальний заклад "Університет менеджменту освіти" НАПН України, Київ, Україна.
ORCID ID: 0000-0002-7604-7273
Web of Science Researcher ID: V-38332017
Контактна інформація: e-mail: inlaf@ukr.net

Petrenko Larysa – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, State Institution of Higher Education University of Educational Management National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
ORCID ID: 0000-0002-7604-7273
Web of Science Researcher ID: V-38332017
Contact Information: e-mail: inlaf@ukr.net

Петренко Лариса Михайловна – доктор педагогических наук, профессор, Государственное высшее учебное заведение "Университет менеджмента образования" НАПН Украины, Киев, Украина.
ORCID ID: 0000-0002-7604-7273
Web of Science Researcher ID: V-38332017
Контактная информация: e-mail:inlaf@ukr.net

Радчук Галина Кіндратівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології розвитку та консультування, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна.
ORCID ID: 0000-0002-5809-544X
Web of Science Researcher ID: F-7586-2018
Контактна інформація: e-mail: galyna012345@gmail.com

Radchuk Halyna – Doctor in Psychology Sciences, Professor, Head of the Department of Developmental Psychology and Counseling, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University , Ternopil, Ukraine.
ORCID ID: 0000-0002-5809-544X
Web of Science Researcher ID: F-7586-2018
Contact Information: e-mail: galyna012345@gmail.com

Радчук Галина Кондратьевна – доктор психологических наук, профессор, заведующая кафедрой психологии развития и консультирования, Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, Украина.
ORCID ID: 0000-0002-5809-544X
Web of Science Researcher ID: F-7586-2018
Контактная информация: e-mail: galyna012345@gmail.com

Савельчук Ірина Борисівна – доктор педагогічних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна.
ORCID ID: 0000-0001-6813-4548
Контактна інформація: e-mail: iraut@ukr.net

Savelchuk Iryna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine.
ORCID ID: 0000-0001-6813-4548
Contact Information: e-mail: iraut@ukr.net

Савельчук Ирина Борисовна – доктор педагогических наук, профессор, Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, Украина.
ORCID ID: 0000-0001-6813-4548
Контактная информация: e-mail: iraut@ukr.net

Удовенко Юлія Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.
ORCID ID: 0000-0002-6672-7355
Контактна інформація: e-mail: childrescue1@ukr.net

Udovenko Julia – Ph.D in Psychology, Associate Professor at the Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
ORCID ID: 0000-0002-6672-7355
Contact Information: e-mail: childrescue1@ukr.net

Удовенко Юлия Николаевна – кандидат психологических наук, доцент кафедры социальной реабилитации и социальной педагогики, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, Киев, Украина.
ORCID ID: 0000-0002-6672-7355
Контактная информация: e-mail: childrescue1@ukr.net

Ягіяєв Ілля Ігорович – кандидат психологічних наук, асистент кафедри експериментальної і прикладної психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.
ORCID ID: 0000-0003-1432-6821
Web of Science Researcher ID: H-2453-2018
Scopus Author ID: 57194193084
Контактна інформація: e-mail: askamah@knu.ua

Yahiiaiev Illia – Ph.D. in Psychology, Assistant Professor at the Department of Experimental and Applied Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
ORCID ID: 0000-0003-1432-6821
Web of Science Researcher ID: H-2453-2018
Scopus Author ID: 57194193084
Contact Information: e-mail: askamah@knu.ua

Ягияев Илья Игоревич – кандидат психологических наук, ассистент кафедры экспериментальной и прикладной психологии, , Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина.
ORCID ID: 0000-0003-1432-6821
Web of Science Researcher ID: H-2453-2018
Scopus Author ID: 57194193084
Контактная информация: e-mail: askamah@knu.ua

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота – це рецензований, цитований у міжнародних наукометричних базах науковий журнал, що видається із 2016 року два рази на рік і присвячений дослідженням в соціальній сфері.

Журнал зареєстровано Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про Державну реєстрацію КВ № 22511-12411 Р від 14.12.2016

Засновник та видавець Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця: 01601, Київ-601, б-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43

Індексується в таких міжнародних наукометричних базах та депозитаріях:

Crossref DOI-prefix: 10.17721 | Google Академія | OJS Open Journal Systems | doi

PKP|INDEX

Open Ukrainian Citation Index (OUCI)

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ім. М.Максимовича
Maksymovych SCIENTIFIC LIBRARY

Maksymovych Scientific Library of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Включено до інформаційного ресурсу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського "**Наукова періодика України**" та **рейтингу наукових періодичних видань**.

"Вісник Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Соціальна робота" вітає рукописи, що відповідають загальним критеріям значимості в зазначеній предметній галузі: • оригінальні статті • тематичні дослідження, • критичні відгуки, огляди, думки, есе.

Запрошуємо науковців до співпраці!
Статті збираються на постійній основі.
Тексти приймаються трьома мовами: українською, російською, англійською
Приймаємо файли на емейл norkaukr@gmail.com і через форму на сайті:
https://visnyk.soch.robota.knu.ua/index.php/journal/information/authors

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Випуск 1(7)

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84$^{1/8}$. Ум. друк. арк. 10,6. Наклад 300. Зам. № 221-10303.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Пс6.
Підписано до друку 16.11.21

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01030
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.univ.kiev.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02